

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÇALIŞMA EKONOMİSİ VE ENDÜSTRİ İLİŞKİLERİ
ANABİLİM DALI**

TÜRKİYE’DE 1960-1980 VE 1980-2005 DÖNEMLERİNDE GREV HAREKETLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI

Yükseklisans Tezi

Özgün Millioğulları

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Ahmet Makal

Ankara-2007

ÖZET

Bu araştırmanın amacı, 1960-1980 ve 1980-2005 dönemleri itibariyle, Türkiye’de grev hareketlerinin niceliksel ve niteliksel özellikleriyle, sosyal, ekonomik ve siyasal sonuçlarını karşılaştırmalı bir perspektiften incelemektir. Çalışmanın ana tezi, iki dönemin grev hareketlerinin niteliksel ve niceliksel özellikleri ile bunların toplumsal, ekonomik ve siyasal sonuçlarının, temelde bu iki dönemde egemen makro toplumsal-ekonomik ve siyasal-hukuksal gelişmelerce belirlendiğidir. Birinci bölümde, geniş anlamda grev tanımı, grev üzerine kuramsal perspektifler ve grevin tarihsel gelişimi incelenmiştir. İkinci ve üçüncü bölümlerde, iki dönemde egemen olan makro toplumsal-ekonomik ve siyasal-hukuksal gelişmeler üzerine bir değerlendirme yapılarak, iki dönemin grev hareketlerinin olgusal verileri incelenerek niceliksel ve niteliksel özellikleri saptanmış ve grevlerin toplumsal, ekonomik ve siyasal sonuçları yorumlanmaya çalışılmıştır. Son bölümde ise, iki dönemin grev hareketlerinin karşılaştırmalı bir değerlendirmesi yapılmıştır.

Çalışmada, grevlerle ilgili verisel ve kuramsal kaynaklar değerlendirildiğinde, çalışmada belirttiğimiz ana ve alt-tezlerin geçerliliği ortaya çıkmıştır.

ABSTRACT

The purpose of this study is to investigate the quantitative and qualitative characteristics of strike actions of labor and their social, economic and political effects in the periods of 1960-1980 and 1980-2005 in Turkey from a comparative perspective. The main thesis of the study is that the quantitative and qualitative characteristics of strike actions and their relevant social, economic and political effects in these two periods are primarily determined by the macro socio, economic and political-legal developments (structures) prevailing in the perspective periods. In the first and second chapters, first, a review of the literature on the theoretical perspectives on strikes and a specific analysis of the macro social, economic and political legal developments (structures) prevailing in the relevant periods were presented; then, on the basis of this exposition, an articulation on the specification of the main quantitative and qualitative characteristics of the strikes and their social, economic and political effects based on the related factual data sources and the relevant theoretical literature was developed. In the last chapter, a comparative evaluation of the labor strikes in the above mentioned two different periods.

This study of the relevant theoretical and empirical literature provided evidences supporting the validity of the main thesis and sub-thesis in this inquiry.

İÇİNDEKİLER

TABLolar.....	VII
KISALTMALAR.....	VIII
GİRİŞ.....	IX

BİRİNCİ BÖLÜM

GREV: GREVİN KAVRAMLAŞTIRILMASI, GREV ÜZERİNE KURAMSAL PERSPEKTİFLER, GREVİN TARİHSEL GELİŞİMİ

1.1. Grev Olgusunun Kavramlaştırılması.....	1
1.2. Grev Türleri.....	4
1.3. Grev Hareketleri Üzerine Kuramsal Yaklaşımlar.....	6
1.3.1. Grev Hareketleri Üzerine Kuramlar.....	6
1.3.1.1. Toplu Pazarlık Kuramı.....	7
1.3.1.2. Topluluk Bütünleşmesi Kuramı.....	9
1.3.1.3. Beşeri İlişkiler Kuramı.....	11
1.3.1.4. Kolektif Hareket Kuramı.....	13
1.3.1.5. Ross ve Hartman'ın Grev Yaklaşımları.....	15
1.3.2. Grev Hareketleri Üzerine Marksist ve Anarko-Sendikalist Görüşler.....	20
1.3.2.1. Marksist Tarih ve Toplum Kuramının Grev Yaklaşımı.....	20
1.3.2.2. Anarko-Sendikalist Kuram ve Hareketin Grev Yaklaşımı.....	22
1.4. Grev Hakkının Gelişimi.....	24
1.4.1. Grev Hakkının Tarihsel Gelişimi.....	24
1.4.2. Türkiye'de Grev Hakkının Gelişimi.....	25
1.4.2.1. Hukuksal Gelişmeler.....	25
1.4.2.2. Grev Hareketleri.....	29

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE’DE 1960-1980 DÖNEMİNDE GREV HAREKETLERİ

2.1. Türkiye’de 1960-1980 Dönemi Grev Hareketlerini Etkileyen Makro Ekonomik- Toplumsal ve Siyasal-Hukuksal Gelişmeler.....	33
2.1.1. Hukuksal Gelişmeler.....	33
2.1.2. Türkiye’de Sendikal Örgütlenme ve Siyaset İlişkisi.....	41
2.1.2.1. Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu (Türk-İş).....	41
2.1.2.2. Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (DİSK).....	47
2.1.2.3. Milliyetçi İşçi Sendikaları Konfederasyonu (MİSK).....	50
2.1.2.4. Hak İşçi Sendikaları Konfederasyonu (HAK-İŞ).....	51
2.1.2.5. Türkiye İşçi Partisi (TİP).....	52
2.1.2.6. İşçi Sınıfının Genel Durumu.....	53
2.1.3. Planlı Sosyo-Ekonomik Yapının ve İthal İkameci Kalkınma Modelinin Etkileri.....	58
2.2. Türkiye’de 1960-1980 Dönemindeki Grev Hareketlerinin Niceliksel ve Niteliksel Özellikleri.....	63
2.2.1. Grev Hareketlerinin Niceliksel Boyutları.....	64
2.2.1.1. Grev Sayısı, Greve Katılan İşçi Sayısı ve Kaybolan İşgünü Sayısı İtibariyle Gelişmeler.....	64
2.2.1.2. Grevlerin İşkollarına Göre Dağılımı.....	68
2.2.1.3. Grevlerin Kamu-Özel Sektörler Ayrımına Göre Dağılımı.....	71
2.2.2. Grev Hareketlerinin Niteliksel Özellikleri.....	73
2.2.2.1. Hak ve Menfaat Geliştirici Grev Hareketlerinin Artması.....	73
2.2.2.2. Politik-İdeolojik Nitelikli Grevlerin Artması.....	75
2.2.2.2.1. 1960-1971 Dönemi Grev Hareketleri ve Eylemleri.....	75

2.2.2.2.2. 1972-1980 Dönemi Grev Hareketleri ve Eylemleri.....	84
2.2.2.3. Grev Türleri Yelpazesinin Genişlemesi.....	87
2.3. Türkiye’de 1960-1980 Dönemindeki Grev Hareketlerinin Ekonomik, Sosyal ve Siyasal Etkileri Üzerine Bir Değerlendirme.....	88

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE’DE 1980-2005 DÖNEMİNDE GREV HAREKETLERİ

3.1. Türkiye’de 1980-2005 Döneminde Grev Hareketlerini Etkileyen Makro Toplumsal-Ekonomik ve Siyasal-Hukuksal Gelişmeler.....	93
3.1.1. Hukuksal Gelişmeler.....	94
3.1.2. Türkiye’de Neo-Liberal İdeolojinin İşçi Hareketleri Üzerindeki Hegemonyası.....	107
3.1.2.1. Sendikal Hareketlerdeki Değişim.....	107
3.1.2.2. İşçi Sınıfının Genel Durumu.....	115
3.1.3. Kapitalizmin Üçüncü Büyük Krizi ve Küresel Kapitalizmin Neo-Liberal Yeniden Yapılandırma Politikalarının Etkileri.....	120
3.1.3.1. Piyasa Ekonomisinde Liberalizasyonun Geliştirilmesi.....	122
3.1.3.2. Üretim ve Emek Sürecinde Fordizmden Post-Fordizme Geçiş....	125
3.1.3.3. İşsizlik ve Kayıtdışı İstihdam.....	126
3.1.3.4. Devletin Küçültülmesi ve Özelleştirme.....	128
3.1.3.5. İstihdam Politikalarında Sendikasılaştırmanın Etkisi.....	129
3.2. Türkiye’de 1980-2005 Dönemindeki Grev Hareketlerinin Niceliksel ve Niteliksel Özellikleri.....	132
3.2.1. Grev Hareketlerinin Niceliksel Özellikleri.....	133
3.2.1.1. Grev Sayısı, Greve Katılan İşçi Sayısı ve Grevde Kaybolan İşgünü Sayısı İtibariyle Gelişmeler.....	133

3.2.1.2. Grevlerin İşkollarına Göre Dağılımı.....	137
3.2.1.3. Grevlerin Kamu-Özel Sektör Ayrımına Göre Dağılımı.....	139
3.2.2. Grev Hareketlerinin Niteliksel Özellikleri.....	142
3.2.2.1. Kazanılmış Hak ve Yararların Korunması Amacıyla Yapılan Grevlerdeki Artış.....	142
3.2.2.2. Politik ve İdeolojik Grevlerde Azalış.....	143
3.2.2.2.1. 1980-1991 Döneminde Grev Hareketleri ve Eylemleri.....	144
3.2.2.2.2. 1992-2005 Döneminde Grev Hareketleri ve Eylemleri.....	149
3.2.2.3. Grev Türleri Yelpazesinin Hukuksal ve Politik Açından Daralması.....	155
3.3. Türkiye’de 1980-2005 Dönemindeki Grev Hareketlerinin Ekonomik, Sosyal ve Siyasal Etkileri Üzerine Bir Değerlendirme.....	156

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE’DE 1960-1980 VE 1980-2005 DÖNEMLERİNDEKİ GREV HAREKETLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI

4.1. Grev Hareketleri Üzerinde Etkili Olan Makro Toplumsal-Ekonomik ve Siyasal- Hukuksal Nedenlerin Karşılaştırılması.....	160
4.2. Grev Hareketlerinin Niceliksel Özellikleri Açısından Karşılaştırılması.....	165
4.3. Grev Hareketlerinin Niteliksel Özellikleri Açısından Karşılaştırılması.....	168
SONUÇ.....	171
KAYNAKÇA.....	174

TABLÖLAR

Tablo I: SSK ve Çalışma Bakanlığı Verilerine göre Toplam İşçi Sayısı, Sendikalı İşçi Sayısı, Sendika Sayısı (1961-1980)

Tablo II: Sigortalıların Parasal ve Gerçek Ücretleri (1963-1980)

Tablo III: İktisadi Faaliyet Kollarına Göre İstihdam Edilenler (1960-1980)

Tablo IV: Yıllar İtibariyle Grev Sayısı, Greve Katılan İşçi Sayısı, Grevde Kaybolan İşgünü Sayısı (1963-1980)

Tablo V: Yıllar İtibariyle Grevlerin Konfederasyonlara Göre Dağılımı (1964-1980)

Tablo VI: Grevlerin İşkollarına Göre Dağılımı (1963-1970)

Tablo VII: Grevlerin İşkollarına Göre Dağılımı (1972-1980)

Tablo VIII: Grevlerin İktisadi Faaliyet Kollarına Göre Dağılımı (1965-1980)

Tablo IX: Kamu-Özel Sektör Ayrımına Göre Grev Sayısı, Greve Katılan İşçi Sayısı, Grevde Kaybolan İşgünü Sayısı (1963-1980)

Tablo X: Grevlerin Nedenleri (1963-1967)

Tablo XI: ÇSGB'ye göre Toplam İşçi Sayısı, Sendikalı İşçi Sayısı, Sendikalaşma Oranı (1984-2005)

Tablo XII: Kamu ve Özel Sektör Reel Ücret Endekleri (1979-1998)

Tablo XIII: İstihdamın Sektörel Dağılımı (1980-2005) (%)

Tablo XIV: Yıllar İtibariyle Grev Sayısı, Greve Katılan İşçi Sayısı, Grevde Kaybolan İşgünü Sayısı (1984-2005)

Tablo XV: Grevlerin İşkollarına Göre Dağılımı (1984-1991)

Tablo XVI: Grevlerin İşkollarına Göre Dağılımı (1992-2005)

Tablo XVII: Kamu-Özel Sektör Ayrımına Göre Grev Sayısı, Greve Katılan İşçi Sayısı, Grevde Kaybolan İşgünü Sayısı (1984-2005)

KISALTMALAR

AID	: Agency for International Development
AP	: Adalet Partisi
ÇÇSB	: Türkiye Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı
DİSK	: Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu
DGM	: Devlet Güvenlik Mahkemeleri
DP	: Demokrat Parti
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
Hak-İş	: Hak İşçi Sendikaları Konfederasyonu
ICFTU	: International Confederation of Free Trade Unions
KİT	: Kamu İktisadi Teşebbüsü
MGK	: Milli Birlik Komitesi
MİSK	: Milliyetçi İşçi Sendikaları Konfederasyonu
OPEC	: Organization of Petroleum Exporting Countries
SADA	: Sendikalararası Dayanışma Konseyi
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TİP	: Türkiye İşçi Partisi
TTB	: Türk Tabipler Birliği
TÜSES	: Türkiye Sosyal Ekonomik Siyasal Araştırmalar Vakfı
Türk-İş	: Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu
YHK	: Yüksek Hakem Kurulu

GİRİŞ

Bu çalışmanın konusu, Endüstri Devriminin ortaya çıkardığı iki ana toplumsal sınıf arasında ortaya çıkan endüstriyel uyuşmazlık türlerinden grevin, Türkiye’de niteliksel olarak önemli farklılıklar gösteren 1960-1980 ve 1980-2005 dönemlerinde karşılaştırmalı olarak araştırılmasıdır.

Geçmişten günümüze işçilerin işverenlerle olan ilişkileri çeşitli hukuksal düzenlemelerin oluşumuna ve gelişimine yol açmıştır. Karşılıklı hakların mücadelelerle kazanılması, savunulması ve korunması amacıyla, iş hukuku adı altında yeni bir ana hukuk alanı ve disiplini doğmuş ve gelişmiştir. Her ülke, sanayileşme düzeyi ve endüstri ilişkilerinin gelişmesine ve yoğunlaşmasına bağlı olarak, iş hukukunun çeşitli amaçlarını-kurumlarını geliştirmiştir. Bunun sonucu olarak grevler de düzenleme alanı bulmuştur.

Grevler, bir ülkedeki endüstriyel ilişkilerde yaşanan sorunların ve haksızlıkların tepkisel yanını oluşturmaktadır. Grevler, genelde çalışma hayatında yaşanan sorunlar için verilen mücadele amaçlı ortaya çıkarken, bazen de ülke içerisinde yaşanan genel ekonomik ve politik taleplerin bir uzantısı olarak da görülmektedir.

Bu çalışmayı yapmamızdaki amaç, Türkiye işçi hareketinin, 1960-1980 ve 1980-2005 dönemleri arasında, endüstriyel uyuşmazlık türlerinden biri olan grevlerin genelde nitelik ve niceliğindeki değişimleri ele alıp, özelde ise, dönemlerin toplumsal-ekonomik ve siyasal-hukuksal gelişmelerinin, grevlerin özellikleri ve çıkış nedenleri üzerine etkisini ortaya koymaktır.

Çalışmanın konusu olan Türkiye’de, 1960-1980 ve 1980-2005 dönemlerinde grev hareketlerinin karşılaştırmalı araştırmasında, grevlerin toplumsal-ekonomik açıdan incelenmesinin yanı sıra, politik-ideolojik açıdan da bir incelemesi yapılacaktır. Politik-ideolojik açıdan bir inceleme yapılmasının nedeni, genelde, mikro toplumsal olaylar üzerinde makro-toplumsal yapıların ve gelişmelerin belirleyiciliği olduğu ve özelde de, son yıllarda yaşanan küreselleşme ve neo-liberal politikaların, Türkiye’de işçi sınıfı hareketlerinin sendikal yapısında ve işleyişinde önemli bir etkisinin olmasıdır.

Çalışmamızın ilk bölümünde, grev kavramı, grevin genel unsurları ve özellikleri ile türleri üzerine bir girişle, grev hareketleri üzerine kuramsal yaklaşımlar incelenerek, son olarak da, Dünya’da ve Türkiye’de grev hareketlerinin kısa bir tarihsel gelişimi sunulacaktır.

İkinci ve üçüncü bölümlerde, 1960-1980 ve 1980-2005 dönemlerinde, Türkiye işçi sınıfı hareketlerini etkileyen makro toplumsal-ekonomik ve siyasal-hukusal gelişmeler incelenerek, bu doğrultuda grev hareketlerinin niceliksel ve niteliksel özellikleri saptanmaya çalışılacak, son olarak da, bu dönemlerde grev hareketlerinin ekonomik, sosyal ve siyasal etkileri üzerinde durulacaktır.

Dördüncü ve son bölümde, Türkiye’de 1960-1980 ve 1980-2005 dönemlerinde grev hareketlerinin çalışmamızda öngörülen hipotezler çerçevesinde karşılaştırılmalı bir değerlendirmesi yapılarak, hipotezlerimizin geçerliliği saptanmaya çalışılacaktır.

Araştırmamızın ana soruları;

1. Endüstriyel ilişkilerin, bir işkolunda ya da bir ülkede kurumsallaşma ve merkezileşme düzeyinin, grevlerin nitelik ve nicelikleri üzerinde bir etkisi var mıdır?
2. Sendikal ideolojilerin, Türkiye’de grevlerin niteliksel ve niceliksel özellikleri üzerinde anlamlı bir etkisi var mıdır?
3. Türkiye’deki başlıca işçi sendikaları konfederasyonları ideolojik-politik yönden anlamlı ölçüde farklılaşmakta mıdır? Bu ayrışmaların grevlerin nitelikleri üzerinde etkisi var mıdır?

Bu araştırmanın ana tezi, endüstriyel ilişkilerin kurumsallaşma düzeyi ile Türkiye’de makro sosyo-ekonomik ve siyasal-hukuksal yapıdaki değişikliklerin, grevlerin nitelik ve niceliklerini belirleyen iki temel etmen olmasıdır.

Çalışmamızın bu ana tezinin geçerliliği, ana bölümlerde oluşturulan alt tezlerin (hipotezlerin), konuyu açıklayıcı verilerle çözümlemesi aracılığıyla saptanmaya çalışılacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

GREV: GREVİN KAVRAMLAŞTIRILMASI, GREV ÜZERİNE KURAMSAL YAKLAŞIMLAR, GREVİN TARİHSEL GELİŞİMİ

1.1. Grev Olgusunun Kavramlaştırılması

Grev kavramının kökeni, Fransızca “*la grève*” kelimesinden gelmektedir. Fransa’da eskiden iş arayan işçiler, Paris’te o dönemde bulunan Grev Meydanı’nda (Place de Grève) toplanır, işverenler de bu meydana gelerek işçi seçerlerdi. İş bulmanın zor olduğu o yıllarda, işçi ile işveren arasında pazarlık yapılarak anlaşma sağlanırdı. Anlaşma sağlanmasına rağmen ücretler ve çalışma koşullarından memnun olmayan işçiler yeniden bu meydana dönerek, başta ücretler olmak üzere, daha iyi bir iş teklifi yapılması için “grev yaparlardı”.¹ Pazarlık (marchandage) sözcüğü de, yine ilk kez bu dönemde çalışma koşullarının belirlenmesine ilişkin olarak işçi-işveren arasında yapılan görüşmelerin sonucunda ortaya çıkmıştır.²

Bu dönemde grev, işsiz işçilerin daha iyi bir ücret ve daha iyi çalışma koşullarına ilişkin taleplerini dile getirmek için yaptıkları toplu hareketler olarak nitelendirilirken, grevin günümüzdeki anlamı 19. yüzyılda Batı’da yaşanan Sanayi Devrimiyle birlikte gelişen endüstri ilişkileri sonucunda, nitelik değiştiren emek-sermaye ilişkisine bağlı olarak ortaya çıkmıştır.

¹ Stephane Sirot, *La Grève En France, Une Histoire Sociale (XIXème- Xxème Siècle)*, Ed. Odile Jacob, Paris, 2002, s. 10.

² A.g.e., s. 12.

Günümüzde grev kavramının tanımı iki farklı şekilde yapılmaktadır. Bu tanımlardan ilki, grev hareketlerinin temel özelliklerini oluşturan genel anlamda grev, diğeri ise ülkeler arasında farklılık gösteren ve kendi yasal mevzuatları çerçevesinde oluşturulan grev tanımıdır.

Genel anlamdaki grev tanımı, birçok yazar tarafından grevin çeşitli özelliklerine vurgu yapılarak farklı şekillerde tanımlamalar yapılmıştır.

Alman doktrinde, Alman hukukçularından A. Hueck ve H. C. Nipperdey, grevi; “uyuşmazlık sona erince veya amaca ulaşınca işe yeniden başlamak isteğiyle aynı meslek veya aynı işletmenin belli sayıdaki çalışanlarının savaşımlarının amaca ulaşması için topluca ve birlikte işi durdurmaları”³ olarak tanımlamışlardır.

Richard Hyman’a göre grev, “Bir hoşnutsuzluğu ifade etmek ya da bir talebi zorlamak üzere, bir grup işçi tarafından işin geçici olarak durdurulması”⁴ dır.

Marksist doktrinde, V. İ. Lenin; ”işçiler patronların ücretleri düşürmelerini önlemek ya da daha yüksek ücret elde etmek için greve başvururlar... ancak birlikte, grev yaparak ya da grev yapmakla tehdit ederek patronlara karşı koyarlar”⁵ diyerek, grevi, işçilerin işverenlere karşı sosyal ve ekonomik haklarını koruyabilmek için kolektif bir yaptırım aracı olarak görür.

Cahit Talas’a göre; “Grev, çalışma koşullarını kendi lehlerine değiştirmek ve yeni haklar ve menfaatler sağlamak amacı ile işçilerin çoğunun önceden aralarında karar vermek suretiyle bir işyerinde ya da iş kolunda belirli ya da belirsiz bir süre için çalışmaya son vermeleri durumudur.”⁶

³ H. Sınay, La Grève, Dalloz, Paris, 1976: Aktaran; Şehmus Güzel, **Grev-Grevin Yapısal ve İşlevsel Açından İrdelenmesine Katkı**, Bilimsel Yayıncılık, Ankara, 1980, s. 12.

⁴ Richard Hyman, **Strikes**, Fontana-Collins, Glasgow, 1981, s. 17.

⁵ Şehmus Güzel, **Grev, Grevin Yapısal ve İşlevsel Açısından İrdelenmesine Katkı**, Bilimsel Yayıncılık, İstanbul, 1980, s. 13.

⁶ Cahit Talas, **Sosyal Ekonomi**, 2. Baskı, Sevinç Yayıncılık, Ankara, 1976, s. 28.

Esener'e göre ise, "Genel olarak grev, işçilerin işverene isteklerini kabul ettirmek ve onlara bu yönde baskı yapmak için aralarında verdikleri karara uygun olarak topluca işi bırakmalarıdır."⁷

Yasal grevin tanımında ülkelerin endüstrileşme düzeyi ve endüstri ilişkilerine bakış açısına bağlı olarak değişmektedir. Ülkemizde grev tanımı 1983 sayılı Toplu İş Sözleşmesi ve Grev ve Lokavt Kanunu'nun 25. maddesinde yapılmıştır. Buradaki tanıma göre grev, "İşçilerin, topluca çalışmamak suretiyle işyerinde faaliyeti durdurmak veya işin niteliğine göre önemli ölçüde aksatmak amacıyla aralarında anlaşarak veyahut bir kuruluşun aynı amaçla topluca çalışmamaları için verdiği karara uyarak işi bırakmalarına" denir.

Yapılan grev tanımlarında farklılıklar gözlenmekle birlikte, grevi oluşturan temel unsurlar şöyle belirlenebilir:

1. Kolektif bir şekilde, işçiler ve işçi sendikaları tarafından, işveren veya işveren niteliğinde bulunan devlet kurumlarına karşı yapılan, sosyo-ekonomik, politik-ideolojik taleplerini kabul ettirme çabası olması;
2. İşçilerin sosyo-ekonomik ve politik-ideolojik amaçlarını gerçekleştirebilmek için belirsiz bir süre için ve geçici olarak uygulanması;
3. Önceden belirlenmiş talepler için hesaplı ve amaçlı bir hareket olmasıdır.

Grev, bir toplumda endüstriyel uyuşmazlıkların en belirgin ve kabul görmüş biçimini oluşturur. Ancak grev haricinde, iş yavaşlatma, protesto, boykot, üretimin sınırlandırılması, sabotaj, işe devamsızlık gibi grev-dışı uyuşmazlık biçimleri de bulunmaktadır. Bu hareketlerin temel özelliği, toplu olarak yapılabileceği gibi, bireysel olarak ve organize olmayan gruplar tarafından da yapılabilmesidir. Grev

⁷ Turhan Esener, **İş Hukuku**, Cilt II, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayını, Ankara, 1978, s. 587.

haricinde uygulanan bu yöntemler de, özel olarak incelenmesi gereken önemli konulardır. Ancak, çalışmamızın konusu sadece sendikaların yapmış olduğu grevler olduğu için çalışmamızda grev-dışı hareketler üzerinde durulmayacaktır.

1.2. Grev Türleri

Grevler değişik ölçütlere ve günümüzde rastlanma sıklıklarına göre çeşitli biçimlerde sınıflandırılmaktadır. Biz, çalışmamızda en sık olarak uygulanan ve çalışmamız açısından önemli olan bazı grev türlerine değineceğiz.

Grev türleri, Türkiye'deki hukuksal mevzuata göre bir ayrımı yapıldığında, yasal grev ve yasa dışı grev olmak üzere ikiye ayrılır. Yasal grev, yürürlükteki mevzuata uygun olarak yapılan grev anlamına gelmektedir. Bu açıdan yasal grev, her ülke mevzuatında farklı olarak ele alınmakta ve tanımlanmaktadır. Yasal ve yasa dışı grev tanımı ülkemizde, 1983 tarihli ve 2822 sayılı Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunu'nun 25. maddesinde yapılmıştır. Buna göre, yasal grev (kanuni grev), "Toplu iş sözleşmesinin yapılması sırasında uyuşmazlık çıkması halinde işçilerin iktisadi ve sosyal durumlarıyla çalışma şartlarını korumak veya düzeltmek amacıyla bu Kanun hükümlerine uygun olarak yapılan grev" dir. Yasa dışı grev ise, "Kanuni grev için aranan şartlar gerçekleşmeden yapılan grev" olarak tanımlanmıştır.

Grevleri amacına göre sınıflandırdığımızda ise, birçok grev türü karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan en çok uygulananlar; dayanışma grevi, siyasi grev, genel grev, menfaat grevi ve hak grevidir.

Dayanışma grevi, grev yapan işçilerin doğrudan kendi işverenleriyle grev nedeni olabilecek bir sorun yokken, bir başka işyerinde grev yapan işçileri desteklemek amacıyla yaptıkları grevdir.

Siyasi grev, hükümetin ve daha geniş bir deyimle kamu tüzel kişilerinin siyasal, ekonomik ve toplumsal yöneliş, tutum ya da davranışlarını etkilemek, olanaklıysa değiştirmek amacıyla yapılan grevlere denir.⁸ Siyasi grev kendi içerisinde amaçlarına göre üçe ayrılır. (1) Salt Siyasal Grev: Çok geniş amaçlar için, örneğin; isyan, ihtilal ya da hükümetin belli siyasi yöneliş, tavır ve davranışlarına karşı çıkmak amacıyla yapılır. (2) Ekonomik-Siyasi Grev: Hükümetin ekonomik politikasına karşı yapılan grevlerdir. (3) Sendikal-Siyasal Grev: Sendikal örgütlenmeye ve sendikal faaliyetlerin engellenmesine karşı yürütülen politikalara karşı yapılan grevlerdir.⁹ Siyasi grevin tanımına bakıldığında, çok geniş bir kavram olduğu görülmektedir. Bu açıdan, grevlerin niteliksel özelliklerini incelerken, siyasi grevin türlerinden de yararlanacağız.

Genel grev ise, bir bölgede veya bir ülkede, çeşitli işkollarındaki işçilerin ortak bazı talepler ve amaçlarla aynı anda çalışmalarını durdurmalarıdır.¹⁰ Genel grevin uygulamada ekonomik, sosyal ve siyasal anlamda etkisinin fazla olması birçok ülkede yasaklanmasına neden olmuştur. Buna karşın, işçilerin dönem dönem ortak hak ve taleplere ulaşabilmek için genel greve başvurdukları görülür.

Bunların yanında grev, toplu iş sözleşmesi görüşmeleri sırasında çıkan bir anlaşmazlık ve uyuşmazlıktan kaynaklanıyorsa “menfaat grevi”, yürürlükteki bir

⁸ Güzel, 1980, s. 39.

⁹ A.g.e., s. 42.

¹⁰ Yıldırım Koç, **Türkiye’de Grev Hakkı**, Türk-İş Eğitim Yayınları, No. 14, Ankara, 1999, s. 8.

toplu iş sözleşmesinin daha doğrusu onun içerdiği hakların alınmasına yönelik ise “hak grevi” olarak tanımlanır.

1.3. Grev Hareketleri Üzerine Kuramsal Yaklaşımlar

Tez konumuzun araştırılmasında, bu alt bölümde, grev hareketleri üzerine oluşturulmuş ve farklı bakış açılarına sahip kuramlar ve grevi toplumsal yaşamı değiştirmede bir araç olarak gören farklı ideolojiler incelenerek, Türkiye’de grev hareketlerini açıklamaya ve karşılaştırmaya olanak verecek bir kuramsal çerçeve geliştirilmeye çalışılacaktır.

1.3.1. Grev Hareketleri Üzerine Kuramlar

Grev hareketlerini açıklamak amacıyla geliştirilen kuramların bir bölümü doğrudan grev hareketlerini incelerken, bir bölümü ise, temelde inceleme alanı olarak grevi almadıkları halde, inceleme alanlarının ve yaklaşımlarının bir sonucu olarak grevlerle ilgili sonuçlara ulaşmışlardır.

Konuyla ilgili literatür incelendiğinde, çalışmamızda grev hareketlerini açıklama-yorumlamada bize yardımcı olacağını düşündüğümüz: Topluluk Bütünleşmesi Kuramı, Kolektif Hareket Kuramı, Ross ve Hartman’ın Kuramı, Toplu Pazarlık Kuramı ile Beşeri İlişkiler Kuramı üzerlerinde durulacaktır.

1.3.1.1.Toplu Pazarlık Kuramı

Toplu pazarlık, işçileri temsil eden bir sendika ile işveren ya da işvereni temsil eden bir kuruluş arasındaki ilişkidir.¹¹ Toplu pazarlık sistemi, bugün birçok ülkede uygulama alanı bulmuş ve yasal düzenlemelere kavuşturulmuştur.

Toplu pazarlık ilişkilerinde yaşanan gelişmeler, toplu pazarlığı açıklamaya yönelik değişik yaklaşımların ve modellerin oluşmasını sağlamıştır. Bu modeller, özellikle 1930'lu yıllardan sonra gelişmiştir. Ancak toplu pazarlık konusu, iktisat teorisinde sadece ücret belirlenmesi sürecinin bir parçası olarak görülmüştür. İktisat kaynaklı toplu pazarlık yaklaşımlarında temel sorunun ücret olarak belirlenmesi, bu yaklaşımlarda genel olarak endüstriyel uyuşmazlıkların ve özel olarak da grevlerin yeterince ağırlık bulmasını engellemiştir.¹² 1950'li yıllardan sonra ise, toplu pazarlık sistemi açıklanırken iktisadi faktörlerin yanı sıra kurumsal faktörlere de ağırlık verilmeye başlanmıştır.

Biz, toplu pazarlık kuramlarından, grev konusunda en çok açıklayıcılığa sahip olanını, Hicks'in Grev Kuramı'nı değineceğiz.

Hicks, grev kuramını geliştirmeden önce, grevin ön koşulu olarak kabul ettiği, işçilerin işverenlere karşı çıkarlarını korumak üzere birleşmeleri olgusu üzerinde durmaktadır.¹³ Hicks, işçilerin çalışma yaşamının doğal bir sonucu olarak sendikalaşmaya gittiğini kabul eder. Bunu kabul ederken de, işçilerin, birey olarak işe başlamasıyla geçim sıkıntısı çekmelerinin, onları kolektif hareket etmeye zorladığı gibi, sendikalaşma eğilimini de artırdığını savunur.

¹¹ Ahmet Makal, **Grev; Kuramlar ve Uluslararası Farklılıklar**, V Yayınları, Ankara, 1987, s. 57.

¹² A.g.e., s. 58.

¹³ A.g.e., s. 60.

İşçilerin, işverenlere karşı savunduğu çıkarların başında ücretler gelmektedir. Ancak bu savunma, serbest piyasa koşullarında mümkündür. Sendika, ücretlerde bir artış isteğiyle işverenlerin karşısına çıktığı zaman, işverenler, işçilere ödediğinden fazlasını verme ya da işin durması karşısında maliyetlerin ne kadar olacağını hesaplayarak bir karşılaştırma yapacak ve buna göre anlaşılmaya gidecektir. Eğer işletmede işin durması sonucu işverenin maliyet artıyorsa, işçilerin isteklerini kabul edeceği, aksi takdirde etmeyeceği savunulmaktadır. Bu konuda, işverenin taviz eğrisini ve sendikaların direnme eğrisini zaman boyutu ile ele almıştır.

Hicks, sendikaların ve işçilerin greve gitmesinin bilgisizlikten kaynaklandığını belirtir. İşçi ve işveren arasında karşılıklı görüş alışverişi yapıp, doğru bilgi aktarımı sağlandığı takdirde grevlerin azalacağını savunur.

Hicks'in toplu pazarlık kuramında, toplu pazarlık ilişkilerinde anlaşmazlığın sadece ücretlere dayanması; sosyal, politik ve genel koşulların göz ardı edilmesi, kuramın eleştirildiği önemli bir noktadır. Çünkü grevleri sadece ücretlerle açıklamak mümkün değildir. Bunun yanında, ekonomik, sosyal ve siyasal birçok etmenin de grevleri etkilediği görülmektedir.

Ülkemizde yoğun makro siyasal krizlerin yaşandığı 1908-1909 yıllarındaki grevlerde, 1960-1970 dönemindeki grevlerde ve 1980 sonrası dönemin ilk çeyreğindeki grevlerde, küreselleşmenin etkilemeye başladığı 1980 sonrası İngiltere'de iki yıl süren Maden işçileri grevinde, Cohen ve Caton'un 1890-1935 döneminde kömür işletmelerindeki grevler üzerine yaptıkları araştırmada, Hicks'in grev kuramının kimi tarihsel ve toplumsal koşullarda grevin nedenlerini, amaçlarını, niteliğini açıklamada yetersiz olduğunu ortaya çıkarmıştır.¹⁴

¹⁴ S. Cohen; A. Eaton, "Historical Limits on Neo Classical Strikes Theories: Evidences From French Coal, Mining, 1890-1935", **Industrial and Labor Relations Review**, C. 42, No:4, 1989, ss. 649, 662.

Toplu pazarlık ilişkilerinde ve grev hareketleri üzerinde yapacağımız çalışmada, Hicks'in toplu pazarlık yaklaşımından yararlanamayacağız. Çünkü, özellikle 1960-1980 döneminde, 1980-2005 dönemine göre grev hareketlerinin niteliksel değişiminde; ekonomik faktörlerin yanı sıra, sosyal, siyasal ve genel koşullarında etkili olduğu görülmekte ve bu açıdan da bu koşullara da ağırlık verilmesi gerekmektedir.

1.3.1.2. Topluluk Bütünleşmesi Kuramı

Topluluk bütünleşmesi kuramı, 1950'li yıllarda Kerr ve Siegel tarafından onbir ülkede 1919-1949 yılları arasında yapılan ve değişik endüstriler arasındaki grev eğilimi farklılıklarını araştıran iki hipotezine dayanmaktadır.

Birinci hipotez, işçinin toplumdaki yerine ilişkindir. Bu hipoteze göre, işçinin toplumdaki yeri onun grev eğilimini belirlemede önemli bir etkindir. İşçinin toplumdaki yerinin de büyük ölçüde endüstriyel çevre tarafından etkilendiğini öne sürmektedir.¹⁵ Kerr ve Siegel, işçileri toplumdaki yerlerine göre iki gruba ayırarak, bu hipotezlerini açıklamaya çalışmışlardır. İlk grup, "tecrit olmuş kitle" olarak nitelendirilmiş ve madenciler, gemiciler, liman işçileri ve tekstil işçileri bu gruba dahil edilmiştir. Bu gruptaki insanlar, kendi oluşturdukları çevrede, sosyal ve kültürel özelliklerine göre kapalı bir ortamda ve geçici işlerde çalışırlar. Bu açıdan, bu gruptaki insanlar, sendikaları bir araya gelme aracı olarak görür ve sendikalara büyük önem verirler. Kerr ve Siegel'e göre, tecrit olmuş grupta olan işçilerde grev eğilimi fazladır.

¹⁵ Clarke Siegel; Abraham Siegel, The Inter-Industry Propensity to Strike: An International Comparison, Edward W. Ewans, Stewart W. Creigh (Editörler), **Industrial Conflict in Britain**, Frank Cass, London, 1977, ss. 233, 255; Aktaran: Makal, 1987, s. 43.

İkinci grup ise, “bütünleşmiş birey ve bütünleşmiş grup” tur. Bu gruptaki insanlar, çok endüstrili ve grev konusunda geniş kısıtlamaların olduğu kentlerde, bireysel olarak tüm toplumla bütünleşmiş, ancak bireysel ilişkiler içerisinde olan kişilerdir. Bu gruptaki işçi-işveren ilişkisi, diğer grupta olduğu gibi geçici olmayıp, süreklilik taşır. Bu gruptaki işçiler, işten kaynaklanan sorunlarını greve gitmeden çözümleyebildikleri için grev eğiliminin az olduğu savunulur.

İkinci hipotez ise, işin ve işçinin karakterine ilişkindir. Buna göre, işçilerin niteliği seçme ve şartlandırma yoluyla, o işlerde istihdam edilecek işçileri ve davranışlarını, buna karşılık bu işçiler de uyuşmazlığı ya da barışı belirleyecektir.¹⁶ Bu açıdan bir iş, fiziksel olarak güçse, geçici ise, nitelik olarak zorsa, bu işi tutarsız ve hırçın kişiler isteyecektir. Bir iş nitelik gerektiriyorsa, geçici değil ve çalışma koşulları iyi ise, daha uysal kişileri cezbedecektir. Kerr ve Siegel; birinci tür işlerde çalışan işçilerde grev eğiliminin fazlaca, ikinci tür işlerde çalışanlarda ise, daha az olacağını savunur.

Kuramı genel olarak değerlendirdiğimizde, birinci hipotezin, ikinci hipoteze göre daha geçerli olduğu görülmektedir. Ancak birinci hipotez de, grevlerin sektörlere göre sınıflandırılması ve genel bir açıklayıcılığa sahip olmaması nedeniyle, bizim çalışmamızda hipotezlerimizi açıklayıcı nitelikte değildir. Ayrıca, çalışanların sektörlere göre tecrit edilmiş ve bütünleşmiş gruplara ayrılması tezi, grev eğilimlerini açıklamada o dönem için bir dereceye kadar açıklayıcılığa sahip olmasına karşın, Shorter ve Tilly’in 1830-1968 döneminde Fransa’da grev hareketlerini ampirik(görgül) veriler temelindeki tarihsel ve analitik incelemesinin heterojen ve metropol koşullarda grev hareketlerinin daha etkin gerçekleştirildiği ve

¹⁶ Makal, 1987, s. 79.

sonuçlarının alındığı gerçeğini ortaya koyduğu için, günümüzde büyük ölçüde geçerliliğini yitirmiş bulunmaktadır.¹⁷

1.3.1.3. Beşeri İlişkiler Kuramı

Beşeri ilişkiler kuramına göre iki tür organizasyon vardır. Birinci tür organizasyon, işyerinde üretimin formel organizasyonu, ikinci tür ise işyerinde çalışan işçiler arasında grup ilişkileri çerçevesinde gelişen informal organizasyondur.

Beşeri ilişkiler kuramına göre, formel organizasyonlar, işyerlerindeki grup ilişkilerini açıklamada yetersiz kalmaktadır. Bu açıdan kuram, işverenlerin, üretimi artırmak ve işçi-işveren arasındaki ilişkiyi iyi kurabilmek için informal organizasyonlara önem vermeleri gerektiğini savunur.

Beşeri ilişkiler kuramının öncüsü Mayo'ya göre, sosyal sorunların ve uyuşmazlıkların nedeni, endüstri öncesi dönemin oturmuş toplumundan ayrılmaktan kaynaklanan sapmalardır. Bu sapmalar, endüstri devriminin getirdiği bilimsel ve teknik keşiflere insanoğlunun uyum gösterememesine neden olmaktadır.

Beşeri ilişkiler kuramına göre, insanlar arasında normal olan barıştır. Uyuşmazlık, çatışma patolojik bir durumdur.¹⁸ Beşeri ilişkiler kuramında, bu değer yargısına, her türlü uyuşmazlık ve bu arada işçi-işveren uyuşmazlıkları da dahil edilmiştir.¹⁹

Beşeri ilişkiler kuramında grev ve uyuşmazlıkların, taraflar arasında yeterli sosyal ilişkiler kurulamaması ve iletişim kanallarının yeterince çalışmamasından

¹⁷ Edward Shorter; Charles Tilly, **Strikes in France: 1830-1968**, Cambridge University Press, London, 1974, s. 349.

¹⁸ Toker Dereli, **Organizasyonlarda Davranış**, İ. Ü. İktisat Fakültesi Yayını, İstanbul, 1976, s. 84

¹⁹ A.g.e.

kaynaklandığı belirtilmektedir. Kuram, endüstri ilişkileri içerisinde formel ilişkilerden çok informal ilişkilere yönelmesi, grevleri incelerken de informal ve organize olmayan grev türlerini incelemeye alması açısından önemlidir.

Kuramın bir diğer özelliği ise, grev-dışı uygulamalarda her zaman bir planlama ve liderliğin olduğunu savunmasıdır. İşe devamsızlık, işe geç gelme, yüksek işgücü devir oranları gibi genel olarak organize olmayan endüstriyel uyuşmazlıklar olarak nitelenen bazı uyuşmazlık biçimlerinin de, belirli ölçülerde de olsa organize, liderli hareketler olarak düşünülmesi, beşeri ilişkiler yaklaşımının mantıklı bir sonucudur.²⁰ Scott ve Homans, bir kişinin, vahşi grevi spontane yani organize edilmemiş ya da bir fesat ürünü yani fazla organize edilmiş olarak görmesinin, o kişinin endüstride ya da başka alanlarda informal grup ilişkileri hakkındaki cehaletini göstereceğini belirtmişlerdir.²¹

Scott ve Homans'ın, 2. Dünya Savaşı sonrasında ABD'nin Detroit kentindeki, otomobil fabrikasında vahşi grevlerle ilgili bir araştırma yapmışlardır. Bu araştırmaya göre, Aralık 1944 ile Ocak 1945 arasında meydana gelen 118 grevin sadece 4 tanesi ücretler ve sendikal sorunlarla ilgili olarak çıkmıştır.²² Diğer grevlerin büyük bir bölümünün, disiplin uygulamalarından, belirli şirket politikalarından ya da işçilerin işten çıkarılmasından kaynaklandığı belirlenmiştir.

İşyerlerinde informal organizasyon yapısı içerisinde grup içi sosyal ilişkileri temel alan beşeri ilişkiler kuramı, kendisinden önceki yaklaşımların bireyci, rasyonel, işçiden maksimum verimi elde etmeye yönelik niteliklerine karşı, işyerlerinde sosyal ilişkilerin gelişmesini, taraflar arasında iletişim akımının

²⁰ Makal, 1987, s. 98.

²¹ Jerome F. Scott; George C. Homans, **Reflections on the Wildcat Strikes**, American Sociological Review, C. 12, 1947, s. 283; Aktaran: Makal, 1987, s. 96.

²² A.g.e., s. 97.

sağlanmasını savunduğu için olumlu özellikler taşımaktadır. Özellikle informal grup yapısından kaynaklanan ve büyük ölçüde formel organizasyon yapısı dışında gelişen vahşi grev ve organize olmayan hareketleri açıklaması ve bu hareketler içerisinde belli oranda da olsa organize hareketler olduğunu belirtmesi açısından da ayrı bir önem taşımaktadır.

Ancak kuram, grev ya da uyuşmazlıklar konusunda genel açıklayıcılık düzeyine sahip değildir. Kuramın açıklayıcılığı, daha çok işyeri ve işletme düzeyinde kalmış ve grevlerin nedenleri sadece informal ilişkilere bağlanmıştır. Biz, çalışmamızda, ülke düzeyinde iki dönem arasında grev hareketlerinin makro sosyo-ekonomik ve siyasal-hukuksal açıdan karşılaştırmasını yapacağımız için, beşeri ilişkiler kuramı konumuz açısından yetersiz kalmaktadır. Ancak kuram, grevlerin nedenlerinin sadece ücret ve sosyal haklar olmadığını belirtmesi ve bunu farklı işletmelerde araştırmalar yaparak ortaya koyması açısından bizim çalışmamızdaki hipotezlere ışık tutacak niteliktedir.

1.3.1.4. Kolektif Hareket Kuramı

Kolektif Hareket Kuramı, grevleri açıklamak için temel değişken olarak işçi organizasyonlarını almıştır. Kuram, grevleri açıklama çabasındaki kuramlar içerisinde en yeni olanıdır. Kuramın geliştirilmesi Shorter ve Tilly'nin 1974 yılında yayımlanan ve Fransa'da 1830-1968 yılları arasındaki grev hareketlerini inceleyen çalışmaları sonucu ortaya çıkmıştır.

Shorter ve Tilly, kolektif hareketi, bir kitlenin, kaynaklarını kitlenin ortak amaçları doğrultusunda kullanmaları olarak tanımlamaktadır. Kitlenin ortak amacı

ise, işgücü, toprak, sermaye, teknik ve organizasyon üzerinde ortak kontrolün sağlanmasıdır.²³

İşçiler için uzun dönemli amaç, bu faktörlere sahip olmaktır. Bu ise ülkenin yönetimine sahip olmak anlamına gelir.²⁴ İşçiler için de bu amaca yönelik izlenecek yollar politik niteliktedir. Kurama göre grevler, işçilerin politik hareketleri içerisinde bu amaçlara ulaşmak için kullanılan önemli bir araçtır.²⁵ Grevler, ekonomik bir güç gösterisi olarak değil, politik enerji ve gücü gösteren, işverenlere ve devlete yönelik diğer politik katılım süreçlerinden birisi olarak düşünülmelidir.²⁶

Kolektif hareket kuramına göre grevler işçilerin politik katılım süreci içerisinde amaçlarına ulaşmak için kullandıkları bir hareket olarak kabul edildiği için, sendikalar da kolektif hareketin ön koşulu olarak kabul görür.²⁷ Bu nedenle işçilerin örgütlenme kapasiteleri, grev hareketlerini açıklayıcı en önemli değişkendir.²⁸

Kolektif hareket kuramına göre, ekonomik faktörlerin grevlerin nedenleri açısından önemli bir açıklayıcılığı yoktur. Organize olmuş işçiler, güçlerini ekonomik avantajlar elde etmek için kullanırlar; ama grevler, temel olarak işçilerin örgütlenmesine ve ulusal düzeyde güç elde etmesine bağlı olarak gelişir.²⁹ Shorter ve Tilly, ücretlerin görünürde en önemli grev nedeni olduğunu belirtirken, bunun kısa vadeli ve işçileri harekete geçirmek için bir araç olduğunu kabul ederler.

Kolektif hareket kuramı, grevleri açıklarken politik amaçları dikkate alması açısından önemli bir kuramdır. Ancak, bir ülkede grevlerin temel olarak politik

²³ Shorter, Tilly, 1974, s. 5.

²⁴ A.g.e., s. 263.

²⁵ A.g.e., s. 343.

²⁶ A.g.e.

²⁷ A.g.e., s. 335.

²⁸ Makal, 1987, s. 111.

²⁹ A.g.e., s. 8.

amaçların ortaya çıkması için, güçlü bir işçi sınıfı bilincine ve kültürüne ihtiyaç vardır. Shalev'e göre kuramın açıklayıcı olabilmesinin bir önkoşulu, politik olarak güçlü bir işçi sınıfının varlığıdır.³⁰ Bu kuram, ortaya çıktığı dönemde, daha çok güçlü işçi sınıfının bulunduğu Fransa ve İtalya'daki grevleri açıklamada yeterli olurken, ABD'deki grevleri açıklamada yetersiz kalmıştır.

Bu kuramı ülkemiz açısından değerlendirdiğimizde, 1960-1980 döneminde işçi hareketlerinin ve sendikaların yükselişinde politik nedenlerin etkisi açısından bir açıklayıcılığa sahipken, 1980-2005 dönemini açıklamada yetersiz kaldığı görülmektedir. Bunun nedeni ise, kuramın sadece politik nedenli grevleri dikkate alması ve ekonomik nedenli grevlerin sadece kısa dönemli olduğunu savunmasıdır.

1.3.1.5. Ross ve Hartman'ın Grev Yaklaşımları

Ross ve Hartman, 1900-1956 yılları arasındaki dönemde, 15 ülkede grevlerin gelişimine ilişkin kapsamlı araştırmalar yaparak bir kuramsal çerçeve oluşturmaya çalışmışlardır.

Ross ve Hartman'a göre, bir ülkede grevleri açıklamada, tarihsel ve uluslararası boyutları hesaba katarak genel eğilimleri ve istisnaları açıklamaya olanak sağlayacak çerçeve, endüstriyel ilişkiler yaklaşımıdır.³¹

Ross ve Hartman bu yaklaşımla yaptıkları araştırmada, grev hareketlerinin özellikleri ile endüstriyel ilişkiler sisteminin özelliklerini dikkate alarak, ülkeleri dört gruba ayırmışlardır. İlk grup, Kuzey Avrupa kalıbı, birinci varyanttır. Bu gruptaki

³⁰ Michael Shalev, *Industrial Relations Theory and The Comparative Study of Industrial Relations and Industrial Conflict*, **British Journal of Industrial Relations**, C. 18, S. I, March, 1980, s. 31; Aktaran; Makal, 1987, s. 43.

³¹ Arthur M. Ross; Paul T. Hartman, **Changing Patterns of Industrial Conflict**, John Willey, New York, 1986, s. 8.

lkelerde grev hareketi, düşük grev eēilimi ve kısa ya da orta uzunlukta grev süresi ile karakterize olmaktadır.³² Bu ülkelerde işçi hareketleri olgunluk dönemindedir ve sendika yeliēi istikrarlıdır.³³ ülke leēinde etkin olan ve işçilerin büyük bir bölümünü toplayan etkin bir federasyon bulunur. Ayrıca işçi partileri ve sosyal demokrat hareketler gelimitir. Bu gruptaki ülkelerde en önemli özellik, endüstri düzeyinde toplu pazarlık ve merkezi federasyonların etkisiyle toplu pazarlığın, büyük ölçüde merkezilemesidir. Bu kalıba giren lkeler, Almanya, Danimarka, Hollanda ve İngiltere’dir.

İkinci grup, Kuzey Avrupa kalıbı, ikinci varyanttır. Bu ülkelerde grev eēilimi oldukça azdır. Birinci varyanttan farkı grevlerin uzun sürmesidir. Ayrıca bu ülkelerde, birinci varyanta göre, hükümetler endüstriyel uyuşmazlıklara karışmaz.³⁴ Bu kalıba giren lkeler, İsveç ve Norveç’tir.

nc grup, Akdeniz-Asya kalıbıdır. Bu ülkelerde grevlere katılım yüksek, grevlerin süresi kısadır. Sendikal hareket içerisinde rekabet ve liderlik çelişkileri yaşanmakta ve komünistlerin etkinliēi fazladır. İi-işveren ilişkileri zayıf ve çalışma koşulları genelde işveren ve devlet tarafından belirlenmektedir. Sendikalar uzun bir grevi kaldıramayacak düzeyde fakirdir. Endüstriyel düzeyde sendikalar fakir oldukları için, daha çok hükümeti etkilemeye yönelik gösteri hareketlerine yönelmektedir.³⁵ Ayrıca bu ülkelerde birden fazla sol parti olduēu için iktidarda muhafazakar eēilimli partiler yer almaktadır. Bu kalıba giren lkeler, Fransa, İtalya, Hindistan ve Japonya’dır.

³² A.g.e., s. 72.

³³ Makal, 1987, s. 119.

³⁴ Ross, Hartman, 1986, ss. 73, 74.

³⁵ A.g.e., s. 76.

Dördüncü grup, Kuzey Amerika kalıbıdır. Bu ülkelerde grev eğilimi ve grev süresi yüksektir. Bu ülkelerde işçi hareketleri, Kuzey Avrupa'dakinden genç, Akdeniz-Asya ülkelerinden daha eskidir. Sendikalar ve liderler arasında rekabet azdır. İşçi hareketleri politik olmaktan çok endüstriyel özellikler taşımaktadır. Bu kalıba giren ülkeler, ABD ve Kanada'dır.

Ross ve Hartman, ülkeleri dört grupta inceledikten sonra ülkelerdeki grev hareketlerinin benzerliklerine göre bir teorik çerçeve oluşturma çabasına girmişler ve grevleri etkileyen faktörleri sıralamışlardır. Ross ve Hartman'ın "görelî grev etkinliği üzerindeki etkiler" olarak incelediği bu faktörler:³⁶

- *Organizasyonel İstikrar*: Ross ve Hartman'a göre işçi hareketlerinin başlangıç dönemleri ayrılık, düşmanlık ve çatışma taşır. Bu nedenle işçi hareketlerinin yaşı, sendikal hareketinin olgunlaşmasını ve grev hareketlerinin azalmasını sağlar. Aynı şekilde sendikaların üye sayılarında sağlanan istikrarın da, grev hareketlerini azalttığı savunulur.

- *İşçi Hareketleri İçerisinde Liderlik Çelişkileri*: Bir işçi örgütü, rakibi sendikaların elde ettiklerinden daha fazla haklar elde etmeye çalışacağı için, sendikal hareket içerisindeki rekabet, endüstriyel uyuşmazlıkların doğmasında önemli bir etkindir.³⁷ Ayrıca fraksiyonculuk, yani sendika liderleri arasında bir rekabet varsa, bu da işçiye daha iyi görünmek gerekçesiyle endüstriyel uyuşmazlık eğilimlerinin artmasına yol açabilir.³⁸

Ross ve Hartman, sendikal hareket içerisinde komünist hareketlerin de endüstriyel uyuşmazlıkların ortaya çıkmasında önemli bir etken olduğunu savunurlar.

³⁶ A.g.e., ss. 63, 64.

³⁷ A.g.e., ss. 65, 66.

³⁸ A.g.e.

- *Sendika-Yönetim İlişkilerinin Durumu*: Ross ve Hartman'a göre başlıca iki tür uyuşmazlık vardır. Birinci tür uyuşmazlıklar, işçi hareketlerinin ilk dönemlerinde ortaya çıkar ve işçi-işveren birbirini tanıdıkça uyuşmazlıklar azalır. İkinci tür uyuşmazlık da, bu aşamadan sonra ortaya çıkar ve daha çok ekonomik niteliklidir. Bu aşamada taraflar arasında toplu pazarlık sürecinin merkezileşmesi, bu tür uyuşmazlıkları azaltıcı niteliktedir.³⁹

- *İşgücünün Politik Etkinliği*: Ross ve Hartman'a göre, işgücünün politik etkinliğinin altında yatan mantık, devletin gelir dağılımı ve refaha ilişkin diğer faktörler üzerindeki gücünün, toplu pazarlığın getirebileceğinden daha fazla olmasıdır.⁴⁰ Dolayısıyla politik hareket, belirli hakların elde edilmesi için, endüstriyel uyuşmazlıklardan daha uygun bir yol oluşturmaktadır.⁴¹

- *Devletin Rolü*: Ross ve Hartman, devlet girişimciliğinin fazla olduğu ülkelerde sendikal uyuşmazlıkların ve grev eğiliminin az olduğunu savunur. İşçi kuruluşlarının da bu kuruluşların yönetiminde rol almasının, sendikalardaki grev eğilimini azalttığı savunulur.⁴² Ayrıca, devletin asgari ücreti belirlemesi, ücretli izinleri düzenlemesi, analık ve kaza yardımları gibi konuları yasalarla belirlemesi ve çalışanları koruyucu, onların hoşnutsuzluklarını giderici önlemler alması, endüstriyel uyuşmazlıkların azalmasına katkıda bulunmaktadır.⁴³

Ross ve Hartman'ın grev perspektifinden bakıldığında, endüstriyel gelişmişlik düzeyi ve refah devleti modelinin, toplumsal yapıda yarattığı olumlu dönüşüme, makro ekonomik ve politik göstergeler ışığında baktığımızda, işçi-işveren

³⁹ Makal, 1987, s. 122.

⁴⁰ A.g.e.

⁴¹ Ross, Hartman, 1986, s. 67.

⁴² A.g.e., s. 68.

⁴³ Makal, 1987, s. 123.

ilişkilerinin kurumsallaşmasına ve buna bağlı olarak grev hareketlerine başvurma eğilimlerinin azalmasına yol açtığı görülmektedir.⁴⁴

Ross ve Hartman'ın grev yaklaşımı, diğer yaklaşımlarda olmayan birçok boyutu ele almıştır. Ancak kuramda, tek değişkenli kuramlar gibi bir sonuca varılamamış ve grevi etkileyen faktörler arasındaki ilişki tam olarak kurulamamıştır. Yine kuram, grevleri sadece politik, sosyal ve tarihi etmenlerle açıklanarak, iktisadi ve ekonomik faktörlerin etkisini dikkate alınmamıştır. Ayrıca Ross ve Hartman'ın yapmış olduğu araştırmada, ülkeler arası saptanan farklılıkların da bir süre sonra geçerliliğini yitirdiğinin tespit edilmesi, kuramın açıklayıcılığını azaltmıştır.

Ross ve Hartman'ın grev kuramı, grevleri açıklamada birçok faktörü ele alması ve endüstriyel uyuşmazlıkları, ülkeler içerisinde işçi-işveren ve devlet arasındaki ilişkiyi merkezileşme düzeyi ile açıklaması, çalışmamız açısından önemlidir. Çünkü, Türkiye'de, 1960-1980 ve 1980-2005 dönemlerinde çalışma ilişkilerinin kurumsallaşma ve merkezileşme düzeylerinin, grev eğilimi üzerinde etkili olduğunu düşünmekteyiz.

Mevcut grev kuramlarını genel olarak değerlendirdiğimizde, Türkiye'de 1960-1980 ve 1980-2005 dönemlerinde grev hareketlerinin niteliksel ve niceliksel olarak karşılaştırılmasında kullanılabilecek temel bir kuram bulunmamakla birlikte, çalışmamızda, beşeri ilişkiler kuramı, kolektif hareket kuramı, Ross ve Hartman'ın yaklaşımları dikkate alınarak bir kuramsal çerçeve oluşturulmaya çalışılacaktır.

⁴⁴ Ross, Hartman, 1986, ss. 42, 59.

1.3.2. Grev Hareketleri Üzerine Marksist ve Anarko-Sendikalist Görüşler

Grev hareketleri üzerine Marksist ve Anarko-Sendikalist görüşler, grevleri temel uğraşı alanı olarak almadıkları halde, bu alanda konumuza ilişkin sonuçlara ulaşan ve grevleri siyasal bir dönüşüm aracı olarak gören kuramlardır. Konumuz açısından grevlerin açıklanmasında yardımcı olacağı düşünüldüğü için, bu kuramların grev konusundaki bakış açıları da incelenecektir.

1.3.2.1. Marksist Tarih ve Toplum Kuramının Grev Yaklaşımı

Marksizme göre, burjuva-kapitalist toplum sınıflı bir toplumdur. Böyle bir toplumda farklı üretim araçlarına sahip olanların çıkarları arasında farklılıklar ve çekişmeler, sınıfların doğuşunun ve bu sınıflar arasındaki çatışmanın temelini oluşturmaktadır. Bu çatışma, sömüren bir azınlıkla, sömürülen bir çoğunluğun çatışmasıdır ve bu çatışmada devlet tarafsız değildir.⁴⁵ Marx, bu yolla devletin sınıflararası çatışmanın ılımlaştırılması suretiyle bu baskıyı meşrulaştıran ve sağlamlaştırılan bir düzen kurduğunu savunur.⁴⁶

Marksizm, işçi sınıfına yani proletaryaya büyük önem atfeder. Marksizme göre, işçi sınıfı içinde devrime öncülük edecek olan bilinçli kitle sanayi işçisi yani proletaryadır. Sendikali kitle de temelde sanayi işçilerinden oluştuğu için,

⁴⁵ Alparslan Işıklı, **Sendikacılık ve Siyaset 2**, Öteki Yayınları, 1995, Ankara, s. 66.

⁴⁶ A.g.e.

Marksizmin işçi sınıfının siyasal eylemi konusunda geliştirdiği düşünceler içinde sendikacılık önemli bir yer tutmaktadır.⁴⁷

Marksist teorinin kurucusu Marx'ın siyasal eylem konusunda getirdiği en önemli yenilik ise, siyasal eylemle, iktisadi ve sendikal eylemi özdeşleştirmesidir. 23 Kasım 1871 tarihinde Bolte'a yazdığı bir mektupta Marx:

“ (...) işçi sınıfının egemen sınıflara karşı bir sınıf olarak ortaya çıktığı ve onlara dışarıdan baskıyla boyun eğdirmeye çalıştığı her hareket, bir siyasal harekettir. Örneğin belli bir fabrikada, hatta belli bir işkolunda grevler, vb. yoluyla tek tek kapitalistleri daha kısa bir işgününe zorlama girişimi, salt iktisadi harekettir. Öte yandan, sekiz saat, vb. yasasını zorlama hareketi bir siyasal harekettir. Ve bu şekilde, işçilerin tek tek iktisadi hareketlerinden her yerde bir siyasal hareket, yani kendi çıkarlarını genel bir biçim içerisinde dayatmayı amaçlayan bir sınıf hareketi doğar” demektedir.⁴⁸

Marx, işçilerin siyasetten kaçınamayacağını ve gerçekte onların genelleşen ve sınıfa karşı sınıf niteliği taşıyan her hareketinin siyasal bir hareket olduğunu vurgulamaktadır.

İşçi sınıfının sendikal mücadelesini bu anlayışla ele alan Lenin, grevlerin kaynağı, anlamı ve sınırları üzerine yazdığı bir makalede şunları söylüyordu:

“Burada, grevlerin, önceden de belirttiğimiz gibi “bir savaş okulu” olduklarına, fakat savaşın kendisi olmadıklarına, grevlerin sadece bir mücadele biçimi, işçi sınıfı hareketinin sadece bir yanı olduklarına dikkat çekmeliyiz. İşçiler zaten yaptıkları gibi, tek tek grevlerden, çalışan bütün

⁴⁷ A.g.e., s. 65.

⁴⁸ Karl Marx, **Seçme Eserler**, Çeviren: Mao Zedung, C. 2, Sol Yayınları, Ankara, 1993, s. 506.

insanların kurtuluşu için tüm işçi sınıfının mücadelesine geçebilir ve geçmelidirler.”⁴⁹

Marksizm, birçok eylem biçimi içinde siyasal niteliği ağır basan genel grevin, düzeni değiştirmeye katkıda bulunacağı öngörmektedir. Ancak tek başına genel grevin yeterli olmayacağını, öncelikle işçi sınıfının siyasi partiler etrafında örgütlenmeleri gerektiğini savunur. Marx’ın grevlerle ilgili yazdığı bir yazıda; “Grevler, işçi sınıfının kurtuluşu için mücadele ettiği yollardan biridir, fakat tek yol değildir. Ve eğer, işçiler mücadeleyi yürütmenin diğer yollarına da önem vermezlerse, işçi sınıfının gelişimini ve başarılarını yavaşlatmış olurlar”⁵⁰ demektedir.

Marksist tarih ve toplum kuramında, grev hareketlerinin çıkış nedenlerinde siyasi bir niteliğin olduğunu savunması, çalışmamızda, hem endüstriyel ilişkiler alanındaki mücadeleleri; hem de çalışmamızın üzerinde odaklandığı veriler arasındaki nedensellik ilişkilerini kurmamızda bize yardımcı olacaktır. Örneğin, Shorter ve Tilly’in Fransa’da 1830-1868 döneminde grev hareketleri üzerine çalışmasında Marksist perspektifin kimi tezlerinin geçerliliği üzerine yapılan yorumlar, bizim çalışmamızda bir esin kaynağı olacaktır.⁵¹

1.3.2.2. Anarko- Sendikalist Kuram ve Hareketin Grev Yaklaşımı

Anarşizm, temel olarak işçi sınıfı hareketi değildir. Sınıfsal bakımdan asıl kaynağını küçük burjuvaziden alır. Anarşizm içinde sendikal eğilimler doğmuş ve

⁴⁹ Vladimir İ. Lenin, **Sendikalar Üzerine**, Çeviren: Şule Ünsaldı, Bilim Yayınları, İstanbul, 1975, s. 169.

⁵⁰ Karl Marx; Friedrich Engels ve Vladimir İlyiç Lenin, **Sendikalar Üzerine I**, Çeviren: İsmail Yarkin-Süheyla Kaya, Yorum Yayınları, İstanbul, 1992, s. 167.

⁵¹ Shorter, Tilly, 1974, ss. 343, 350.

anarko-sendikalizm oluşmuştur. Anarko-sendikalistler, anarşizmin, anti-otoriter ve bireyci yanından esinlenerek, yönetici veya yönetici kurulu olmayan, bireysel kararlarla yönetilen ve örgüt içi kuralları asgariye indiren sendikalar meydana getirmeye gayret etmişler ve bu yönde geçici ve mevzii bazı sonuçlar sağlamışlardır.⁵²

20. yüzyılın başlarına kadar Avrupa, özellikle de Fransa ve İspanya sendikal hareketine damgasını vuran Anarko-sendikalizm düşünce ve hareketi, sendikaları ve grevi bir devrimci dönüşüm aracı olarak görür. Anarko-sendikalizmin devrim için güvendiği başlıca ve tek araç “genel grev”dir. Bunun dışındaki her türlü eylem biçimi ve siyasi partiler etrafında örgütlenme göz ardı edilmiştir. Anarko-sendikalizme göre, benzetme yerinde ise bir sabah bütün işçiler greve gidince düzen başka hiçbir gereksinme duyulmadan değişecektir.⁵³

Anarşizmi oluşturan bu temel felsefe, grevlerin önemini arttırarak, grevleri salt emek-sermaye arasındaki uyuşmazlığın sonucu olmaktan çıkarmıştır. Bu durum aslında anarko-sendikalistlerin grevi tek çıkış yolu olarak görmelerinden kaynaklanmaktadır.

⁵² Işıklı, 1995, s.11.

⁵³ Güzel, 1980, s. 44.

1.4. Grev Hakkının Gelişimi

1.4.1. Grev Hakkının Tarihsel Gelişimi

Grevin işçiler açısından bir hak olarak tanınması ve bu doğrultuda düzenlemeler yapılması genel hatlarıyla 20. yüzyıla ait bir olgu⁵⁴ olmasına karşın, tarihte bilinen ilk grev, Mısır'da 3. Ramses döneminde, firavunların mezarlarında çalışan işçilerin ücretlerinin düzensiz ödenmesini ve işçilere karşı uygulanan kötü davranışları protesto etmek için yapılmıştır. Babil İmparatorluğu'nda ve Roma İmparatorluğu'nda da grevin bilinen ilk örneklerine rastlanmaktadır.⁵⁵

Ancak günümüzdeki anlamı ile grev, Sanayi Devrimi sonrasında endüstri ilişkileri sisteminde yaşanan değişim ve emek-sermaye arasındaki ayrımın belirginleşmesi ile ortaya çıkmış ve yoğunluk kazanmıştır. Özellikle bu dönemde işçilere karşı uygulanan uzun çalışma süreleri, düşük ücretler, iş kazaları, yaygın kadın ve çocuk istihdamının yol açtığı sosyal patlama ile kendini ilk olarak makine kırma eylemleri olarak göstermiştir.⁵⁶ Üretim araçlarına karşı yapılan eylemler, işçi örgütlerinin oluşumu ile bilinçli hale gelerek, bugünkü anlamda grev türlerinin yapılmasına olanak sağlamıştır.

Grevlerin ortaya çıkışı birçok ülkede benzer özellikler göstermektedir. İşçi örgütlenmelerinin oluşması ve eylemlerinin yoğunluk kazanması, grevler üzerindeki denetim sağlanması gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Bu amaçla, birçok ülkede, grevler konusunda yapılan ilk yasal düzenlemelerin daha çok grevleri yasaklayıcı ve

⁵⁴ Makal, 1987, s. 60.

⁵⁵ A.g.e., s. 16.

⁵⁶ İvrem Keskinoglu, "Türkiye'de Grevler", **Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi**, Cilt I, İstanbul, 1998, s. 489.

sınırlandırıcı olduğu görülmektedir. Ancak İkinci Dünya Savaşı sonrası süreçte, insan haklarında yaşanan gelişme ve demokrasi hareketlerinin hız kazanması, ülkeleri, grevi Anayasa ve kanunlarda temel bir hak olarak kabul etmeye zorlamıştır.

Grev konusunda çıkarılan yasal düzenlemeler farklılık göstermesine rağmen, bu konuda uluslararası normlar belirlenmiş ve grev, toplu pazarlık sürecinin muhtemel sonuçlarından biri olarak kurumlaşmıştır.⁵⁷

1.4.2. Türkiye’de Grev Hakkının Gelişimi

1.4.2.1. Hukuksal Gelişmeler

Osmanlı İmparatorluğu’nda döneminde güçlü bir işçi sınıfından bahsetmek mümkün değildir. Buna karşın, bu dönemde, Avrupa işçi sınıfı hareketlerinden etkilenerik bazı düzenlemelere gidildiği görülmektedir.

1845 yılında kabul edilen Polis Nizamnamesi ile Türkiye’de greve ilişkin ilk düzenleme yapılmıştır. Nizamnamenin 12. maddesi, yeni kurulan polis örgütünün temel görevlerinden birini; “işini bırakarak greve gitmeyi amaçlayan işçilerin dernek ve toplulukları ile buna benzer kamu düzenini bozucu her türlü fitne ve fesat derneklerini ortadan kaldırmak ve yok etmek, böylelikle de ihtilalin önünü almak için sürekli olarak uğraşmak ve çaba harcamak”⁵⁸ olarak belirtmiştir.

1867 yılında kabul edilen Demiryolları Nizamnamesi ise; ”her ne suretle olursa olsun arabaların seyrü hareketına mani olmak” suçunu işleyenlere, bir yıldan üç yıla kadar hapis cezası öngörerek, grevlere karşı bir önlem niteliği taşımaktadır.

⁵⁷ Makal, 1987, s.18.

⁵⁸ Ahmet Makal, **Osmanlı İmparatorluğu’nda Çalışma İlişkileri 1850-1920**, Türkiye Çalışma İlişkileri Tarihi, İmge Yayınları, Ankara, 1997, s. 256.

Ülkemizde grevi kısmen de olsa ilk düzenleyen yasa 9 Ağustos 1909 tarihli 116 sayılı Tatil-i Eşgal Kanunu'dur. Türkiye çalışma ilişkileri tarihinde, toplu iş ilişkileri konusunda, dolaysız bir biçimde düzenlemeler yapan ilk kanun olması açısından ayrı bir öneme sahiptir.⁵⁹

Tatil-i Eşgal Kanunun çıkarılmasındaki amaç, II. Meşrutiyetin ilan edilmesinin ardından gelişen özgürlükçü ortamda ekonomik ve coğrafi açıdan çarpıcı boyutlara ulaşan grevlerin önlenmesi ve kamu hizmetlerindeki imtiyazları elinde bulunduran yabancıların buralardaki işçi hareketlerini yatıştırmak için hükümetlere yaptığı baskıdan kaynaklanmaktadır.⁶⁰

Tatil-i Eşgal Kanunu'nda grevle ilgili düzenlemelere baktığımızda grevlerin tam olarak yasaklanmadığı, ancak geniş kısıtlamalara tutulduğu görülmektedir. Kanunun 6. maddesinde; “Taraflar uzlaşamadıkları takdirde, müstahdemler ve işçiler işi bırakmakta serbesttirler”⁶¹ denilmiştir. Bunun anlamı, uzlaşma yolunun başarısızlıkla sonuçlanması, yani uzlaşma koşullarının oybirliği ile kararlaştırılamaması durumunda grev yolunun açılması, hatta girişilecek işi bırakma eyleminin yasal bir grev niteliği taşımasıdır.⁶² Ancak, kanun başarısız uzlaşma girişimi sonucunda grev yolunu açmasına rağmen, bu hakkın nasıl kullanılacağını ve hukuksal sonuçlarının neler olacağı konusunda bir düzenlemeye sahip değildir.⁶³

Grev özgürlüğünün kısıtlanması konusunda getirilen ikinci kısıtlama ise 8. maddede düzenlenmiştir. Sendika hakkının kesinlikle kısıtlayan bu maddeye göre, kamuya yönelik hizmet gören kurumlarda “diğerlerinin çalışmasını men eyleyen ve tahrikat ve işfalât icra veya tehdidât ika ve cebir ve şiddet istimal ederek hizmetin

⁵⁹ A.g.e., s. 270.

⁶⁰ Güzel, 1980, s. 99.

⁶¹ A.g.e., s. 93.

⁶² Mesut Güzel, **Türkiye’de Çalışma İlişkileri (1936 Öncesi)**, 2. Baskı, TODAİ, Ankara, 1991, s. 312.

⁶³ A.g.e., s. 318.

tatiline sebebiyet veren kimseler” hapis ve para cezalarına çarptırılacağı belirtilmiştir.⁶⁴ Bu maddenin çıkarılmasındaki amaç ise, yasal bir grev sürecinde greve katılmak istemeyen işçinin, greve zorlanmasını engellemek ve greve zorlayanlara ceza uygulamaktır.

Kanun’un 10. maddesiyle de, genel hizmetlerde istikrarı sağlamak için, gerekli olduğu takdirde, kamu güçlerinin kullanılacağı, savaş ve savaş tehlikesi durumlarında hükümetin işçi taleplerini incelemeyi ertelemesi veya tamamen vazgeçmesinin mümkün olduğu belirtilmiştir.⁶⁵

1909’da çıkarılan Tatil-i Eşgal Kanunu’nun grevlerle ilgili düzenlemeleri, 1936’da çıkarılan 3008 sayılı İş Kanunu’na kadar yürürlükte kalmıştır.

31 Mart 1926 tarihinde kabul edilen 788 sayılı Memurin Kanunu’nda da memurların grev yapması yasaklanmıştır.⁶⁶ Bu kanunla, greve katılan memurlar için ağır cezalar getirilerek, grevi örgütleyenler için memuriyetten çıkarılma, katılanlar için de sicillerinde derece kaybı hükmüne bağlanmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk iş kanunu olan ve 1936 tarihinde çıkarılan 3008 sayılı İş Kanunu’nda ilk defa “grev” kelimesi kullanılmıştır. Kanunun 72. maddesi ile grev yasaklanmış, 73. maddesi ile de hangi durumların grev sayılabileceği ortaya konmuş ve grevin tanımı yapılmıştır. Bu kanuna göre; “50 kişiden az işçi bulunan işyerlerinde 10 kişinin ve 50’den itibaren 500 kişiden az iş yerlerinde umum işçi sayısının beşte biri kadar işçilerin ve 500 ile daha yukarı sayılarda işçi çalıştıran işyerlerinde ise en az 100 işçinin, gerek iş mukaveleleriyle önceden taahhün etmiş olan gerek işin mahiyetine ve çalışma taahhütlerine veya kanuni ve nizami hükümlere müstaniden meri bulunan umumi veya hususi iş şartlarının hepsi yahut bir

⁶⁴ A.g.e., s. 319.

⁶⁵ Makal, 1997, s. 274.

⁶⁶ Koç, 1999, s. 16.

veya birkaçı yerine kendi menfaatlerine daha uygun gördükleri başka iş şartlarını işverene kabul ettirmek veyahut muayyen ve meri iş şartlarına karşı itirazları bulunmaksızın ancak bunların tatbikine ait usuller ve tarzların değiştirilmesini temin eylemek kasdiyle aralarında kararlaştırarak hep birlikte ve birdenbire iş bırakmaları grevdir.”

Bu uzun ve ayrıntılı tanıma karşın grevler tamamen yasaklanmamıştır. İş Kanunu, deniz ve hava ulaşımı ile tarım işlerinde uygulanmadığından, kanunda söz konusu olan grev yasağı bu kesimler için geçerli değildir. Ayrıca 4 ila 9 işçi çalıştıran işyerlerinde İş Kanunun grev yasağı ve iş uyuşmazlıklarının çözülmesine ilişkin olan beşinci faslı uygulanmadığından bu ölçü içinde kalan işyerlerinde –cezai hükümleri saklı kalmak suretiyle- grev ilanı serbesttir. Ayrıca basın mesleğinde çalışanlarla çalıştıranlar arasındaki ilişkilerde ortaya çıkan uyuşmazlıklara karşı da gazetecilerin grev yapmalarını engelleyen bir hüküm de bulunmamaktadır.⁶⁷

Bu söylenenler dışında, bir grevin grev sayılabilmesi için 73. maddede belirtilen koşulların hepsinin tam ve eksiksiz olması gerektiği belirtilmiştir. Bu koşullar;

- İş bırakan işçi sayısı kanunda saptanmış olan ölçüye uygun olmalıdır,
- Amaç yürürlükteki çalışma koşullarının hepsini veya bir kısmını en azından bu koşulların uygulama biçimlerini değiştirmeye yönelmiş olmalıdır,
- İşçiler, önceden kendi aralarında anlaşarak işi terketmeyi kararlaştırmalıdır,
- İşçiler, işi hep birlikte ve birden bırakmalıdırlar.

Bu koşulların biri yerine gelmezse bile grev durumu oluşmuş sayılmayacaktır.⁶⁸

⁶⁷ Talas, 1976, ss. 482, 483.

⁶⁸ A.g.e.

1947 yılında ise 5018 sayılı “İşçi ve İşveren Sendikaları ve Sendika Birlikleri Hakkındaki Kanun” ile grev yasağı yeniden belirtilmiştir. Kanuna göre, sendika yönetim kurulu üyeleriyle sendika yönetiminde görevli olanların grevi teşvik etmeleri veya greve başvurması durumunda, sendikanın, mahkeme kararıyla üç aydan bir seneye kadar geçici veya devamlı olarak kapatılması hükmü getirilmiştir. Ayrıca Kanun, sendikaların siyasetle uğraşmalarını da yasaklamıştır.

1.4.2.2. Grev Hareketleri

Türkiye’de işçi sınıfı hareketlerini baktığımızda 1870’li yıllardan beri mevcut olduğu ancak yeterli düzeye ulaşamadığı görülmektedir. 19. yüzyılın ikinci yarısına doğru Batı ile girilen ilişkiler sonucu ilk fabrikalar kurulmaya başlanmış ve çalışma koşullarına ve makineleşmeye karşı ilk tepkiler ortaya çıkmıştır.

Grev için, o dönemde kullanılan terim "Tatil-i Eşgal" dir. İlk grev, 1863 yılında Zonguldak’ta kömür madeni işçileri tarafından gerçekleştirildi. 1863’teki Zonguldak grevinden sonra dördü 1872 yılında olmak üzere, 1876 yılına kadar 16 grev ve bir grev dışı eylem gerçekleşti. 1877 yılında tespit edilmiş greve rastlanmazken, 1878-1880 döneminde ise 1878 yılında 4, diğer yıllarda üçer kez olmak üzere 10 kez greve gidilmiştir.⁶⁹ 1870’den 1908’e kadar olan bu ilk dönemde saptanabilen grev sayısı 23 olmuştur.⁷⁰

Bu dönem grev hareketlerinin özellikleri ise, ilk olarak grevlerin daha çok formel sendikal yapıların dışında, ekonomik nitelikli ve greve başvurmadan önce uzlaşma yolunun denendiği görülmektedir. Bu dönemde sendikaların yasak olması,

⁶⁹ Yüksel Akkaya, “Türkiye’de İşçi Sınıfı ve Sendikacılık 1”, **Praksis Dergisi**, Sayı 5, 2002, s. 138.

⁷⁰ Makal, 1997, s. 262.

grevlerin doğal örgüt yapısı içerisinde ve işçi önderlerinin aracılığıyla gerçekleştiğini göstermektedir.⁷¹ Bu dönemde yapılan 23 grevin 21'inin, ücret artışını ve özellikle birikmiş ücret alacaklarının ödenmesini amaçlayan eylemler olması, grevlerin daha çok ekonomik amaçlı yapıldığını göstermektedir.⁷² Yine işçilerin grev kararı almadan önce resmi makamlara yazılı başvuruda bulunduğu daha sonra greve gittiği görülmektedir. Örneğin, 1873 yılında gerçekleşen Tersane grevinde, işçiler önce durumu Bahriye Dairesine iletmişler, bir sonuç çıkmaması üzerine Babıali'ye başvurmuşlar ve Padişaha dilekçe verme girişiminde bulunmuşlardır.⁷³ Ama bu sorunlar çözüme ulaşmadığı için greve gitmişlerdir.

1908 yılında ise II. Meşrutiyet'in ilan edilmesi ile ortaya çıkan özgürlükçü ortamında etkisi ile grevlerde bir patlama yaşandı. 23 Temmuz'dan 1908 yılının sonuna kadar toplam 111 grev yapıldı.⁷⁴ Grevlerin özelliklerinin 1908 öncesi döneme göre benzer nitelikler taşısa da, grevlerin daha organize hareketler olarak ortaya çıktığı belirtilmektedir.⁷⁵

Tatil-i Eşgal Kanunu'nun çıktığı 1909'dan 1915 yılına kadar toplam 38 grev yapılmıştır. Bu dönemde yapılan grevlere baktığımızda ise, grevlerin çoğunun yasa kapsamı dışında kalan şirketlerin bulunduğu dokuma, gıda sanayii ve madencilik işkollarında yapıldığı görülmektedir.⁷⁶ Örneğin, 1910 yılında çoğu kadın 1.000'den fazla Bilecik ipek işçisi ile 3.000 dolayındaki Bursa ipek işçilerinin ücret artış istekleriyle başvurdıkları grevler ve 500 Zonguldak kömür işçisinin grevi sayılabilir.⁷⁷ 1919'dan 1922'ye kadar dönemde toplam 19 grev yapılmıştır.⁷⁸

⁷¹ A.g.e., s. 260.

⁷² Gülmez, 1991, s. 426.

⁷³ Makal, 1997, s. 261.

⁷⁴ Şehmus Güzel, **Türkiye'de İşçi Hareketleri 1908-1984**, Kaynak Yayınevi, İstanbul, 1996, s. 31.

⁷⁵ Makal, 1997, s. 263.

⁷⁶ Güzel, 1996, s. 62.

⁷⁷ Gülmez, 1991, s. 442.

Cumhuriyet'in ilan edildiği 1923'den 1960 yılına kadar ise toplam 43 grev yapılmıştır.⁷⁹ Grevlerin daha çok 1923-1936 yılına kadar yoğunlaştığı, 1936 yılında çıkarılan İş Kanunu'nda grevlerin yasaklanması ile de giderek düştüğü görülmektedir. Özellikle 1923 yılı, birçok grev, gösteri ve 1 Mayıs kutlamalarına sahne olmuştur. Çeşitli sanayi kollarında işçiler greve giderek, sekiz saatlik işgünü ve sendikaların serbestçe örgütlenebilmesi gibi istekler öne sürüldü. Temmuz-Ağustos aylarında Zonguldak ve Ereğli'den 12.000 kadar maden işçisi iş güvenliğinin sağlanması ile ilgili taleplerde bulunarak greve gitmiştir. Ağustos 1923'te İstanbul "Bomonti" bira fabrikası işçileri, Mart 1923'teki protesto eylemi yüzünden işten çıkarılan kişilerin tekrar işe alınmalarını sağlamak amacıyla greve gitmişlerdir.⁸⁰ 1936-1960 yılına kadar ise toplam 10 grev yapılmıştır.⁸¹ Bu dönem grev hareketlerinin özelliklerine bakıldığında ise, ekonomik nitelikli grevlerin yanı sıra çalışma sürelerinin kısaltılması, fazla çalışma, hafta tatili ve iş güvencesi konusunda taleplerin arttığı görülmektedir.⁸²

⁷⁸ Güzel, 1996, s. 110.

⁷⁹ A.g.e., s. 176.

⁸⁰ Yavuz Selim Karakışla, "Osmanlı Sanayi İşçisi Sınıfının Doğuşu, 1839-1923", **Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine İşçiler 1839-1950**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998, s. 170.

⁸¹ A.g.e.

⁸² Gülmez, 1991, ss. 445, 446.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE’DE 1960-1980 DÖNEMİNDE GREV HAREKETLERİ

Sendikal haklar ve bunların kullanımına olanak veren sendikalaşma hareketi, 27 Mayıs 1960 askeri darbesi sonrası dönemde uygulama alanı bularak anlam ve önem kazanmıştır. Her ne kadar işçilerin sendika kurma hakları 1940’lı yılların ikinci yarısından sonra verilmişse de, sendikal hakların, özellikle bunun gerçek özünü oluşturan ya da nedenini oluşturan “toplu pazarlık” ya da “toplu iş sözleşmesi ve grev hakkı”nın kullanılması, 1960 sonrasının Anayasal ve yasal düzenlemeleriyle olanaklı hale getirilmiştir.

1961 Anayasası’nın getirdiği özgürlükçü ve demokratik ortam sendikalaşmanın yanı sıra çalışanların ekonomik ve sosyal haklarını da güvence altına alan düzenlemeleri içermekteydi. Siyasal açıdan 1960 sonrası dönem, Türkiye’de hem sendikaların hem de işçi sınıfının kazanımlarını arttırır nitelikteydi.

Biz çalışmamızda, öncelikle 1960-1980 döneminde grevleri etkileyen makro toplumsal-ekonomik ve siyasal-hukuksal gelişmeler üzerinde durarak, grev hareketlerinin niteliksel ve niceliksel değişmelerini, bu doğrultuda açıklamaya çalışacağız. Son bölümde ise grev hareketlerinin sosyal, siyasal ve ekonomik etkileri üzerine bir değerlendirme yapacağız.

2.1. Türkiye’de 1960-1980 Dönemi Grev Hareketlerini Etkileyen Makro Toplumsal-Ekonomik ve Siyasal-Hukuksal Gelişmeler

İkinci Dünya Savaşı sonrasında, dünyada Keynesyen politikalar sonucu sosyal devlet uygulamalarında yaşanan gelişmeler, Türkiye’yi de etkileyerek, önceki dönemlere benzemeyen bir değişimin yaşanmasını sağlamıştır.

27 Mayıs 1960 askeri darbesi ile başlayan dönemle birlikte Türkiye, makro toplumsal-ekonomik ve siyasal-hukuksal anlamda önemli değişikliklerin yaşandığı ve sosyal devlet anlayışının siyasal ve hukuksal yönden yapılanmaya başladığı bir sürece girmiştir.

Bu dönemdeki başlıca değişimler; 1961 Anayasası’nın kabulü ve 1963 yılında 274 sayılı Sendikalar Kanunu ve 275 sayılı Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunu’nun yürürlüğe konulmasıyla birlikte, sendikal ideolojilerde ve sendikal faaliyetlerde yaşanan gelişmeler, ekonomi politikalarında planlı sosyo-ekonomik ve ithal ikameci kalkınma modellerinin benimsenmesi yönünde olmuştur. Biz de çalışmamızda, grevlerin niceliksel ve niteliksel özelliklerini bu gelişmelerin ışığı altında ele alacağız.

2.1.1. Hukuksal Gelişmeler

1954’ten itibaren; Türkiye’de, bir taraftan ekonomik dengelerdeki istikrarsızlığa bağlı olarak yaşanan ekonomik durgunluk, diğer taraftan ise siyasal açıdan sivil-askeri bürokrasinin varlığı, işçi hareketlerinin ve üniversite gençlik hareketlerinin yaygınlaşması, 27 Mayıs 1960 askeri darbesinin yapılmasına zemin hazırlamıştır.

27 Mayıs darbesi ile yönetime gelen Milli Birlik Komitesi, yeni bir Anayasa oluşturulması için, içlerinde 6 işçi temsilcisinin de bulunduğu Kurucu Meclis'i kurarak 1961 Anayasası'nı hazırlamış ve halk oylamasına sunmuştur.

1961 Anayasası, dönemin koşullarına göre oldukça çağdaş ve demokratik bir yapıda hazırlanmıştır. Anayasada ilk defa sosyal devlet uygulamalarına geniş yer verilerek, işçilerin sendika kurma, sendikalara üye olma ve üyelikten ayrılma hakkı güvence altına alınmıştır. Anayasasının 46. maddesine göre, "İşçiler ve işverenler, önceden izin almaksızın, sendikalar ve sendika birlikleri kurma, bunlara serbestçe üye olma ve üyelikten ayrılma hakkına sahiptirler" denilmektedir.

Anayasanın 47. maddesi ile de Türkiye'de ilk kez grevli toplu sözleşme hakkı tanınmıştır. Grev ve lokavt hakkı, daha önce, 1936 tarihli 3008 sayılı İş Kanunu'nun 72. maddesi ile yasaklanmış ve toplu iş sözleşmesinden kaynaklanan uyuşmazlıkların çözümü uzlaştırma usulüne ve hakem kararına bırakılmıştı. 1961 Anayasası'nın 47. maddesinde; "işçiler, işverenlerle olan münasebetlerinde, iktisadi ve sosyal durumlarını korumak veya düzeltmek amacıyla toplu sözleşme ve grev hakkına sahiptir. Grev hakkının kullanılması, istisnaları ve işverenin hakları kanunla düzenlenir"⁸³ denilmektedir. Bu madde ile grev hakkı, işçiler için kolektif temel bir hak olarak kabul edilmiş ve anayasal güvenceye alınmıştır. Ayrıca, 1961 Anayasası'nda işçi-memur ayrımı yapılmadan tüm çalışanlara sendikalaşma hakkı tanınmıştır. Bu yönleriyle 1961 Anayasası, o dönemde dünyada "toplu sözleşme ve grev hakkını" güvence altına alan ender anayasalardan biri olmuştur.

⁸³ Güzel, 1980, s. 105.

1961 Anayasası'nın 7. maddesi gereğince hazırlanan "274 sayılı Sendikalar Kanunu" ile "275 sayılı Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunu" 15 Temmuz 1963'te TBMM'de kabul edilerek, 24 Temmuz 1963'te yürürlüğe girdi.

274 sayılı Sendikalar Kanunu, 1947'de çıkarılan Sendikalar Kanununa göre önemli farklılıklar ve yenilikler içermektedir.

274 sayılı Sendikalar Kanunu ile:

- Kanunun 2. maddesinin birinci fıkrasında, "Bu Kanun bakımından işçi sayılan kimseler, işçi sendikası kurmak ve işçi sendikalarına üye olmak hakkına sahip" olduğu ve Kanunun 9. maddesinin birinci fıkrasında "İşçi sendikaları, aynı işyerinde veya aynı işkolundaki işyerlerinde çalışan işçileri veyahut birbirleriyle ilgili işkollarında çalışan işçileri içine alır" denilerek, bu Kanun kapsamındaki işçilere sendika kurma özgürlüğü hem işkolu hem de işyeri düzeyinde olanaklı hale getirilmiştir.

- Sendikaların uluslararası üst örgütlere üye olmaları daha önce hükümetlerin kararı ile olanaklı iken, 274 sayılı Kanunun 10. maddesiyle Anayasaya'daki koşullara aykırı faaliyet yürütmeyen sendikalar, milletlerarası işçi ve işveren teşekküllerine serbestçe üye olabileceği belirtilmiştir. Bu madde ile, sendikaların üst örgütlerle ilişkisinde serbestlik getirilerek, sendikalar arasında bilgi alışverişi ve dayanışmanın hızlanması ve güçlenmesi sağlanmıştır.

- 1947'de çıkarılan yasa ile sendika üyelerinin yıllık ödentilerine getirilen kısıtlama, Kanunun 23. maddesinin üçüncü fıkrasıyla kaldırılarak, "Belli bir işyerinde çalışan işçilerin en az dörtte birinin belli bir sendikaya veya bir arada hareket eden muhtelif sendikalara mensup olması halinde, bu işçileri temsil ettiğini tesvik eden muhtelif sendika ve sendikaların yazılı müracatı ve aidatı kesilecek sendika üyesi işçilerin listesini vermesi üzerine, işveren, üyelik aidatını ve Toplu İş

Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunu gereğince o sendikaya veya onun mensubu olduğu federasyona ödenmesi gerekli dayanışma aidatını, işçilere yapacağı ücret tediyeından kesmeye ve hangi işçilerin üyelik veya dayanışma aidatını kestiğini bir liste halinde ilgili sendikaya bildirmeye mecbur” olacağı belirtilmiştir. Bu yöntemle sendika aidatlarının ödenmesinde check-off (kaynaktan kesme) sistemi getirilerek, sendikaların siyasi partilerin denetiminden ve ekonomik açıdan dar boğazdan kurtulmasının önü açılmış oldu. Ayrıca 23. maddede üyelik veya dayanışma aidatını kesmeyen işveren, ilgili sendika veya sendikalara karşı, kesmediği aidat tutarınca sorumlu olacağı belirtilerek, yasal bir yaptırımda getirilmiştir.

- 1947 yılında çıkan Sendikalar Kanunu’nun 4. maddesinde sendikaların “üyeleri adına genel sözleşmeler akdetmek” işlevi, 274 sayılı Sendikalar Kanunun 14. maddesinde yinelenerek, 275 sayılı Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunu ile grevin hakkının yasal hale gelmesinden sonra sendikaların üyeleri adına toplu iş sözleşmesi imzalama ve gerektiği durumlarda grev hakkının kullanabilmeleri olanaklı hale gelmiştir.

- Kanunun 16. maddesinde, sendikaların yasak siyasi faaliyetleri belirtilerek; “Bu kanuna göre kurulan mesleki teşekküller: Siyasi partilerden veya onlara bağlı teşekküllerden herhangi bir surette maddi yardım kabul edemez ve onlara maddi yardımda bulunamaz ve onların teşkilatı içerisinde yer alamazlar; bir siyasi partinin adı altında mesleki teşekkül kurulamaz” denilmiştir. Sendikaların yasaklanan siyasi faaliyetlerine bakıldığında, siyasi partilerle “mali” ve “organik” bir bağ kurulamayacağı açıkça görülmektedir.

- Sendikaların faaliyetlerinin belirtildiği Kanunun 14. maddesinde ise sendikaların, “Üyelerinin refah ve mesleki menfaatlerini herhangi bir şekilde ilgilendirecek her konu hakkında inceleme ve araştırmalar yapmak gaye ve fikirlerini gerçekleştirebilmesi için her türlü kanuni yollardan faaliyet sarfetmek” yetkisi verilerek, sendikaların siyasi partilerle “gaye ve fikirlerini” gerçekleştirmek amacıyla ilişki kurabilmelerine olanak verilmiştir.

275 sayılı Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunu ile de:

- Kanunun 17. maddesi ile birlikte işçilere ilk defa grev hakkı tanınmıştır. Kanunda grev; “İşçilerin, topluca çalışmamak suretiyle bir işkolunda veya işin niteliğine göre önemli ölçüde aksatmak amacıyla aralarında anlaşarak ve yahut bir teşekkülün aynı amaçla topluca çalışmamaları için verdiği bir karara uyarak işi bırakmaları” şeklinde tanımlanmıştır. 17. maddenin ikinci fıkrasında da kanuni grev ve kanun dışı grev tanımı ve kapsamı belirtilerek, “İşçilerin işverenlerle olan münasebetlerinde iktisadi ve sosyal durumlarını korumak veya düzeltmek amacıyla ve bu kanun hükümlerinde uygun olarak yapılan greve, kanuni grev; bu amacın dışında veya bu kanun hükümlerine uyulmaksızın yapılan greve, kanun dışı grev” olarak nitelendirilmektedir. 275 sayılı Kanun’da kanun dışı grevlerin neler olduğu tek tek yazılmamıştır. Ancak Kanunun 58. maddesinde “ Herhangi bir sebep ve maksatla, işçilerin anlaşarak topluca iş verimini düşürmeleri halinde, buna karar verenler veya bunu tertipleyenler veya ilan edenler veya buna devam edenler veya yahut buna karar verilmesine veya bunun tertiplenmesine veya ilan edilmesine veya buna katılmaya veya devam zorlayan veya teşvik edenler veya yahut bu yolda propoganda yapanlar, üç aydan bir yıla kadar hapis cezasına ve beşyüz liradan az olmamak üzere ağır para cezasına mahkum edilir” denilerek, işçilerin grev kararı alınmaksızın işyerlerinde işverimini düşürecek eylemlerde bulunulması durumunda ağır cezalar

verileceği belirtilmiştir.

- Kanunun 55. maddesinde de; “Vukubulan kanun dışı bir grev veya lokavtın Devlet, il özel idareleri veya belediyelerce bir karar alınmasına veya alınmış bir kararın değiştirilmesini veya kaldırılmasını sağlamak veyahut yukarda sayılan kamu tüzel kişilerinince alınmış bir kararı protesto etmek amacıyla yapılması taktirinde, böyle bir greve ve lokavta karar verilmesine veya bunlara katılmaya veya devam zorlayan veya teşvik edenler veya bu yolda propoganda yapanlar, altı aydan az olmamak üzere hapis cezasına ve beşyüz liradan az olmamak üzere ağır para cezasına mahkum edilir” denilerek, devlet, il özel idareleri ve belediyelerce alınan bir kararı etkilemek, değiştirmek ya da protesto etmek maksadıyla grev ve lokavt yapılamayağı belirtilerek, siyasi ve politik amaçlı grev kararının alınması engellenmeye çalışılmıştır.

- Mevzuatta toplu pazarlık görüşmelerinin anlaşmazlıkla sonuçlanmasıyla çıkılan greve “menfaat grevi”, uygulanmakta olan bir toplu sözleşme sırasında çıkılan greve “hak grevi” denilmektedir. Kanunun 19. maddesinin 2. fıkrasında “İşçiye veya işçi teşekkülüne mevzuat veya toplu iş sözleşmesi ile sağlanmış olan haklar, toplu iş sözleşmesi ile bağlı olan işveren veya işveren teşekkülü tarafından veya onun teşvik veya tahriki ile bozulursa, toplu iş sözleşmesi ile bağlı olan işçi teşekkülünün, o işverene ait işyerinde veya o işveren teşekkülünün mensubu olan işverenlere ait işyerlerinde greve karar verme yetkisi vardır” denilerek, hem hak hem de menfaat grevinin yapılmasına olanak verilerek, grevin kapsamı geniş tutulmuştur. Yasa koyucunun, diğer ülkelerde uygulanan hak uyuşmazlıklarının çözümünde mahkemeye başvurma yöntemi yerine hak grevlerine izin vermesi, grev uygulamalarına geniş bir özgürlük verildiğini göstermektedir. Bu durum, 1960-1980 döneminde yapılan grevlerin niteliğini arttırarak, ekonomik ve sosyal amaçlı

grevlerin yanı sıra siyasi nitelikli grevlerin de yapılmasına olanak vermiştir.

- Grev ve lokavtın geçici olarak durdurulmasını ilgili Kanunun 21. maddesinde de, “Karar verilmiş veya başlamış olan kanuni bir grev veya lokavt, memleket sağlığını veya milli güvenliği bozucu nitelikte ise Bakanlar Kurulu, bu uyuşmazlıkta, grev ve lokavtı bir kararname ile en çok otuz gün süreyle” geciktirilebileceği belirtilmiştir. Maddenin ikinci fıkrasında da, Bakanlar Kurulu, Yüksek Hakem Kurulunun mütalâasını inceledikten sonra, geciktirme süresini en çok altmış gün daha uzatabileceği belirtilmiştir.

- Kanunun uyuşmazlıkların tesbiti ile ilgili 14. maddesinde 1. fıkrasında “Toplu görüşme için tesbit edilen yer, gün ve saatte, taraflardan biri toplantı yerine gelmezse” ve 2. fıkrada “Taraflar toplantıya katıldıkları halde anlaşmaya varamazlarsa, keyfiyet, karşılıklı teklif ve itirazlarını kapsayan” bir tutanak ile bölge çalışma müdürlüğüne bildirilmesi gerektiği belirtilmiştir. Kanunun 15. maddesinde de “14 ncü maddeye göre yetkili oldukları hallerde bölge çalışma müdürlüğü veya Çalışma Bakanlığı, söz konusu maddede bahsi geçen tutanağın alındığı tarihten başlayarak oniki işgünü içinde, bir uzlaştırma toplantısı tertipler. Bakanlık ve müdürlük bu toplantının yer, gün ve saatini toplantı gününden en az üç iş günü önce taraflara bildirir” denilmektedir. Kanunun 15. maddenin son fıkrasında da “Taraflardan biri uzlaştırma toplantısına gelmemiş veya temsilci göndermemiş veyahut tarafsız arası seçmemiş ise veyahut uzlaştırma toplantısının süresi anlaşmaya varılmadan geçmişse veya toplantı sonucunda Uzlaştırma Kurulunca alınan uzlaştırma kararını taraflar kabul etmişlerse; keyfiyet Uzlaştırma Kurulunca bir tutanakla tesvik olunur” denilmekte ve grevin başlaması için Kanunun 23. maddesinde anlaşmanın uyuşmazlıkla sonuçlandığına ilişkin tutanağın oluşmasından sonra altı iş günü içerisinde alınabileceği belirtilmektedir.

Kanunun 19. maddesinin birinci fıkrasında ise “Taraflar, 15 nci maddenin son fıkrası gereğince uzlaştırma kurulunca düzenlenen tutanağı aldıktan sonra grev ve lokavta kararı” verebileceği belirtilmiştir. Böylelikle 275 sayılı Kanun ile daha önceki dönemde uygulanan zorunlu tahkim sistemi kaldırılmıştır. Grev kararının alınabilmesi için ise kanunda öngörülen barışçı çözüm yollarının denenmiş ve başarısızlıkla sonuçlanmış olması yeterli görülerek, toplu iş sözleşmesinin taraflarına grev kararı alabilmeleri konusunda daha geniş bir yetki verilmiştir.

Yine bu dönemde çıkarılan 4.7.1970 gün ve 1317 sayılı Kanunla, 274 sayılı Sendikalar Kanunu’nda değişikliklere gidilerek, sendika bölge birliklerinin kurulması yasaklanmış, noter aracılığıyla sendika üyeliğinden istifa uygulaması zorunlu hale getirilmiş ve sendikaların, işletmelerde ve işyerlerinde yetki alabilmesi için kota uygulamasına gidilerek, birçok sendikanın faaliyetleri bu şekilde engellenmeye çalışılmıştır.

12 Mart 1971 askeri darbesinden sonra mevzuattta bazı değişikliklere gidilerek sendikal faaliyetlere sınırlamalar getirilmiştir. 22 Eylül 1971 tarihli Resmi Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe giren yasa ile Anayasanın 46. maddesinde, sendika hakkı, “çalışanlar”a değil sadece “işçi” lere tanınmak suretiyle değiştirilmiş, 119. madde ile de memurların sendika hakkı açıkça yasaklanmıştır.

2.1.2. Türkiye’de Sendikal Örgütlenme ve Siyaset İlişkisi

Türkiye’de sol-siyasal hareketlerin gelişimi, 27 Mayıs askeri darbesi ile birlikte hızlanmaya başlamıştır. Özellikle bu dönemde çıkarılan yasalar ile sendikal hak ve özgürlükler konusunda getirilen yeni düzenlemeler, işçi hareketlerinin canlanmasına, konfederasyonlar ve sendikalar bünyesinde de sosyalist hareketlerin güçlenmesine olanak sağlamıştır.

2.1.2.1. Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu (Türk-İş)

1952’ye kadar sendikal örgütlenmede yaşanan dağınıklık ve güçsüzlük, sendikal hareketin etkinleşmesi için merkezileştirilmesi gerekliliğini ortaya koymuş ve İstanbul İşçi Sendikaları Birliği ve diğer bazı birliklerin gayretleri ile Türk-İş kurulmuştur.

Türk-İş’in kurulmasında, etkili olan iç faktörlerin yanı sıra yurt dışındaki bazı sendikaların teşvik ve katkıları da bir başka unsurdur.⁸⁴ Türk-İş’in kurulmasında etkili olan dış teşvikler, Amerikan İş Federasyonu (AFL), Uluslararası Hür İşçi Sendikaları Konfederasyonu (ICFTU), Marshall Yardım Servisi ve Amerikan Hükümeti’ne bağlı Uluslararası Kalkınma Ajansı (AID)’dır.⁸⁵ Amerikan sendika çevrelerinin Türk sendikacılığıyla yakından ilgilenmelerinde, 1945 sonrasının Soğuk Savaş döneminde Türkiye’nin ABD ve NATO saflarında yer almasıyla iki ülke arasında dostane ilişkilerin oluşması, keza ABD’nin, Truman Doktrini ve Marshall

⁸⁴ Adnan Mahiroğulları, *Cumhuriyetten Günümüze Türkiye’de İşçi Sendikacılığı*, Kitabevi Yayınları, 2005, İstanbul, s. 85.

⁸⁵ Yıldırım Koç, *Türk-İş Neden Böyle, Nasıl Değişecek?*, Türk-İş Yayınları, Ankara, 1997, ss. 36, 39.

Planı uygulamalarının bir parçası olarak Amerikan sendikal üst örgütleri AFL ve CIO'nun az gelişmiş ve gelişmekte olan çeşitli ülkelerdeki sendikacılık hareketlerini yönlendirme politikaları etkili olmuştur.⁸⁶ Bu sendikaların etkisi, birçok az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkede olduğu gibi, ülkemizde de sendikal hareketin sınıfsal bir temelden uzaklaştırılarak, anti-komünist hareketlerin yayılmasında önemli bir rol oynamıştır. ABD, bu amaçla, özellikle gelişmekte olan ülkelerdeki sendikalara maddi desteklerde bulunmuş ve eğitimler düzenlemiştir. 1960-1970 döneminde Türk-İş kongrelerine sunulan hesap raporları incelendiğinde de, AID'in 13.477.614 TL yardımda bulunduğu ortaya çıkmıştır.⁸⁷ Bu durum, DİSK'i oluşturan sendikaların "Türk-İş Üyeliğinden Ayrılma Hakkında Raporun'nda" da belirtilmiştir.⁸⁸

"Türk-İş milli bir kuruluş olmaktan çıkmış, Amerikan yardımıyla ayakta duran bir kuruluş olmuştur. 1.1.1964 - 31.12.1969 tarihleri arasındaki Türk-İş bütçesi 9.182.783 TL'dir. Üye aidatı yalnızca 1.948.029 TL'dir. Geri kalan kısmı Amerikan hükümetlerince, yani AID'ce ödenmektedir. Türk-İş kadrosundaki 65 memurdan 33'ünün maaşları da AID'ce ödenmektedir."

Türk-İş'in, Amerika ile ilişkisi yalnızca para ile sınırlı kalmamış, eğitim faaliyetleri çerçevesinde Amerikan sendikacılığı birçok sendikacıya öğretilmiştir. Türk-İş'in, bu dönemde her yıl 30 sendika yöneticisini, 1961-1971 döneminde toplam 600 sendikacıyı ABD'ye gönderdiği tahmin edilmektedir.⁸⁹

1960'lı yıllarda dünyada ve ülkemizde gelişen sol akımların etkisi ile sendikal hareketlerdeki yükseliş, o dönem işçi sınıfının Türk-İş etrafında örgütlenerek güç kazanmasını sağlamıştır. Türk-İş'in resmen kurulmasının akabinde, mevcut 240

⁸⁶ Işıklı, 1995, ss. 168, 169.

⁸⁷ Nurullah Özbey, **Türkiye'de Sendikal Anlayışlar**, Enerji-Yapı-Yol Sen Araştırma Dizisi, Ankara, 2001, s. 38.

⁸⁸ Işıklı, 1995, s. 327.

⁸⁹ A.g.e.

sendikanın 162'si, İş Kanunu'na tabi 450.000 işçinin 140.000'i konfederasyona üye olmuştur.⁹⁰

Türk-İş, 1961 Anayasasının çıkarılmasında etkin bir mücadele göstermiştir. Ancak Türk-İş'in bu tutumu, dış güçlerin de etkisi ile Ocak 1964'de yapılan 5. Genel Kurul'da, tüzüğüne “partilerüstü politika” ilkesini koyması ile değişmiştir.⁹¹ Türk-İş bu dönemden sonra hükümetlerle yakın ilişkiler içerisine girerek, sendikal faaliyetlerin hızlandığı yıllarda uzlaşmacı bir yapıya bürünmüştür.

Türk-İş, bu dönemde etkin mücadele gösteren TİP'e karşı da sert politikalar yürütülmesini desteklemiştir. Yine bu dönemde TİP'in gücünü kırmak için Çalışanlar Partisi adı altında yeni bir parti kurma arayışına girmiş ancak bu girişim başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Türk-İş'in sendikal ve siyasal mücadelede gösterdiği bu tutum, Türk-İş içerisindeki birçok sendikayı ve sendikalı işçiyi rahatsız etmiştir.

1960'lı yıllarda Türk-İş bir dönem CHP'nin yanında yer almış, AP'nin seçimleri kazanarak, koalisyon hükümetini kurmasıyla, AP ile yakın ilişkiler içerisine girmiştir. Türk-İş'in sendikal mücadelede takındığı partilerüstü politikanın etkisi ile sendikal eylemlerde etkinliği azalmış hatta işçileri desteklememeye başlamıştır. 1965 yılında, Zonguldak Kömür İşletmelerinde farklı zam uygulamalarını protesto etmek üzere direnişe geçen 5.000 dolayında işçinin üzerine polis ve jandarama göndermiştir. Kozlu Olayları denilen bu olaylar sonucunda iki işçi ölmüş, çok sayıda işçi de yaralanmıştır. Bu olay sonrasında Türk-İş yönetimi bir bildiri yayınlayarak, protesto eyleminin kanunsuz ilan ederek, komünist parmağı olduğunu duyurmuştur.⁹²

⁹⁰ Orhan Tuna, “Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu'nun Teşekkülü”, **İktisat Fakültesi Mecmuası**, Cilt 12, No:3-4, İstanbul, 1952, s. 152.

⁹¹ Türk-İş, **5. Genel Kurul İcra ve Yönetim Kurulları Çalışma Raporları**, Ankara, 1965, s. 55.

⁹² Özbey, 2001, s. 40.

Türk sendikacılık tarihinde önemli bir yeri olan ve Türk-İş içerisinde bir yol ayrımını simgeleyen bir diğer olay da Paşabahçe grevi'dir. Paşabahçe grevinin temelinde Cam-İş ve Kristal-İş sendikaları arasında 1964'ten beri süregelen yetki sorunu yatmaktadır. Cam-İş Sendikası tarafından imzalanan 10 Ocak 1964'te imzalanarak 1966 yılı sonuna kadar geçerli olan toplu iş sözleşmesinin varlığına karşı, aynı fabrikanın işçileri tarafından kurulan ve işyeri düzeyinde yetkiye sahip olan Kristal-İş sözleşmenin yenilenmesini talep etmekteydi. Bu amaçla, Kristal-İş Sendikası, işyeri yetkisine dayanarak grev kararı aldı. Ancak bu karar, Türk-İş'in girişimleriyle, Mayıs 1965'te iki sendikanın birleştirilerek, Türkiye Cam Sanayi İşçi Sendikaları adını alması ile son bulmuştur. Ancak bu birleşme fazla uzun sürmemiş ve Kristal-İş 1965'de yeniden kurulmuştur. Kristal-İş, Yargıtay'ın işyeri seviyesinde de toplu iş sözleşmesi yapılabileceği yönündeki kararına dayanarak, yeni bir toplu iş sözleşmesi yapmak istediğini işveren bildirmişti. İşverenin, Kristal-İş'in talebini kabul etmemesi üzerine, Kristal-İş'e üye 2.200 işçi tekrar greve gitmiştir.⁹³

31 Ocak 1966 tarihinde başlayan Paşabahçe Grevi'nde, işverenler grevin yasadışı olduğunu belirterek, dava açmışlardır. Mahkeme ise grevin yasal olduğuna karar vermiştir. Önceleri grevi desteklediğini açıklayan Türk-İş, daha sonra farklı bir tutum içine girmiştir. Kristal-İş'ten yetkiyi alan Türk-İş, işveren konfederasyonu ile müzakereye oturmuş ve 21 Mart'ta protokol imzalayarak, ikinci bir sözleşmenin gereksiz olduğu belirtmiştir. Aslında grev, sözleşme imzalanması yüzünden çıktığı halde, Türk-İş bunu basit bir ücret isteği şeklinde görmüştür.

Türk-İş'in bu tutumuna karşısında, Türk-İş yöneticileri ile sendikacılar arasında anlaşmazlıklar çıkmıştır. Bu olayın ardından grevi destekleyen 16 sendikacı

⁹³ **Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi**, Cilt II, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayını, İstanbul, 1998, s. 513.

bir komite kurmuştur. Grev, 24 Nisan'da hükümet tarafından bir ay ertelenmiştir. İşçiler greve yeniden 25 Nisan'da çıkmıştır. Türk-İş Yönetim Kurulu kararı tanımayan ve grevi destekleyen sendikaları, onur kuruluna vermiştir. Onur kuruluna verilen Kristal-İş, Maden İş, Lastik-İş, Petrol-İş ve Gıda-İş sendikaları geçici olarak konfederasyondan ihraç edilmiştir. Bu ihraçların ardından bu sendikalar, Sendikalar Arasında Dayanışma (SADA)'yı kurarak, DİSK'in kurulmasına öncülük etmişlerdir. Bu hareket, Türk-İş'ten ilk ayrılmaları getirmiştir.

Türk-İş'deki ikinci yol ayrımı ise, DİSK'i kuran sendikaların Türk-İş'ten ayrılmalarının ardından Türk-İş'de başlayan “sosyal demokrat” sendikacıların yönetimden tasfiyesi etmesine tepki olarak ortaya çıkmıştır. Aslında sosyal demokrat hareketin amacı; Türk-İş'i, çalışanların yanı sıra, toplumun sorunlarına da çözüm arayan “siyasal bir güç” haline getirmektir. Türk-İş içindeki gelişmelere paralel olarak, bu anlayış kurumsal bir yapıya ulaşmış ve 14 Ocak 1971'de Konfederasyon Yönetim Kuruluna verilen bir raporla somut bir hale dönüşmüştür.⁹⁴ 4'lü rapor olarak anılan bu raporda, Türk-İş'i liberal-kapitalist siyasal iktidara oy kaynağı, destek ve ayak olmakla suçlamış, CHP'yi, Türk-İş açısından etkilenmesi kolay bir parti görerek, “birlikte çalışma ve eyleme geçebilecek uygun ve tek parti olarak” nitelendirilmiştir.⁹⁵ Ardından 6 ay sonra 2 Temmuz 1971'de 12'ler raporu hazırlanmıştır. Türk-İş tarafından dikkate alınmayan bu raporda da sosyal demokrat yapı savunulmuş ve Türk-İş'i bu düzenin sağlanması için çalışmaya çağırılmıştır. Türk-İş Yönetim Kurulu 11-14 Kasım 1971 tarihleri arasında toplanarak Onikiler Raporu'nu görüşerek, 15 Kasım 1971'de kamuoyuna bir açıklamada bulundu. Açıklamada, “Türk-İş'in uyguladığı partilerüstü politikanın bir ilke olmayıp, sadece

⁹⁴ Özbey, 2001, s. 47.

⁹⁵ 4'lü Rapor (DİSK tarafından teksir halinde yayınlanmıştır) s. 174'ten: Aktaran: Işıklı, 1995, s. 374.

işçi hareketinin bütünlüğünü korumayı sağlayan gerçekçi bir tutum olduğunu inanan yönetim kurulu, bugüne kadar partilerüstü politika uygulamasının benimsenmiş olmasının, sonuna kadar aynı uygulama içinde bulunacağı anlamını taşımamakla beraber, bugün içinde bulunan koşulları en gerçekçi şekilde tespit etmenin Türk işçi hareketinin bütünlük ve çıkarlarını korumanın ön şartı olduğunu bir kere daha tespit etmiştir.

Yönetim Kurulumuz, Onikiler Raporu’nun siyasal bölümünde yer alan ‘bir siyasi parti kurma’, ‘bir siyasi partiyi destekleme’ ya da ‘partilerüstü politikadan vazgeçilmesi’ önerilerini onaylamamış, bugüne kadar sürdürülen politikanın bundan sonra da izlenmesi kararına varılmıştır” denilmiştir.⁹⁶

Yönetim kurulunun bu bildirisinin ardından, “Onikiler” adı ile anılan Türk-İş içerisindeki bu hareket, aralarına Türk-İş üyesi olmayan bazı sendikaların katılması ile 4-5 Aralık 1971 tarihinde Sosyal Demokrat Sendikacılar Konseyi’ni kurulmuştur.

Sosyal demokrat hareket başlangıcında mücadelenin tamamen Türk-İş içinde yapılmasını amaç edinse de, konfederasyon içerisinde bölünmeler yaşanarak, Aralık 1973’te Çağdaş Metal-İş, 3 Aralık 1975’de Ges-İş, 11 Haziran 1976’da Genel-İş, 10 Eylül 1977’de OLEYİS, DİSK’e katılmıştır.

Türk-İş’i dönem içerisinde genel olarak değerlendirdiğimizde; Türk-İş, 1960-1970 döneminde sendikal hareketler içinde etkinliğinin fazla olduğu görülmektedir. Ancak 1970’li yıllarda radikal-siyasal ve sınıfsal sendikacılık anlayışının gelişmesi karşısında Türk-İş’in sosyal demokrat sendikacılık anlayışını kabul etmemesi ve hükümetlerle ve partilerle yakın ilişkiler içerisinde girmesi 1971-1980 döneminde giderek güç kaybetmesine neden olmuştur.

⁹⁶ Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi, Cilt I, 1998, s. 512.

2.1.2.2. Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (DİSK)

27 Mayıs 1960 askeri müdahalesinden sonra yürürlüğe giren 1961 Anayasası'nın getirdiği demokratik hak ve özgürlükler ortamında, devrimci, sol ve sosyalist akımların hızla gelişmesiyle birlikte, Türk-İş'in izlediği partilerüstü politikasına ve sendikacılık anlayışına karşı tepkiler oluşmaya başlamış ve yeni bir konfederasyonun gerekliliğini ortaya koymuştu.

1966 yılında başlayan Paşabahçe Şişe ve Cam Fabrikası'nda Kristal-İş tarafından yürütülen grevi destekleyen Kristal-İş, Petrol-İş, Maden-İş, Lastik-İş ve Basın-İş sendikalarının 1966 yılı sonlarında Türk-İş'ten geçici olarak ihraç edilmesi,⁹⁷ DİSK'in kuruluşunu hızlandıran önemli bir gelişme olmuştur. Bu ihraçtan sonra Maden-İş, Basın-İş ve Lastik-İş sendikaları, aralarına bağımsız Gıda-İş sendikasını da alarak, 15 Temmuz 1966'da Sendikalar Arası Dayanışma Anlaşması'nı (SADA) imzalamışlardır.⁹⁸ Sendikacılık konusunda ortak görüşleri paylaşan bu dört sendika, imza sonrasında birlikte hareket ederek, Türk-İş'in sendikacılık anlayışını; özellikle dengeci ve uzlaşmacı yaklaşımını ve partilerüstü politikasını her platformda eleştirmeye başlamışlardır.⁹⁹ DİSK'in kurulmasını hızlandıran bir diğer gelişme ise, Türk-İş'in 6. Genel Kurulu'nda TİP'li sendikacıların, yönetim kurulundan tasfiye etmesidir.

Bu olaylar üzerine Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (DİSK), 13 Şubat 1967'de, Gıda-İş, Lastik-İş, Maden-İş, Lastik-İş ve Türk Maden-İş'in katılımı ile kuruldu. DİSK kurucuları tarafından hazırlanan "Türk-İş Üyeliğinden Ayrılma Hakkında Rapor"da ayrılma gerekçesi olarak, Türk-İş'in milli bir kuruluş olmaktan

⁹⁷ A.g.e., s. 257.

⁹⁸ Mahiroğulları, 2005, s. 189.

⁹⁹ Meryem Koray, **Değişen Koşullarda Sendikacılık**, TÜSES Yayınları, İstanbul, 1994, s. 176.

çıkıldığı ve Amerikan yardım ve destekleri ile ayakta duran bir konfederasyon haline geldiği belirtilmektedir.

DİSK, kurulmasıyla birlikte, 1967'den sonra işçi sınıfı adına ekonomik, siyasal ve ideolojik mücadeleyi birlikte vermiş, ülkede uygulanmakta olan ekonomik ve sosyal politikaların değiştirilerek, topluma yeni bir şekil verilmesini istemiş, sınıf ve çıkar çatışmasını belirginleştiren eylemlere öncülük etmiştir.¹⁰⁰

DİSK, her şeyden önce sendikacılığı bir sınıf hareketi olarak görmüş ve sınıf mücadelesinin toplumu değiştirebilecek bir dönüşüm aracı olduğunu kabul etmiştir. DİSK'in temel felsefesini yansıtan belgelerde, sınıf sendikacılığının özü, "İşçi sınıfı mücadelesinin ekonomik, politik ve ideolojik bütünlük içinde değerlendirilmesi"¹⁰¹ olarak tanımlanmıştır.

DİSK özellikle 1967-1970 döneminde Türk-İş'in izlediği etkisiz ve uzlaşmacı çizgi karşısında aktif, militan ve sınıf çıkarlarını öne çıkaran sendikal mücadelesi ile hızlı bir gelişme göstermiştir.

DİSK, siyasi etkinliğini de bazı siyasi partileri açıkça destekleyerek göstermiştir. DİSK kurulduğu 1967 yılından kapandığı 1971 yılına kadar TİP'i desteklemiştir. TİP'in kurucularıda aynı zamanda DİSK'in kurucularıdır. DİSK'in 19 Eylül 1969'da seçimlerde TİP'i destekleme kararı almıştır. Kararın dayandığı nokta ise şu şekildedir: "DİSK'in gerçekleşmesini istediği amaçları en iyi şekilde dile getiren ve uygulanacağını söyleyen tek parti TİP olmuştur. TİP emekçi halkı getirecek biricik partidir. Öteki partiler ise emeği ile geçinenlerin oylarını alacak, fakat iktidara yine sömürü sınıfları, varlıklı kişileri, bozuk düzenin yöneticilerini getirecektir. Bu temel ayırım TİP'in en büyük özelliğidir ve DİSK bunu

¹⁰⁰ Koray, 1994, s. 176.

¹⁰¹ DİSK, **Demokratik Sınıf ve Kitle Sendikacılığının Temel İlkeleri**, Yayın No: 28, İstanbul, 1979, s. 9.

değerlendirerek emekçi sınıf ve tabakaların iktidara gelmesini, Türkiye'nin geri kalmışlıktan kurtulması için tek çıkar yol olduğunu bildiğinden TİP'i gücüyle gelmesini, Türkiye'nin geri kalmışlıktan kurtulması için tek çıkar yol olduğunu bildiğinden TİP'i gücüyle destekleyecektir.”¹⁰²

DİSK, TİP kapatıldıktan sonra ise CHP'yi desteklenmiştir. Bu destek 1973 seçimleri öncesinde DİSK Yönetim Kurulu tarafından yapılan açıklamada açıkça görülmektedir. Bu açıklamada DİSK, “Anayasal özgürlükleri ve demokratik hakları ve uygarlıkçı bir anlayışı savunan tek parti olduğu için işçileri, köylüleri, esnafı, memurları ve tüm dar gelirli vatandaşı CHP'ye oy vermeye” çağırmıştır.

DİSK'in CHP'ye yakınlaşmasında o dönem Türk-İş içerisinde yükselen sosyal demokrat sendikacılık anlayışının da önemli bir etkisi vardır. Türk-İş içerisinde gelişen sosyal demokrat hareket aslında marksist hareketlere karşı da yeni bir düzeni öngörmekteydi. Sosyal demokrat hareket, marksist ekonominin tersine, üretim araçlarının mülkiyetini sadece devlette değil, özel mülkiyette de olması gerektiğini savunmaktadır. Sosyal demokrat sendikacılık anlayışı, DİSK içerisindeki sosyalist hareketlerin zayıflamasını ve sosyalist yöneticilerin tasfiyesini de beraberinde getirdi. DİSK bu dönemde her ne kadar sınıf sendikacılığını savunmaya devam etse de, konfederasyon içerisinde sosyal demokrat hareketler hız kazanmaya başladı. Bu gelişmelerin ardından da DİSK'e 1974 yılından itibaren bağımsız ya da Türk-İş'ten ayrılan “CHP yanlısı” sendikalar üye olmaya başladı. Bunlardan en önemlisi ise 120 bin üyeye sahip Genel-İş'in 1976'da DİSK'e geçmesidir. DİSK'in CHP desteklemesi 1977 genel seçimlerinde devam etmiş, ancak 12 Eylül yaklaşırken CHP'den uzaklaşmaya başlamıştır.

¹⁰² Yalçın Kamar, **Türkiye’de Sosyal Gelişmeler ve Sendikacılık Tarihi**, Mutluluk Yayınevi, İstanbul, 1975, ss. 95, 96.

DİSK'in dönem içerisindeki genel yapısına baktığımızda, 1967-1970 döneminde devletten bağımsız bir biçimde hükümetlerle ve sermayeyle mücadele ettiği, 1971-1980 döneminde ise özellikle 1975'ten sonra başlayan iç sorunları ile birlikte hükümete ve sermayeye karşı geniş katılımlı direniş, grev, miting ve benzeri eylemler gerçekleştirdiği görülmektedir.

2.1.2.3. Milliyetçi İşçi Sendikaları Konfederasyonu (MİSK)

Milliyetçi İşçi Sendikaları Konfederasyonu, 23 Haziran 1970'te "Milli İş" adıyla İstanbul'da kuruldu. MİSK, "sınıf sendikacılığı"na karşı "milliyetçi sendikacılığı" hayata geçirmek amacıyla örgütlenmiş ve "milli tip/milliyetçi sendikacılık" anlayışını ortaya çıkarmıştır.¹⁰³

MİSK, sendikacılık anlayışı hem liberal, hem de Marksist sendikacılık anlayışından çok farklıdır. Milliyetçi sendikacılık anlayışında, milliyetçi-toplumcu düzenin yaratılması için sendikaların aktif rol alması gerektiği savunulur. Türkiye'nin kalkınması için tek yolunda milli planlar çerçevesinde, sendikaların ve tüm toplumun destek vermesi gerektiği savunulur. Sendikalar açısından da, her işkolunda tek sendika kurulması ve bu sendikalara üyeliğin mecburi olması gerekmektedir. Bu sayede hem milli planlar gerçekleştirilecek, hem de sendikalar güçlenebilecektir. MİSK'in sendikacılık anlayışı, hem yasal düzenlemeler, hem de uluslararası normlar açısından bir uygulayıcılığa sahip değildir.

MİSK'in 1980 öncesi dönemde sendikal mücadelede yeterince etkili olamamasına karşın, özellikle 1975-1976 yılında MHP'nin Milliyetçi Cephe

¹⁰³ Mahiroğulları, 2005, s. 202.

Koalisyonu'nun içerisinde yer almasından sonra üye sayılarında artış sağlamıştır.¹⁰⁴ MİSK'in 28.12.1979'da Çalışma Bakanlığı'na gönderdiği yazıda Konfederasyona bağlı 19 sendika ve bu sendikalarda 285.496 üyesi olduğunu belirtmiştir.¹⁰⁵

2.1.2.4. Hak İşçi Sendikaları Konfederasyonu (HAK-İŞ)

Hak-İş, Milli Selamet Partisi (MSP)'nin öncülüğünde 22 Ekim 1976'da kurulmuştur. Hak-İş kurulduğundan itibaren “sınıf sendikacılığı”nı reddederek, işçi ve işveren arasında denge ve işbirliğini geliştirmek ve Türkiye ölçeğinde yeni bir sendikacılık anlayışının yaratılması gerektiğini savunmuştur. 1977'de Konfederasyonun Genel Sekreteri, Hak-İş'in izlediği çizgiyi; “Komünizm, kapitalizm, sosyalizm gibi kökü Türk milletine ait olmayan yabancı ve yıkıcı akımların karşısında İslam'ın yaşayış çemberi içinde yeni bir sendikacılık anlayışı” olduğunu ifade etmiştir.¹⁰⁶

Hak-İş'in sendikacılık anlayışı, 1978'den sonra daha da netleşerek, Başkanlar Kurulu sonucu yayınlanan bildiride, “Hak-İş, hak nizamının tesiri uğrunda milli ve inkılapçı bir sendikacılıktır. Emek-sermaye, işçi-işveren münasebetleri asla ne liberal kapitalizmdeki, ne sosyal demokrasideki ne de komünizmdeki gibi tanzim edilecektir” denilmektedir.¹⁰⁷ Hak-İş bu tutumunu, 1 Mayıs'ı, komünist ve yahudilerin bayramı olduğunu ve tatil günü olmaması gerektiğini savunarak da göstermiştir.¹⁰⁸

¹⁰⁴ A.g.e., s. 203.

¹⁰⁵ Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi, Cilt II, 1998, s. 424.

¹⁰⁶ Yıldırım Koç, **Şariatçılar, İşçi Hakları ve Hak-İş**, Öteki Yayınları, Ankara, 1995, s. 130.

¹⁰⁷ Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi, Cilt I, 1998, s. 528.

¹⁰⁸ Mahiroğulları, 2005, s. 206.

Hak-İş, 1980 öncesi dönemde, MİSK gibi sendikal örgütlenme ve mücadelede fazla etkili olamamıştır. Hak-İş'in 1979'da Çalışma Bakanlığına gönderdiği yazı da Konfederasyona bağlı 20 sendika ve 135.311 üyesi olduğunu belirtmiştir.¹⁰⁹

2.1.2.5. Türkiye İşçi Partisi (TİP)

Türkiye İşçi Partisi, 13 Şubat 1961'de 12 sendikacı tarafından kurulmuştur. TİP'in kurulması ile birlikte, Türkiye'de sınıfsal ideolojinin sendikal mücadelede etkinliği artmıştır. Bu dönemde ayrıca Yön dergisinin yayımlanmaya başlaması, yine aynı dönemde Marksist klasiklerin ve sosyalist literatürün Türkçeye çevrilmesi, sınıfsal ideolojinin işçi sınıfı üzerindeki etkisini artırmıştır.

TİP'in kurulmasından bir süre sonrada 1960'da kurulan Türkiye Sosyalist Partisi'de TİP'e katılmıştır. Partinin büyük bölümü sendikacılardan oluşması dolayısıyla, bu kesimin parti yönetiminin elinde tutabilmesi amacıyla yönetimlerin her kademesinde “işçi kesimi” nin %51 çoğunlukla temsili ilkesini parti tüzüğüne koymuştur.¹¹⁰

TİP, o dönemde Türk-İş'in uygulamış olduğu uzlaşmacı tutuma karşı, işçi sınıfı için yeni bir umut kaynağı olmuştur. Türk-İş'in TİP'e karşı yürüttüğü sert politikalara karşı, 1967 yılında yeni bir konfederasyonun gerekliliği ortaya çıkmış ve TİP'in desteği ile DİSK kurulmuştur. TİP, 1971 yılında kapatılmasına kadar olan süreçte, DİSK ile yakın ilişkiler içerisine girerek sendikal mücadelede etkin rol almıştır. DİSK'in ilk Genel Başkanı Kemal Türkler; “İşçi sınıfının sosyalist

¹⁰⁹ Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi, Cilt I, 1998, s. 528.

¹¹⁰ İlhan Akalın, **Güdümlü İşçi Hareketi, Sendikaların Mahzun Öyküsü**, Gelenek Yayınları, İstanbul, 2000, ss. 120, 121.

mücadele yapması, iktidara gelmesi ve sosyalizmi kurması, kendi siyasi örgütü ile olur”¹¹¹ diyerek, TİP’e destek verdiğini açıklamıştır.

TİP, 1965 seçimlerinde Türk-İş tarafından desteklenmediği ve hatta muhalefetiyle karşılaşmasına rağmen 15 milletvekili çıkarmıştır. Lastik-İş sendikası Genel Başkanı Rıza Kuas, Gıda-İş sendikası Genel Başkanı Kemal Nebioğlu ve Yol-İş sendikası Genel Sekreteri Şaban Erik, TİP listesinden seçilen sendikacı adaylar olmuştur.¹¹² TİP’li sendikacı-milletvekilleri bu dönemde işçilerle ilgili konularda aktif bir tutum sergilemişlerdir.

TİP, 20 Temmuz 1971 günü Anayasa Mahkemesince kapatılmıştır. Mahkemenin kapatma gerekçesi, Siyasi Partiler Yasası’nın 87. ve 89. Maddelerine dayandırılmıştır. 89. maddede “Türkiye Cumhuriyeti ülkesi üzerinde milli veya dini kültür farklılıklarına yahut dil farklılığına dayanan azınlıklar bulunduğunu” ileri sürülemeyeceği belirtilmiş ve bu gerekçe ile kapatılmıştır.

2.1.2.6. İşçi Sınıfının Genel Durumu

1960 askeri darbesi sonrasında ortaya çıkan sanayi sermayesindeki gelişme, devlet kontrolünde de olsa kapitalizmin hızla gelişmesine, toplumun bu temellerde değişmesine, kırım çözülmesine ve işçi kitlesinde büyük bir artışın yaşanmasına yol açmıştır. İşçi sınıfı, 1960’tan sonra toplumsal hayatta belirleyici bir güç olmaya başlamıştır. Bu gelişmeler sendikal ve siyasal örgütlülük düzeyinin yükselmesinde de etkili olmuştur.

¹¹¹ Işıklı, 1995, s. 260.

¹¹² A.g.e., s. 191.

1960'lı yıllarda işçi sınıfı nicel olarak artmıştır. Ücretlilerin oranı 1960'lı yılların ikinci yarısında, faal nüfusun % 21-23'ü arasında değişmektedir.¹¹³ Ücretlilerin yaklaşık üçte biri büyük ve küçük imalat sanayiinde çalışmaktadır. İşkollarına göre dağılımları ise, ağırlıklı olarak maden, inşaat, ticaret, ulaşım ve hafif sanayi tipi üretimdir. İşçi sınıfı özellikle İstanbul, İzmir, Ankara, Zonguldak ve Bursa gibi geleneksel sanayi şehirlerinde toplanmıştır.

Özel işletmelerde çalışan işçi sayısı, devlet sektöründe çalışan işçilere göre çok daha fazla olmasına karşın, bunlar ağırlıklı olarak küçük işletmelerde çalışmaktaydı. Büyük ve stratejik işletmeler daha çok devlet işletmeleri idi. Dolayısıyla işçilerin yığınsal olarak bir arada çalıştığı işletmeler çoğunlukla bu devlet işletmeleri olmaktadır.

1960'lı yıllarda sınıf mücadelesi açısından son derece anlamlı bir diğer gelişme, kırsal ve şehir işçisinin sayıca kalabalıklaşmasıdır. Cahit Talas, daha henüz 1961 yılında tarımdaki faal nüfusun %10'unun devamlı ya da geçici işçi haline gelmiş bulunduğunu yazmaktadır.¹¹⁴

Kısacası; 1960'lı yıllar, işçi sınıfının sayıca kalabalıklaştığı, işçilerin yığınsal olarak bir arada çalıştığı fabrika ve işletme sayısının fazlaştığı, henüz sınırlı da olsa ikinci kuşak işçiliğin sınıf içinde yaygınlaşmaya başladığı bir dönemdir. Ne var ki, yine de sınıf içinde yarı-işçi/yarı-köylü önemli bir kesim mevcuttur. İşçi sınıfının büyük bir bölümü inşaat, ticaret, ulaşım ve küçük zanaat tipi üretim gibi sınıf dayanışmasının ve bilincinin gelişimi açısından dezavantajlı sektörlerde toplanmaktadır. Yine buna bağlı olarak, işçi sınıfının önemli bir bölümü dağınık ve küçük işletmelerde çalışmaktadır. Bu dönem işçi hareketlerini anlamak açısından,

¹¹³ Koç, 2003, s. 135.

¹¹⁴ Cahit Talas, **İçtimai İktisat**, AÜSBF Yayını, No: 40, Ankara, 1961, ss. 85, 87.

belirtilmesi gereken bir başka özellik, büyük özel kapitalist işletmelerde bir artış olmasına karşın, büyük işletmelerin hala önemli ölçüde devlet işletmeleri olmasıdır.

Türkiye’de bu dönemde, sendikalı işçi sayısına toplam işçi sayısının oranına baktığımızda da, işçilerin neredeyse tamamına yakınının sendikalı olduğuna ilişkin ilginç bir sonuç ortaya çıkmaktadır. 1963 yılında yürürlüğü giren 274 sayılı Sendikalar Kanunu’nun 9/5. maddesine göre, “Sendikalar, temsil ettikleri üyelerinin sayılarını, her yıl başında Çalışma Bakanlığına bildirmeye” zorunlu tutulmuşsa da, sendikalar bu görevlerini sağlıklı ve düzenli bir şekilde yerine getirememişlerdir. Diğer taraftan, 274 sayılı Kanun’un, işçilerin aynı anda birden fazla sendikaya üye olma imkanı vermesi, işsizlik durumunda sendika üyeliğinin sürmesi, sendikalara üye oluşt ve üyelikten istifa etme durumunda noter tasdiki aranmaması, DİSK, MİSK ve Hak-İş’in kurulmasından sonra sendikal rekabetin artması ile üye sayılarının, sendikalar tarafından olduğundan fazla gösterilmesi, bu döneme ait istatistiklerde toplam işçi sayısı ve sendikalı işçi sayısının yüksek çıkmasına neden olmuştur. Dolayısıyla, bu dönemdeki veriler güvenilir olmaktan uzak, şişirme rakamlar olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.¹¹⁵

Tablo I’deki verilere göre; Türkiye’de 1961 ve özellikle de 1963 yılından sonra, sendika sayısı ve sendikalı işçi sayısında büyük bir artış yaşandığı görülmektedir. 1961 yılında 511 sendikada örgütlü 298.000 üye bulunurken, sendikalı üye sayısı her yıl artarak, 1966’da 704 sendikada 591.260 üyeye, 1967’de 798 sendikada 645.096 üyeye, 1969’da 797 sendikada 766.952 üyeye ve 1970 yılında 737 sendikada 819.373 üyeye yükselmiştir. 1963-1970 dönemi itibariyle toplam işçi sayısı, sendikalı işçi sayısı ve sendika sayısı bakımından istatistiklerin,

¹¹⁵ Yıldırım Koç, “Türkiye’de Sendika Üyeliği ve Sendikalı İşçiler”, **Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi**, Cilt III, 1998, s. 50.

daha gerçekçi olduğunu söyleyebiliriz.

Tablo I’de 1961-1980 dönemindeki toplam işçi sayısı, sendikalı işçi sayısı ve sendika sayısı verilmiştir.

Tablo 1: SSK ve Çalışma Bakanlığı Verilerine göre Toplam İşçi Sayısı, Sendikalı İşçi Sayısı ve Sendika Sayısı (1961-1980)

Yıllar	Toplam İşçi Sayısı	Sendikalı İşçi Sayısı	TİS’den Yararlanan İşçi Sayısı	Sendika Sayısı
1961	688.819	298.000	-	511
1962	680.125	307.000	-	543
1963	710.820	446.092	9.000	565
1964	765.317	489.355	437.000	595
1965	921.458	535.904	172.000	668
1966	991.510	591.260	334.000	704
1967	1.069.387	645.096	189.000	798
1968	1.206.175	707.485	418.000	755
1969	1.261.856	766.952	244.000	797
1970	1.313.500	819.373	551.000	737
1971	1.404.816	858.809	343.000	631
1972	1.525.012	889.433	426.000	642
1973	1.649.079	910.071	443.000	637
1974	1.799.998	925.133	602.000	675
1975	1.823.338	930.336	300.000	781
1976	2.017.875	924.124	476.000	800
1977	2.191.251	911.152	590.000	863
1978	2.206.056	918.477	484.000	912
1979	2.152.411	966.790	314.000	750
1980	2.204.807	1.049.250	330.000	733

Kaynak: SSK’nın 2.4.2001 Tarihli Yazısı; Petrol-İş 88 Yıllığı, No:20, 1988, s. 244’deki verilerle düzenlenmiştir.

Ancak 1970 sonrası dönemde yıllar itibariyle büyümenin arttığı, özellikle de 1975-1980 döneminde sendikalara üye sayısının hızlı bir yükselme görülmektedir. 1975 yılında 781 sendikada 930.336 üye bulunurken, 1979 yılında 733 sendikada 966.790’a ulaşmıştır.

Dönemin sonu 1980 yılında itibariyle sendikalı işçi sayısı, hem Çalışma Bakanlığı istatistiklerinde, hem de SSK istatistiklerinde olduğundan oldukça fazla gösterilmiştir. 1980 yılında toplam işçi sayısı 2.204.807 iken, sendikalı işçi sayısı 1.049.250 olduğu belirtilmiştir. Yani toplam işçi sayısının yarısına yakını sendikalı

olduğu gösterilmektedir.

Bu dönemde sendikalaşma ile ilgili 1975'te Türk-İş'in yapmış olduğu bir araştırmaya göre ise, Türkiye'de 629 sendika ve bu sendikalara kayıtlı toplam 1.600.000 sendikalı işçi bulunduğu belirtilmektedir.¹¹⁶ Yine Türk-İş'in 1977'da yaptığı araştırmada, sendikalı işçi sayısını 2.037.000 olduğu¹¹⁷ açıklanmıştır. DPT'nin yayınlarında ise 1971 yılı için Türkiye'de 1.200.000 sendikalı olduğu belirtilmiştir.¹¹⁸ Işıklı ise, Türk-İş'inkine yakın bir rakamla dönemin sonu 1980 itibariyle işçilerin 2.000.000 civarında olabileceğini belirtilmiştir.¹¹⁹

Dönemi genel olarak değerlendirdiğimizde, 1963-1970 döneminde tutulan istatistiklerin daha gerçeğe yakın olduğu, ancak 1970 sonrası dönemde toplam işçi sayısının ve sendikalı işçi sayısının olduğundan çok fazla olduğu görülmektedir. Fakat, bu konuda yapılan araştırmalara bakıldığında, 1970 sonrası dönemde toplam işçi sayısının ve sendikalı işçi sayısını Çalışma Bakanlığı'nın ve SSK'nın verilerine göre yarıya yarıya az olduğu anlaşılmaktadır.

Bu dönemde, toplam işçi sayısı içerisinde toplu iş sözleşmesinden yararlanan işçi sayısına bakıldığında, 1970'e kadar yükselme, 1971'den sonra da giderek düşme eğilimine girdiği görülmektedir. Örneğin, 1966 yılında toplam işçi sayısı içerisinde toplu iş sözleşmesinden yararlanan işçi sayısının oranı %33.7'dir. Bu oran yıllar içerisinde artma eğilimi göstererek, 1968'de %34.7'e, 1970'de %41.9'a çıkmıştır. 1971 yılında ise bu oran %24.4'e, 1975'de %16.5'e, 1980'de de %12.7'e gerilemiştir.

¹¹⁶ Türk-İş, **10. Genel Kurul Çalışma Raporu**, Ankara, 1976, s. 38.

¹¹⁷ Türk-İş, **11. Genel Kurul Çalışma Raporu**, Ankara, 1979, ss. 225, 226.

¹¹⁸ Şehmus Güzel, "Cumhuriyet Türkiye'sinde İşçi Hareketleri", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt 7, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s. 1864.

¹¹⁹ Alparslan Işıklı, "Cumhuriyet Döneminde Türk Sendikacılığı", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, s. 1835.

2.1.3. Planlı Sosyo-Ekonomik Yapının ve İthal İkameci Kalkınma Modelinin Etkileri

1950’li yılların sonunda ekonomi dış ödeme güçlüğü ve enflasyon biçimde görülen bir bunalıma sürüklenmişti.¹²⁰ 1954-1961 yılları savaş sonundaki genişleme konjonktürünün ve liberal dış ticaret politikalarının son bulduğu bir dönem olmuştu. Bu dönemde ekonomi, görece bir durgunluk içinde dalgalanmalarla karşılaşmış, ihraç mallarına yönelik talebin düşmesi ve dış kaynakların belli bir düzeyi aşmaması yüzünden liberal politikalar tıkanmıştı.¹²¹ Bu tıkanmaya tepki olarak ithalat sınırlamalarına gidilmiştir. “Liberal” DP, ekonomik zorlamalar sonunda, bir yandan kontrollü bir dış ticaret rejimine, öte yandan da tüketim malı ithalatındaki daralmaları telafi etmeyi amaçlayan bir ithal ikameci politikası bu dönemde angaje olmuştu.¹²²

1954 sonrası dönemin ekonomi politikaları açısından en önemli özelliği, özellikle tüketim mallarında ithal ikameci politikaların bu dönemde başlamış olmasıdır. Bununla birlikte ithal ikameci endüstrileşme politikaları, planlı kalkınma dönemi olarak bilinen 1962 yılı sonrasında da giderek yaygınlaşmıştır.

Bu dönemin sonunda, 27 Mayıs 1960 tarihinde gerçekleştirilen darbe, ekonomik hayatta tedirginlik ve belirsizlik ortamını doğurarak, gerek kamu gerekse özel kesimde duraksamaya neden olmuştur.¹²³

1960 askeri ihtilali sonrası yönetimi elinde bulunduran Milli Birlik Komitesi, bu döneme kadar hedeflenen kalkınma politikalarının yeterli olmaması, kaynak israfı ve yatırım eksiklikleri gibi olumsuzlukları ortadan kaldırmak amacıyla 1961 yılında

¹²⁰ Yakup Kepenek; Nurhan Yentürk, **Türkiye Ekonomisi**, Remzi Kitabevi, 18. Basım, Ankara, 2005, s. 144.

¹²¹ Koray, 1994, s. 119.

¹²² Korkut Boratav, **Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1990, s. 85.

¹²³ TOBB, **Türkiye’de Ekonomik Yapı Değişimleri 1923-1988**, TOBB Yayınları, Ankara, 1989, s. 26.

Devlet Planlama Teşkilatı (DPT)'ni kurmuş ve yine bu amaçla, 1963 yılından başlayarak beş yıllık kalkınma planları oluşturularak ekonomide yeni bir yapılanma ve örgütlenme modeline gidilmiştir. Bu çerçevede, kamu yatırımlarının beş yıllık planlar çerçevesinde yıllık hazırlanan programlara uyum sağlamaları ve özel yatırımların da çeşitli kamu kurum ve kuruluşlarının plan ve programlarına uygun hale getirilmesi için çalışmalar yürütülmüştür.¹²⁴

Özellikle bu dönemde yapılan beş yıllık kalkınma planlarında, sanayileşmeye büyük önem verilerek, özel sektörde yatırımları desteklenmiştir. Bu yatırımlar da daha çok dayanıklı tüketim malları üzerine kurulmuştur. Bu arada, demir-çelik, bakır-alüminyum, petro-kimya, inşaat malzemeleri gibi temel ara mallarda ithal ikameci süreç devlet eliyle tamamlanmıştır.¹²⁵

1960-1980 döneminde ekonomiyi etkileyen en önemli özelliklerinden biri de Türkiye'nin tekelci kapitalizm dönemine girmesidir. 1960 yılında yayınlanan Birleşmiş Milletler Raporuna göre, Türkiye artık gelişmekte olan bir ülke konumuna gelmişti. Gelişmekte olan bir ülkenin de öncelikle endüstrileşmeye ağırlık vererek, yatırımlarını arttırması gerekiyordu. Türkiye'de bu dönemde özel sektör yatırımlarının yeterince olamaması, devletin ekonomiye müdahalesini arttırmıştır. Kalkınma planları çerçevesinde yatırımlar teşvik edilmiş, özel sektör yatırımlarına çeşitli sübvansiyonlar ve vergi indirimleri uygulanmıştır. Bu destekler sonucunda da Türkiye'de 1963 yılında devletin desteği ile ilk defa holding düzeyinde işletmeler kurulmaya başlanmıştır.

Bu dönemin bir diğer özelliği de, bölüşüm politikalarında yaşanan değişimdir. Bu politikalar, geniş halk kitlelerinin siyaset sahnesinde rol almasına

¹²⁴ Boratav, 1990, s. 94.

¹²⁵ Koray, 1994, ss. 120, 121.

imkan veren çok partili parlamenter rejimin bir sonucudur.¹²⁶ Bu dönemde siyaset sahnesinde olan kişiler ve burjuva sınıfı, işçilere verilen her hak karşılığında devletin sağlamış olduğu bazı avantajlı haklardan yararlanabiliyordu. Devletin koruma politikaları, işçi sınıfının kazanımlarını artırır nitelikteydi. Yani, özel sektör çalışanları, işverenler tarafından bir hak kaybına uğradıklarında, devlet doğrudan müdahale edebiliyordu. Bunun yanında, özel sektörün çalışanları koruyucu tedbirler alması koşulunda da devlet, özel sektöre bazı teşvikler ve sübvansiyonlar konusunda yardımcı oluyordu. Bu dönemde grev hakkını içeren toplu pazarlık sisteminin yaygın bir şekilde sendikalaşmaya izin vermesi de, diğer koşulların yanı sıra işçi sınıfının reel gelirlerinde sürekli bir artışın olmasını sağlamaktaydı.

Bu durum, 1973 yılında OPEC'in petrol fiyatlarını üç katına çıkarmasına paralel olarak dünya ekonomisinin sürüklendiği durgunluk haline kadar sürdü. Türkiye sürekli bir seçim konjktürü içinde, kısa dönemli borçlanma kanallarını sonuna kadar zorlayarak, ithalat ve milli gelirdeki büyüme hızlarını sürdürmeye devam etti.¹²⁷ Devletin aşırı korumacı politikaları suni bir büyümeyi tetiklerken, bu dönemde dünyada yaşanan ekonomik bunalımdan da uzak kalınmasını sağlıyordu.

1977 yılına gelindiğinde ise Türkiye ekonomisi, üç yıl gecikmeli olarak girdiği petrol krizinin faturasını ağır ödedi. Dış borç artarken, enflasyon oranları da hızla yükseldi. Örneğin 1957-58'de enflasyon oranı, yılda 20-25 dolayında, yıllık dış ticaret açığı ise 300-400 milyon dolardı. Ancak 1970'lerin ikinci yarısında, bu sayılar, sırasıyla birincisinde 3-4 katına, ikincisinde de 7-8 katına çıkmıştır.¹²⁸

¹²⁶ Korkut Boratav, **Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002**, İmge Kitabevi, Ankara, 2003, s. 123.

¹²⁷ A.g.e., s. 140.

¹²⁸ Kepenek; Yentürk, 2005, s. 196.

Aşağıdaki tablo’da 1963-1980 yılları arasındaki sigortalıların parasal ve gerçek ücretleri verilmektedir.

Tablo II: Sigortalıların Parasal ve Gerçek Ücretleri (1963-1980)

Yıllar	Ortalama Günlük Ücret	Geçinme Endeksi	Gerçek Ücretler (TL)	Gerçek Ücret Endeksi
1963	17.91	100.0	17.91	100.0
1964	19.50	100.2	19.45	108.6
1965	21.64	104.8	20.65	115.3
1966	23.43	113.6	20.63	115.2
1967	25.83	129.6	19.93	111.3
1968	28.27	137.6	20.55	114.7
1969	32.13	144.2	22.28	124.4
1970	35.32	155.6	22.70	126.7
1971	39.32	185.2	21.23	118.5
1972	43.88	213.7	20.53	114.6
1973	54.41	243.6	22.34	124.7
1974	68.21	301.8	22.62	126.3
1975	85.55	365.8	23.39	130.6
1976	115.30	429.6	26.84	149.9
1977	146.53	541.3	27.07	151.1
1978	207.93	876.3	23.74	128.8
1979	294.31	1.433.1	20.54	114.7
1980	426.96	2.784.1	15.34	85.7

Kaynak: Petrol-İş, Petrol-İş 86 Yıllığı, Petrol-İş Yayınları, No:18, İstanbul, 1987, s. 91.

Tablo II’deki verilere göre, bu dönemde gerçek ücretler, kimi yıllarda azalma gösterebilir, 1979 yılına kadar, 1963 yılındaki düzeyin altına düşmemiştir. 1963 yılından 1970 yılına kadar ücretlerde hızlı bir yükselme görülmektedir. 1963 yılı 100 kabul edilirse, 1970 yılında ücretler %26.7 artarak 126,7’ye ulaşmıştır. 12 Mart 1971 askeri darbesinin getirdiği siyasal ortamın etkisi ile 1971 ve 1972 yıllarında ücretlerde %9 civarında bir düşüş yaşanmışsa da, gerçek ücretlerde en yüksek artışlar 1973-1977 döneminde olmuştur. 1977 yılında gerçek ücret yeniden artmış ve bu oran 1963 yılına göre % 51.1’i bulmuştur. 1977’den sonra ise yaşanan siyasi istikrarsızlıklar ve enflasyonun hızla yükselmesi ile birlikte gerçek ücretlerde ciddi bir düşüş yaşanmıştır. 1977 yılından, 1980 yılına kadar gerçek ücretlerde %17,6’e ulaşan bir düşüş olmuştur.

Yüksek enflasyonun olduğu bir dönemde ücretlerde bir gerilemenin olması beklenirken, işçi sınıfı bu dönemde, sendikal hareketlerin ve grevlerin etkisi ile, ücretlerin katma değer içindeki payının da arttığını görüyoruz. Örneğin, imalat sanayiinde ücretlerin katma değerden aldığı pay 1976'da %31.7'den 1979'da %38.3'e yükseldi. Özel sektörde ise ücretlerin katma değerden aldığı pay 1970-1974 arasında ortalama %32.1'den, 1975-1979 yıllarında %34.1'e yükseldi.¹²⁹

Aşağıdaki tablo'da 1960-1980 döneminde istihdamın iktisadi faaliyet kollarına göre dağılımı verilmiştir.

Tablo III: İktisadi Faaliyet Kollarına Göre İstihdam Edilenler (1960-1980)

Sektörler	1960	1965	1970	1975	1980
Tarım	9.737.5	9.757.3	9.281.0	10.458.3	9.972.4
%	74.9	72.0	66.1	65.2	57.9
Endüstri	977.5	1.073.9	1.355.2	1.526.1	2.052.3
%	7.5	7.9	9.6	9.5	11.9
Madencilik	77.3	86.6	110.0	111.2	131.5
%	0.6	0.6	0.8	0.7	0.8
Yapım End.	884.7	961.0	1.230.7	1.395.2	1.888.7
%	6.8	7.1	8.8	8.7	11.0
Enerji	15.5	26.3	14.5	19.7	32.1
%	0.1	0.2	0.1	0.1	0.2
Hizmetler	2.278.3	2.733.6	3.414.9	4.065.0	5.194.0
%	17.5	20.2	24.3	25.3	30.2

Kaynak: DİE, İstatistik Göstergeler 1923-1991, Ankara, 1993, s. 234.

1960-1980 döneminin istihdamın iktisadi faaliyet kollarına göre dağılımına Tablo III'deki veriler ışığında değerlendirdiğimizde, tarım sektörünün giderek daraldığını, 1970'li yıllardan sonra da hizmet sektöründe hızlı bir artışın yaşandığını görmektedir. Örneğin, 1960 yılında tarım sektöründe istihdam %74.9, endüstride %7.5, hizmetlerde %17.5 iken, 1980 yılına gelindiğinde tarımda %57.9 düşerken, endüstride %11.9, hizmetlerde de %30.2'ye yükselmiştir.

¹²⁹ Boratav, 2003, s. 125.

Ayrıca bu dönemde ücretlilerin gelir getirici bir işte çalışanlara oranı ise, 1965 yılında % 22,5 iken, 1970 yılında % 27,6'ya, 1975 yılında % 31'e, 1980 yılında da % 33,4 yükselmiştir.

1960'larda planlı sosyo-ekonomik kalkınma ve ithal ikameci ekonomi politikaları döneminin araştırma konumuza ilişkin sonucu; ekonomik gelişme ve büyümenin, Türk ekonomisinin tekelci kapitalizm dönemine girişini sağlamada önemli katkıda bulunmasıdır. Bu durum, Türkiye'de işçi-işveren ilişkisinin, gelişmiş batı ülkelerindeki büyük sanayici ve iş adamının egemen olduğu daha gelişmiş batı standartları düzeyine gelmesini sağlayarak, gelişmiş toplumların sendikal hak ve özgürlüklerinin, siyasal-hukuksal alanda düzenlenme alanı bulmasını sağlamıştır. Bu anlamda, planlı sosyo-ekonomik kalkınma dönemi, sosyal devlet anlayışının uygulamaya geçmesinin bir önemli kurumu ve süreci olmuştur.

2.2. Türkiye'de 1960-1980 Dönemi Grev Hareketlerinin Niceliksel ve Niteliksel Özellikleri

Grevler üzerinde anlamlı bir karşılaştırma yapılabilmesi için öncelikle o dönem içerisinde grevlerin, niteliksel ve niceliksel özelliklerinin, dönemin ekonomik, sosyal ve siyasal değişimlerine göre açıklanması gerekmektedir. Bu açıdan, öncelikle grev hareketlerinin yıllar itibarıyla niceliksel özelliklerine değinilecektir.

2.2.1. Grev Hareketlerinin Niceliksel Boyutları

2.2.1.1. Grev Sayısı, Greve Katılan İşçi Sayısı ve Grevde Kaybolan İşgünü Sayısı İtibariyle Gelişmeler

1960-1980 döneminde grev hareketlerinin niceliksel özelliğine bakıldığında; toplu iş sözleşmesi görüşmelerinin etkili bir araç olarak kullanılmasına karşın 1960'lı yılların ilk yarısında grev sayısının az olduğu, ikinci yarısından sonra giderek artarak, 1980'de en yüksek seviyeye ulaştığı görülmektedir. 1960-1980 döneminde toplam 1.437 greve 344.620 işçi katılmış ve 9.586.051 işgünü kaybolmuştur.

Türkiye'de 1960-1980 döneminde uygulanan grev hareketleri iki döneme ayrılarak açıklanmaya çalışılacaktır. Dönemi ikiye ayırarak incelememizdeki neden, bu dönemlerde önemli niteliksel ve niceliksel farklılıkların olmasıdır.

1963-1971 yıllarını kapsayan ilk dönemde, toplu pazarlık düzeninin işler hale geldiği ve grev hakkının yasalaştığı bir dönem olmasına karşın, grev hareketlerinde ve grevde kaybolan işgünü sayısında artışların fazla olmadığı görülmektedir. Bunun nedenleri arasında, dönemin ilk yıllarında tarafların, özellikle de Türk-İş'in, toplu iş sözleşmesi görüşmelerinde "çatışma" yerine "uzlaşmacı" bir tutum sergilemesinin, grev kararlarının alınmasını engellediği söylenebilir. Ayrıca bu dönemde, özel sektör yatırımlarının az ve kamu sektöründe istihdamın fazla olmasının da toplu iş görüşmelerinin olumlu sonuçlanmasında önemli bir etkisi vardır.

Aşağıdaki tablo’da 1963-1980 arası yıllar itibariyle grev sayısı, greve katılan işçi sayısı ve grevde kaybolan işgünü sayısı verilmektedir.

Tablo IV: Yıllar İtibariyle Grev Sayısı, Greve Katılan İşçi Sayısı, Grevde Kaybolan İşgünü Sayısı (1963-1980)

Yıllar	Grev Sayısı	Greve Katılan İşçi Sayısı	Grevde Kaybolan İşgünü Sayısı
1963	8	1.514	19.739
1964	83	6.640	238.261
1965	46	6.593	336.836
1966	42	11.414	430.104
1967	101	9.499	350.037
1968	54	5.289	174.905
1969	74	12.601	235.134
1970	72	21.156	220.189
1971	78	10.916	476.116
1972	48	14.879	659.362
1973	55	12.286	671.135
1974	110	25.546	1.109.401
1975	116	13.708	668.797
1976	58	7.240	325.830
1977	59	15.682	1.397.124
1978	87	9748	426.127
1979	126	21.011	1.147.721
1980	220	84.832	1.303.253

Kaynak: Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Çalışma Hayatı İstatistikleri, No: 23, Ankara, 1998, s. 65

Tablo IV’deki verilere göre, 1963-1971 yılları arasında toplam 558 greve 139.688 işçi katılmış, 2.481.321 işgünü kaybolmuştur. 1963 yılında grev sayısı 8 iken, 1964 yılında artarak 83’e çıkmıştır. Bu süreçten sonra yıllar itibariyle grev sayılarında iniş ve çıkışlar yaşansa da, grevlerin yıllar itibariyle artma eğiliminde olduğu görülmektedir. Bu eğilim, özellikle DİSK’in kurulduğu 1967 yılında önemli bir artış göstererek 101’e çıkmıştır.

Birinci dönemde grevlere katılan işçi sayısına baktığımızda da bir artış olduğu görülmektedir. Bu dönemde en az greve katılan işçi sayısı 1963 yılı hariç tutulduğunda 1968’de 5.289 olurken, en fazla katılım 1970 yılında 21.156 işçi ile olmuştur.

Ülke ekonomisi açısından önemli bir gösterge olan grevler sonucu kaybolan işgünü sayısı bakımından da, 1971’de 476.116 günle en yüksek rakama ulaşılmıştır. En az işgünü kaybı ise 1963 yılı hariç tutulduğunda 1968 yılında 174.905 gün ile olmuştur.

Dönemin ikinci yarısında, 1967’de DİSK’in kurulması ile birlikte, Türk-İş’in benimsediği uzlaşmacı ve dengeli sendikal anlayış, yerini sınıfsal temelli sendikal anlayışa bırakarak, toplu iş sözleşmelerinde işçilerin ekonomik ve sosyal haklarını geliştirebilecek birçok düzenlemenin yapılmasını sağlarken, sendikal mücadelede grev sayılarını da artırmıştır.

1972-1980 döneminde toplam grev sayısı 879, greve katılan işçi sayısı 204.932 ve grevde kaybolan gün sayısı 7.104.730 olmuştur. Bu dönemde grev sayısı 1971’e kadar artarken, 1972 ve 1973 yıllarında 12 Mart 1971 askeri müdahalesinin etkisi ile, sendikal faaliyetler hukuken sürmesine rağmen fiilen yasaklanmış olduğundan, gittikçe azalmıştır.

Bu dönemde en az grev, 48 grevle 1972’de yapılırken, en fazla grev 220 grevle 1980’de yapılmıştır. 1980 yılında grevlerdeki bu hızlı artışta 24 Ocak Kararlarının ve neo-liberal politikaların şiddetli bir şekilde uygulanmasına karşı tepkilerin artmasından kaynaklandığını söyleyebiliriz.

1972-1980 döneminde kaybolan işgünü sayısı ise, 1974’de hızla artarak 1 milyonun üzerine çıkarak, 1977’de 1.397.124 işgünü olmuştur. En az kaybolan işgünü sayısı da 325.830 ile 1976’da olmuştur.

Bu dönemde grevlere katılan işçi sayısında da sürekli bir artış yaşanmıştır. En az greve katılan işçi sayısı 1976’da 7.240 iken, en fazla greve katılan işçi sayısı 1980’de 84.832 olmuştur.

1963-1971 ve 1972-1980 dönemleri arasında bir karşılaştırma yaptığımızda, 1963-1971 dönemindeki grevlerin toplam grevler içindeki oranı %38.84 iken, 1972-1980 dönemindeki grevlerin toplam grevler içindeki oranının %61.16'ya çıktığı görülmektedir. Greve katılan işçi sayısı bakımından karşılaştırdığımızda, 1963-1971 döneminde greve katılan işçi sayısının, 1960-1980 döneminde grevlere katılan toplam işçi sayısına oranı %40.53 iken, 1972-1980 döneminde bu oranın %59.47'ye çıktığı görülmektedir. Ülke ekonomisi açısından da esas gösterge olan kaybolan işgünü sayısı bakımından ise, birinci dönem %25.88, ikinci dönem %77.12'lik bir paya sahiptir.

Bu dönemde, grevlerin konfederasyonlara göre dağılımına baktığımızda da, Türk-İş'in, 1967 yılında DİSK'in kuruluşuna kadarki süreçte, grev sayısının fazla olduğu, ancak 1970 sonrası süreçte giderek azaldığı görülmektedir. DİSK'in ise, 1972-1980 sonrası süreçte grev eğilimini giderek artırdığı görülmektedir.

Türk-İş, 1963-1971 döneminde toplam 153 grev yaparken, 1972-1980 döneminde 365 grev yapmıştır. DİSK ise, 1963-1971'de toplam 62 grev, 1972-1980 döneminde 417 grev yapmıştır. Dönemler içerisinde konfederasyonların grev dağılımına baktığımızda, 1963-1971 yılları arasında Türk-İş'in yaptığı grevlerin toplam grev sayısına oranı %71.16 iken, DİSK'in yaptığı grevlerde bu oranın %28.84 olduğu görülmektedir. 1972-1980 döneminde önemli bir değişim yaşanarak, Türk-İş'in yaptığı grev oranı %46.67'ye düşmüş, DİSK'in yaptığı grev oranı ise %53.33'e yükselmiştir.

Aşağıdaki tablo’da 1964-1980 yılları arasında grevlerin konfederasyonlara göre dağılımı verilmiştir.

Tablo V: Yıllar İtibariyle Grevlerin Konfederasyonlara Göre Dağılımı (1964-1980)

Yıllar	Türk-İş	DİSK	MİSK	Bağımsız	Toplam
1964	15	-	-	-	14
1965	9	-	-	-	9
1966	10	-	-	-	-
1967	12	10	-	-	22
1968	14	9	-	-	23
1969	32	9	-	-	41
1970	23	23	-	-	46
1971	38	11	-	-	49
1972	41	1	-	-	42
1973	36	8	-	-	44
1974	59	15	-	-	74
1975	69	37	-	-	106
1976	50	34	-	7	91
1977	39	40	-	6	85
1978	38	52	3	12	105
1979	28	77	7	22	134
1980	5	173	-	7	185
Yılı Bilinmeyen		1	-	9	10
Toplam	517	500	10	63	1.090

Kaynak: İvrem Keskinoglu, “Türkiye’de Grevler”, Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi, Cilt I, İstanbul, 1998, s. 494.

Daha önceki bölümlerde de belirttiğimiz gibi, Türk-İş’in grev sayısındaki azalışta, uzlaşma yanlısı politikaların önemli bir etkisi vardır. DİSK’in ise, kurulduğu dönemde içerisinde bulunduğu radikal-siyasal etkilerle beraber sendikal mücadelede etkin rol almasının, bu dönemde DİSK’in grev sayısının artmasında etkili olduğu söylenebilir.

2.2.1.2. Grevlerin İşkollarına Göre Dağılımı

Grevlerin 1963-1971 ve 1972-1980 dönemlerinde işkollarına göre dağılımına bakıldığında, farklı sonuçlar ortaya çıkmaktadır. 1963-1971 döneminde grevlerden en çok etkilenen işkolu, 200 grevle (%35.21) gıda sanayiidir. Onu, 42 grevle (%7.39)

genel işler, 34 grevle (%5.96) yapı malzemeleri ve 30 grevle (%5.28) dokuma sanayii izlemektedir.

Aşağıdaki tablo’da 1963-1971 yılları arasında grevlerin işkollarına göre dağılımı verilmiştir.

Tablo VI: Grevlerin İşkollarına Göre Dağılımı (1963-1971)

İşkolları	Grev Sayısı	Yüzde(%)
Gıda	200	35.21
Genel İşler	42	7.39
Yapı Malzemeleri	34	5.96
Dokuma	30	5.28
Enerji	26	4.57
Metal	21	3.69
Toplam	353	62,1

Kaynak: Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Çalışma Hayatı İstatistikleri, No: 23, Ankara, 1998, s. 67.

Gıda işkolunda grevlerin yüksek bir orana sahip olmasının iki nedeni vardır. Birincisi ve en önemlisi, gıda işkolunda işçi sayısının fazla olmasıdır. İşçi sayısının fazla olması da grev sayısını arttırıcı önemli bir etkindir. İkincisi ise, toplu iş sözleşmelerinin oransal yüksekliği ile ilgilidir. Gıda işkolu, iktisadi faaliyet kolları itibariyle imalat sektörüne girmektedir. Burada yapılan sözleşmeler 1-50 işçi çalıştıran küçük işletmelerle ilgilidir. Bu işkolunda birçok sendika kurulmuş ve birbiri ile mücadele içine girmiştir. Bu işkolundaki işçi sendikalarının birbirleri ile mücadele halinde bulunması ise, ilk olarak sendikaların üyelerini elde tutabilmek için diğerlerinden daha iyi şartlarla bir toplu iş sözleşmesi yapma gayreti içine girmelerine sebep olmakta, bu da işverene karşı daha mücadeleci tavır almalarını gerektirmektedir.

1972-1980 döneminde grevlerden en çok etkilenen işkolu, 638 grevle (%66.38) imalat sanayii olmuştur. Grevlerden etkilenen ikinci işkolu 150 grevle (%15.60) hizmet, üçüncüsü 77 grevle ticaret (%8.03), dördüncüsü 66 grevle (%6.86)

maden işkoludur.

Aşağıdaki tablo’da 1972-1980 yılları arasında grevlerin işkollarına göre dağılımı sunulmuştur.

Tablo VII: Grevlerin İşkollarına Göre Dağılımı (1972-1980)

İşkolları	Grev Sayısı	Yüzde(%)
İmalat Sanayi	638	66.38
Hizmet	150	15.60
Ticaret	77	8.03
Maden	66	6.86
Tarım	30	3.12
Toplam	961	100

Kaynak: Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Çalışma Hayatı İstatistikleri, No: 23, Ankara, 1998, s. 68.

Bu iki dönem arasında grevlerin işkollarında göre dağılımında yaşanan bu farklılıkta, o dönemde uygulanan sanayi politikalarının ve imalat sektöründe istihdamın artmasının önemli bir etkisi vardır.

Aşağıdaki tablo’da 1965-1980 yılları arasında grevlerin iktisadi faaliyet kollarına göre dağılımı verilmiştir.

Tablo VIII: Grevlerin İktisadi Faaliyet Kollarına Göre Dağılımı (1965-1980)

	Grev Sayısı	Greve Katılan İşçi Sayısı	Grevede Kaybolan İşgünü Sayısı
İmalat Sanayi	969	246.341	235.183
Hizmet	202	46.101	1.269.024
Ticaret	110	10.150	534.987

Kaynak: DİE, Türkiye İstatistik Yıllığı, 1973, Ankara, ss. 178-179.

Dönemi genel olarak değerlendirdiğimizde, tablo VIII’e göre grevlerden en çok etkilenen iktisadi faaliyet kolu 969 (toplam grevler içindeki payı %58) grevle imalat sanayii olmuştur. Bu iktisadi faaliyet kolunda greve katılan işçi sayısı 246.341 ve kaybolan işgünü sayısı da 235.183’dir. Grevlerden etkilenen ikinci iktisadi faaliyet kolu ise 202 grevle hizmetler olup, greve katılan işçi sayısı 46.101 ve kaybolan işgünü sayısı da 1.269.024’dür. Üçüncü iktisadi faaliyet kolu ise 110 grevle

ticaret olup, greve katılan işçi sayısının 10.150 ve kaybolan işgünü sayısının 534.987'dir.

1960-1980 döneminde, 275 sayılı Kanun'un 21. maddesinde belirtilen milli güvenlik ve memleket sağlığı gerekçeleriyle Bakanlar Kurulu tarafından çeşitli tarihlerde toplam 164 grev ertelemiştir. Özellikle 1977'den itibaren artan grevler karşısında hükümetler, önceki yıllara göre daha yoğun grev erteleme yoluna gitmişlerdir. Örneğin 1978-1980 yılları arasında 88 grev ertelenmiştir. 1977 sonrasında ertelenen grevlerin bir başka özelliği de, 1977 yılına kadar yapılan ertelemelerde toplam erteleme süresi, yaklaşık 350 gün iken bu rakam, 1978'de 750, 1979'da 1650, 1980'de 3120'ye ulaşmıştır.¹³⁰

2.2.1.3. Grevlerin Kamu-Özel Sektör Ayrımına Göre Dağılımı

1960-1980 döneminde grevlerin sektörel dağılımına bakıldığında, özel sektörde grevlerin her iki dönemde de oldukça yüksek olduğu görülmektedir. 1960-1980 döneminde kamuya ait işyerlerinde yapılan toplam grev sayısı 368 (%22.78) iken, özel sektörde 1.247 (%77.21)'dir. Greve katılan işçi sayısı ise özel sektörde 233.886 iken, kamu sektöründe 137.479 ve grevde kaybolan işgünü sayısı, özel sektörde 15.882.287 iken, kamu sektöründe 5.257.713'dür.

Dönemi ikiye ayırarak incelediğimizde de, özel sektörde grev sayısı, greve katılan işçi sayısı ve grevler sonucu kaybolan işgünü sayısı fazlalığının, her iki dönemde de değişmediği görülmektedir. 1963-1971 döneminde kamu sektöründe 169 grev yapılırken, özel sektörde 442 grev yapılmıştır. 1972-1980 döneminde ise kamu sektöründe 200, özel sektörde de 697 grev yapılmıştır.

¹³⁰ Mahiroğulları, 2005, s. 257.

Aşağıdaki tablo’da 1963-1980 yılları arasında grevlerin kamu-özel sektör ayrımına göre grev sayısı, greve katılan işçi sayısı ve grevler sonucu kaybolan işgünü sayısı verilmektedir.

Tablo IX: Kamu-Özel Sektör Ayrımına Göre Grev Sayısı, Greve Katılan İşçi ve Kaybolan İşgünü Sayısı (1963-1980)

Yıllar	Grev Sayısı		İşçi Sayısı		Kaybolan İşgünü Sayısı	
	Kamu	Özel	Kamu	Özel	Kamu	Özel
1963	1	6	218	1.156	3.488	8.767
1964	6	75	382	6.226	11.488	181.354
1965	5	38	524	5.049	15.466	225.088
1966	5	34	1.291	9.110	29.714	380.095
1967	40	51	5.266	2.896	137.302	66.477
1968	9	50	1.978	6.120	54.425	137.771
1969	22	60	15.342	7.848	122.478	235.321
1970	50	61	19.022	6.941	120.705	139.633
1971	30	67	6.523	13.493	100.850	195.100
1972	4	10	2.932	4.226	17.991	129.594
1973	7	15	5.179	7.105	215.387	264.470
1974	22	23	15.390	5.656	259.082	213.996
1975	13	77	5.847	19.542	231.048	871.634
1976	22	83	12.701	20.198	399.466	1.368.735
1977	29	138	18.379	41.510	1.316.326	4.461.879
1978	27	148	3.006	24.202	153.478	1.445.427
1979	46	144	21.857	18.044	714.425	1.502.922
1980	30	197	1.652	34.564	1.354.594	4.054.024

Kaynak: Petrol-İş, Petrol-İş 87 Yıllığı, Petrol-İş Yayınları, No:19, 1988, s. 148.

1963-1971 döneminde grevlere, kamu sektöründe 50.546 işçi, özel sektörde de 58.839 işçi katılmıştır. 1972-1980 döneminde ise, kamu sektöründe 86.943 işçi, özel sektörde 175.047 işçi grevlere katılmıştır.

Grevler sonucu kaybolan işgünü sayısı; 1963-1971 döneminde kamu sektöründe 595.916, özel sektörde de 1.569.606 olmuştur. 1972-1980 döneminde ise, kamu sektöründe 4.661.797, özel sektörde ise 14.312.681 işgünü kaybolmuştur.

2.2.2. Grev Hareketlerinin Niteliksel Özellikleri

1960-1980 döneminde grevin ilk defa yasal hale gelmesi ile birlikte grevler niceliksel olarak arttığı gibi niteliksel olarak da farklılıklar göstermektedir. Bu dönemde grevlerin niteliksel özelliklerini incelediğimizde, grev hakkının kullanılmasında hak ve menfaat uyuşmazlıklarına karşı grev hakkının kullanıldığı, grev kararlarının alınmasında ekonomik etmenlerin yanı sıra politik ve ideolojik faktörlerinde etkili olduğu ve birçok grev çeşidinin uygulandığı görülmektedir.

2.2.2.1. Hak ve Menfaat Geliştirici Grev Hareketlerinin Artması

Türkiye’de 275 sayılı TİSGLK ile işçilere hem hak, hem de menfaat uyuşmazlıklarında grev hakkının verilmesi, grev hareketlerinin niteliksel özelliklerinin değişmesini sağlamıştır. Bu dönemde, özellikle toplu iş sözleşmelerinden kaynaklı hak uyuşmazlıkları nedeniyle grev hakkının yaygın ve etkin bir şekilde uygulandığı görülmektedir.

Ülkemizde 1963-1967 yılları arasındaki grevlerin nedenleri üzerine yapılan bir araştırmaya göre, toplam grevlerin, en yüksek oranla (%24.72) ücretlerden kaynaklandığı ortaya çıkmaktadır (tablo X). Sosyal yardımlar nedeniyle çok az greve çıkılmış ve toplam grevler içerisindeki payı %1.52 olmuştur. Bunların dışında ücretler, sosyal yardımlar ve diğer çalışma şartları nedeniyle gerçekleşen grev sayısı da oldukça fazla olup, toplam grevlerin %20.53’ünü oluşturmaktadır. Toplu iş sözleşmesinin ihlali yüzünden gerçekleşen grevler %5.32 oranındadır. Bu oran, ülkemizde, toplu iş sözleşmesi yapıldıktan sonra işverenlerin büyük çoğunluğunun bu sözleşmeye uyduğu şeklinde değerlendirilebilir. Bununla beraber, sendikaların

toplu iş sözleşmesi ihlalleri konusunda, grev seçeneğinin dışında araçlarla sorunları çözme yolunu öncelikle tercih ettikleri şeklinde de yorumlanabilir. Uzlaştırma kurulunun verdiği kararı tanımama nedeniyle meydana gelen grevlerin oranı %23.20'dir. Aslında bu tutum, sendikaların uzlaşma kurullarının verdiği kararı reddetmelerinden kaynaklanmakta ve grevlerin gerçek nedenini oluşturmaktadır. Kurullara gelmeme ve toplu sözleşme çağrısına uymama sebebiyle yapılan grevler de %21.29'la yüksek bir orana ulaşmıştır.

Tablo X: Grevlerin Nedenleri (1963-1967)

Grev Nedenleri	Grev Sayısı	Yüzde
Ücret	65	24.72
Sosyal Yardım	4	1.52
Diğer Çalışma Şartları	0	0.00
Ücret Sosyal Yardım	54	20.53
Toplu İş Sözleşmesi İhlali	14	5.32
Uzlaştırma Kurul Kararının Reddi	61	23.20
Kurullara Gelmeme T.İ. Sözleşme Çağrısına Uymama	56	21.29
Diğer	3	1.14
Bilinmeyen	6	2.28
Toplam	263	100

Kaynak: Orhan Tuna, Toplu İş Sözleşmesi Düzeninin İktisadi ve Sosyal tesirleri Ön Araştırma Raporu, T.C. Başbakanlık, DPT Yay., Ya. No.DPT:745-SPD:181, Ankara, Mayıs 1969, s. 106.

1970'li yıllardan itibaren, greve başvurma nedenlerinin çeşitlilik göstermeye başlamıştır. Özellikle 1967 yılından sonra Türk sendikacılık hareketinde devrimci ve sosyalist hareketlerin güç kazanmaya başlaması, sendikalı işçilerin ücretler haricinde diğer sosyal haklar konusunda taleplerini de artırmıştır. Ayrıca bu dönemde işçi ücretlerinin görece daha iyi olması ve sosyal devlet uygulamalarının etkin bir şekilde uygulanması, işçilerin, grevi, sosyal hakları kabul ettirmek için daha etkin bir araç olarak kullanmaya başladığı göstermektedir. Bu hakların başında da sosyal yardımlar, çalışma süreleri ve işgüvencesi gelmektedir.

2.2.2.2. Politik-İdeolojik Nitelikli Grevlerin Artması

Türkiye’de 1960-1980 dönemindeki grev hareketlerinin, zaman zaman işyeri ve işletme düzeyini aşarak, geniş bir alana yayıldığı görülmektedir. Bunun yanında sendikal bilincin gelişmesi ve sendikalar arası dayanışmanın artması, grev hareketlerine katılımı arttırarak, kitlesel bir hale dönüşmesine ve siyasal bir nitelik kazanmasına neden olmuştur. Aşağıda ayrıntılı olarak ele alacağımız başlıca önemli grevlerin değerlendirilmesi, bizim, bu alt başlıkta belirttiğimiz hipotez ve gözlemlerimizi doğrulayıcı niteliktedir.

Politik-ideolojik nitelikli grevlerin örneklerini incelemeye başlamadan önce, bu tür grevlerin hukuksal temeline baktığımızda, ülkemizde 1963 tarihli Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunu’nun 17. maddesinin ikinci fıkrası uyarınca siyasal ve genel grev yasaklanmasına karşın, 1960-1980 döneminde yapılan grev, gösteri, yürüyüş ve eylemlerin çıkış nedenlerine bakıldığında, ekonomik bir niteliğin yanı sıra siyasal bir nitelik de taşıdığını görmekteyiz. Bu dönem grev hareketlerini 1960-1971 ve 1972-1980 dönemi olmak üzere ikiye bölüme ayırarak inceleyeceğiz.

2.2.2.2.1. 1960-1971 Dönemi Grev Hareketleri ve Eylemleri

Saraçhane Mitingi: 15 Ekim 1961 genel seçimlerinden sonra kurulan Koalisyon Hükümetince, işçilerin ekonomik ve sosyal haklarını korumak için toplu sözleşme ve grev hakkını düzenleyen kanunların bir an önce Meclis’den çıkarılacağı konusunda söz vermişti. 1961 Anayasası’nda işçilere grev ve toplu sözleşme hakkının tanınmasına karşın, bu haklara ilişkin yasaların çıkarılmamış olması işçiler arasında sabırsızlık ve huzursuzluklara yol açmaktaydı. Bunun üzerine İstanbul İşçi

Sendikaları Birliği Yönetim Kurulu 1.12.1961 tarihinde miting kararı aldı. 31.12.1961 tarihinde Saraçhane Mitingi 100 binden fazla işçi katılımı ile yapıldı.¹³¹

Saraçhane Mitingi'nin özelliği, o güne kadar sınırlı bir güce sahip olan sendikaların daha etkin kuruluşlar olarak toplumsal alana müdahale etmelerinde önemli bir başlangıç oluşturmasıdır. Politik bilinçlerinin sınırlılığına karşı işçiler de ilk defa kendi taleplerini bu kadar kitlesel bir boyutta ortaya koyma olanağını bulmuş oldular.¹³² Miting, Türkiye işçi hareketi tarihinin o güne kadar yapılan en kitlesel eylemi oldu.

Komünizmi Telin Mitingleri, Ankara ve Afyon'da 22 Aralık 1962'de Türk-İş tarafından, TİP'in ve komünist hareketlerin yükselmesini engellemek amacıyla yapıldı.¹³³ Türk-İş'in Ankara'da düzenlediği mitinge yaklaşık 20.000 kişi katıldı. Türk-İş aynı gün Afyon Hükümet Meydanı'nda komünizmi telin amacıyla bir miting daha düzenledi.¹³⁴ 23 Ekim'de ABD'nin Sovyet füzelerinin ülkesini tehdit ettiği gerekçesiyle Küba'ya karşı bir abluka uygulamaya başlamıştı. Ablukayla birlikte Türkiye'nin de içinde bulunduğu NATO ülkeleri Küba'ya iktisadi ambargo uygulamaya başladılar. Türkiye, Küba'ya tüm deniz nakliyatını durdu. Türk-İş'in "komünizmi telin" mitinglerini düzenleme de bu gelişmelerin etkili olduğu ileri sürülmektedir.¹³⁵

Kavel Direnişi, 1963 tarihli yasalar Meclis'de görüşülürken, İstanbul'da Kavel Kablo Fabrikası'nda çalışan Maden-İş Sendikası'na üye 173 işçi, fazla mesai ve kıdem esasına göre verilen yıllık ikramiyelerin tam olarak ödenmemesini, sendikadan ayrılmaları için yapılan baskılar ve Maden-İş Şişli Şube Başkanı İlyas

¹³¹ Volkan Yaraşır, **İşgal, Direniş, Grev**, Mebhisto Yayımcılık, İstanbul, 2006, s. 54.

¹³² Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi, Cilt II, 1998, s. 568.

¹³³ Güzel, 1991, s. 196.

¹³⁴ Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi, Cilt II, 1998, s. 276.

¹³⁵ A.g.e.

Kabil ile ikramiye sorununu işverenle görüşen İsmet Er, Metin And, Ali Yıldırım adlı işçi temsilcilerinin işten çıkarılmasını protesto etmek amacıyla 29 Ocak 1963'te iş bırakıp tezgâh başında oturma eylemi yapılması ile başladı.¹³⁶

Eylemin ilk gününde, işveren, 10 işçiyi fabrikada düzeni bozdukları gerekçesiyle işten attı. İşten atılmaların ardından, işçiler eylemlerini fabrika önünde topluca bekleyerek sürdürdüler. Oturma eyleminin 5. gününde işçiler fabrikadan zorla çıkarıldı ve işveren lokavt ilan etti.¹³⁷

Kavel Grevi sürerken, işçi sınıfının dayanışmasını gösteren olaylar da yaşandı. 27 Şubat'ta Türk-İş Güney Bölgesi'ndeki 23 sendika başkanı ve 45 yönetici, Kavel direnişinde Türk-İş'in takındığı pasif ve görmezlikten gelen tavrı protesto etmek için Türk-İş'le ilişkilerini kesti.¹³⁸ Maden-İş ve Lastik-İş sendikalarında grevcilere yardım etmek amacıyla "Dayanışma Cephesi" kurarak, işçilere para toplandı.¹³⁹

Grev, 2 Mart 1963'te Başbakan Yardımcısı Turhan Feyzioğlu ve Çalışma Bakanı Bülent Ecevit'in araya girmesi ile sonuçlandı. İşveren işçilere ikramiye vermeyi ve işten attığı işçileri 20 gün içerisinde alacağını kabul etmesi ile grev sona erdirildi.¹⁴⁰

Bu sonuç üzerine işçiler 5 Mart'ta işbaşı yapmış, ancak 12 Mart'ta Sarıyer Savcısı 28 grevci hakkında dava açıp, haklarında 3 ila 5 yıl arasında hapis cezası istedi. Ancak TİSGLK'ye eklenen geçici bir madde ile, 8 Nisan 1963'ten önce 1947 tarihli Sendikalar Kanunu ile TCK'nin 201., 258., 266., 273. maddelerine aykırı

¹³⁶ Yaraşır, 2006, s. 143

¹³⁷ A.g.e., s. 55.

¹³⁸ A.g.e.

¹³⁹ Güzel, 1991, s. 198.

¹⁴⁰ A.g.e.

fiillerden işlenen suçlar ve bunlara verilen cezalar affedildi.¹⁴¹

Grev ve toplu iş sözleşmesi yasalarının henüz çıkarılamadığı ve grevin yasak olduğu bir dönemde yapılan Kavel direnişi, Türkiye işçi hareketi tarihinde bir dönüm noktası oldu. Eylemin grev hakkının verilmesini zorlayıcı niteliği, çalışma hayatını düzenleyen yeni yasaların bir an önce çıkartılmasında önemli bir rol oynadı. 24 Temmuz 1963'te yürürlüğe giren 275 sayılı Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunu'nda yer alan ve yasanın çıkışından önce grev nedeniyle haklarında takibat yapılan işçilerin davalarının düşmesine ilişkin madde de "Kavel maddesi" olarak adlandırılır.¹⁴²

Kozlu Olayları, Zonguldak Kozlu bölgesinde EKİ (Ereğili Kömür İşletmesi)'ye ait Karadeniz Gelik, Çaydamarı ve Kilimli ocaklarında çalışan 6.000 işçi, liyakat zamlarının dağıtımındaki eşitsizlikleri protesto etmek amacıyla işbaşı yapmayı reddetti.¹⁴³

Başarılı elemanlara dağıtılacağı söylenen toplam 6 milyon lira tutarındaki liyakat zamlarının mühendis, ustabaşı, çavuş ve kazmacılara mart ayında verilmesine karşın kendilerine verilmediği ve zamların uygun bir biçimde dağıtılmadığını öne süren işçiler, bu haksızlığın düzeltilmesini talep ediyordu. EKİ ile anlaşma sağlanamaması üzerine işçiler 10 Mart'ta iş bırakma eylemine başladılar. Direniş bakanların araya girmesi ile üç gün sonra sona erdirdi. Ancak direnişe askeri birliklerin müdahale etmesi ile kanlı olaylar yaşanarak, iki işçinin ölmesine ve 71 işçinin gözaltına alınmasına neden oldu. Türk-İş bu eylemi desteklemediğini ve bu eylemde komünist güçlerin desteği olduğunu belirten açıklamalar yaptı. TİP Genel Başkanı Mehmet Ali Aybar ise Zonguldak olayında işçilerin hareketlerine karşı

¹⁴¹ A.g.e.

¹⁴² Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi, Cilt II, 1998, s. 240

¹⁴³ İ. Hakkı Yükselen, "Kozlu Olayları", **Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi**, Cilt II, 1998, s. 291.

devletin “ölçüyü aşan bir şiddetle mukabelede bulunduğunu” söyledi.¹⁴⁴

Kozlu Olayları, işçilerin, mühendis, ustabaşı, çavuş ve kazmacılara verilen bir hakkı elde edebilmek ve siyasal-hukuksal süreci değiştirebilmek için önemli bir direniş göstererek, başarılı sonuçlar alınmasını sağlayan ilk grev olması açısından önemlidir. Ayrıca, bu grevde, Türk-İş’in takındığı tavır, işçileri ve Türk-İş’e bağlı bazı sendikaları rahatsız ederek, Türk-İş içerisinde ilk ayrılıkçı fikirlerin oluşmasına neden olmuştur.

Derby Lastik Fabrikasının İşgali, Türk-İş’e bağlı Kauçuk-İş Sendikası ile DİSK’e bağlı Lastik-İş Sendikası arasında, yetki tespitinde yaşanan sorunlar nedeniyle çıkmıştır. 4 Temmuz 1968’de Kazlıçeşme’de bulunan Derby Lastik Fabrikası’nda çalışan ve Lastik-İş Sendikası’na üye 1.200’e yakın işçinin sabaha karşı fabrikayı işgal etmesi ile direniş başladı.¹⁴⁵ Aynı gün Lastik-İş Sendikası tarafından yayımlanan bildiride, Kauçuk-İş Sendikası’nın gerçekte işkolu düzeyinde de yetkili sendika olmadığı, Derby Lastik Fabrikası’nda çalışan işçilerin iş güvenliği, fazla çalışma, işçi sağlığı ve iş emniyet nizamnamesine uyulmaması gibi sorunların bulunduğu belirtilmiştir. Kauçuk-İş Sendikası Genel Başkanı Celal Küçük ise, hükümet ve işverenin işgali önleyici bir tutum içerisinde girmesi gerektiğini belirterek, “Kanaatimize göre olayları Türkiye İşçi Partisi paralelinde DİSK meydana getirmiştir” dedi.¹⁴⁶

İşgal süresinde araya yetkililer girmiş ancak uzlaşma sağlanamamıştır. Sonunda 13. Asliye Hukuk Mahkemesi fabrikada referanduma gidilmesi kararı aldı. 8 Temmuz’da yapılan referandumda yetkili sendikanın DİSK’e bağlı Lastik-İş olduğu anlaşıldı. Oylamada Lastik-İş’e 930 oy çıkarken, Kauçuk-İş Sendikasına 6 oy

¹⁴⁴ A.g.e., s. 293.

¹⁴⁵ Yaraşır, 2006, s. 59.

¹⁴⁶ Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi, Cilt I, 1998, s. 286.

çıkıştır. ¹⁴⁷

Derby Lastik Fabrikası olayı, Türk işçi hareketleri tarihinde ilk fabrika işgalli grev ve sendikal rekabet gerekçesi ile yapılan ilk eylem olarak geçti. Ayrıca, üniversiteli gençlerin de destek verdiği ilk eylem olmuştur. ¹⁴⁸

1968 yılında başlayan fabrika işgal eylemleri, 1969 yılında giderek hızlandı ve yayıldı. Fabrika işgalleri, ağırlıkla sendikal haklara sahip çıkmak ve işverenin baskılarını protesto etmek amacıyla gerçekleştiriliyordu.

1969'un ilk fabrika işgal eylemi, 10 Ocak'da Kartal Maltepe'de bulunan Singer Fabrikası'nda gerçekleşti. ¹⁴⁹ 520 işçinin, 1968 yılının sonuna doğru bağımsız Çelik-İş Sendikası'ndan DİSK'e bağlı Maden-İş Sendikası'na geçmesi üzerine, işveren, 3 kişiyi işçilere gözdağı vermek için işten attı. Bunun üzerine işçiler, işten atılan işçilerin işe geri alınması, çalışma süresinin 45 saate indirilmesi, ücret zammı ve Amerikalı Müdür Rox'un işten uzaklaştırılması talepleriyle fabrikayı işgal etti. ¹⁵⁰ İşgal, polisin müdahalesi ile sona erdirilirken, grev sonucunda 8 işçi işten atıldı.

Singer Fabrikası'nı takip eden işgal eylemlerinden biri de, Temmuz 1969'da İstanbul Silahtarağa'da bulunan Türk Demir Döküm Fabrikası'nda gerçekleşti. ¹⁵¹ Fabrikada çalışan 2.300 işçinin, Çelik-İş Sendikası'ndan istifa ederek, Maden-İş Sendikası'na geçmesi üzerine işveren 5 işçiyi işten attı. Bunun üzerine işçiler fabrikayı işgal ederek büyük bir direnç gösterdiler. Olaylı çatışmaların yaşandığı işgal, 18 Ağustos'ta Maden-İş Sendikası ve Koç Holding arasında imzalanan anlaşma ile son buldu.

¹⁴⁷ A.g.e.

¹⁴⁸ Anıl Çeçen, **Türkiye'de Sendikacılık**, Özgür İnsan Yayıncılık, Ankara, 1973, s. 138

¹⁴⁹ Yaraşır, 2006, s. 63.

¹⁵⁰ A.g.e., s. 64.

¹⁵¹ A.g.e., s. 67.

Alpagut Linyit İşletmeleri İşgal Eylemi, Alpagut Kömür İşletmeleri'nde çalışan 786 işçinin, uzun süredir ödenmeyen ücretler ve çalışma koşullarının ağırlığı nedeniyle, 13 Haziran 1969'de işletme işgal edilerek, yönetimin ele geçirilmesi ile başladı. Sorunların çözümlenememesi üzerine işyerini işgal eden işçiler, tüm çalışanların katıldığı bir İşçi Genel Kurulu oluşturdular. Bütün işçiler bu konseye üyeydi. İşçiler eylem süresince bu organlar aracılığıyla işletme hesaplarını denetlenirken, kömür satışlarını da bizzat yönlendirdiler. Eylem sırasında elde edilen gelirin bir bölümünü işletme masrafı olarak ayıran işçiler geri kalan parayı da kendi aralarında bölüştüler.¹⁵²

35 gün süren işgal, Bağımsız Çorum ve Havalisi Birleşik Maden İşçileri Sendikası'nın insiyatifi dışında işçilerin kendileri tarafından örgütlenerek, Türkiye işçi sınıfı tarihine, fabrika işgallinin yanı sıra, fabrika yönetimine el konulması anlamında yapılan ilk grev olarak geçti.

29 Nisan 1970'de Günterm Kazan Fabrikası'nda da, işverenlerin mart-nisan ayı ücretlerini ödememesi ve ortadan kaybolması üzerine işçiler tarafından işyeri işgal edilmiş ve uzun bir süre işçiler tarafından yönetilmiştir.¹⁵³ Yönetim sonunda, işçiler, mart ve nisan ayına ait ücretlerini aldıkları gibi, işletmenin de ekonomik durumunun düzelmesini sağlamışlardır.

Türk-İş'in Genel Grevi ise Türk-İş Genel Merkezi'nin 29 Aralık 1970'de bilinmeyen kişiler tarafından bombalanması üzerine, Türk-İş, üyelerini 31 Aralık 1970'te genel greve çağırma kararı alması ile başlamıştır.¹⁵⁴ 31 Aralık günü tüm Türkiye'de iki saat süreyle yapılan greve 1 milyona yakın işçi katıldı. Bu eylemin özelliği, Türk-İş'in de genel grev benzeri bir hareket yaptığını gösteren ilk eylem

¹⁵² İ. Hakkı Yükselen, **Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi**, Cilt I, 1998, s. 35.

¹⁵³ A.g.e., s. 42.

¹⁵⁴ Koç, 2003, s. 222.

olmasıdır.

15-16 Haziran Olayları, işçi hareketlerinin ve DİSK'in yükselişini durdurmak ve önlemek isteyen hükümet ve sermaye sınıfına karşı bir tepki olarak doğmuştur. 1970 yılında, 274 sayılı Sendikalar Kanunu ve 275 sayılı Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunu'nda değişiklik öngören iki kanun tasarısı Parlamente'ya sunuldu. Sendikal hakları kısıtlayan bu yasa önerilerinin hedefi, DİSK'ti. Çünkü bu süreçte DİSK, bir çekim merkezi işlevi görerek, işçi sınıfının sınıfsal ve sendikal mücadelesinde önemli atılımlar kaydetmekte ve diğer toplumsal kesimlerin mücadelesinin gelişmesinde önemli roller üstlenmekteydi.¹⁵⁵ Bu nedenle, hükümetlerce istenen, DİSK'in tasfiyesi ve sendikal mücadelenin zayıflatılmasıydı.

274 ve 275 sayılı Kanunlarda yapılmak istenen özetle şunları kapsıyordu:

- Sendikalara üye olmak, ilgili sendikaların yetkili organlarının kabulü koşuluna bağlanmaktaydı.
- Toplu iş sözleşmesi yapmaya o işkolunda en çok üyeye sahip olan ve o işkolundaki sigortalı işçilerin %35'ini temsil eden işçi federasyonu veya Türkiye çapında faaliyette bulunan işçi sendikaları yetkili olacaktır.
- Bir işçi sendikasının Türkiye çapında faaliyet gösterebilmesi için kurulu bulunduğu işkolunda çalışan işçilerin en az 1/3'ünü üye kaydetmiş olması gerekiyordu.
- İşçi federasyonlarının faaliyette bulunabilmeleri için bağlı sendikaların üye toplamının kendi işkollarındaki toplam işçi sayısının en az üçte biri olması gerekiyordu.
- İşçi konfederasyonlarının kurulabilmesi için daha önce sözü edilen sendika ve federasyonların en az üçte birini ve sendikalı işçi sayısının en

¹⁵⁵ A.g.e., s. 224.

az üçte birine üye olarak bulundurmaları gerekiyordu.

- Sendika kurmak için en az 3 yıl işyerinde çalışmak gerekiyordu.¹⁵⁶

DİSK bu gelişmeler üzerine, sorunların muhtemel sonuçlarını değerlendirmek üzere bir komite oluşturmuş ve bu komiteye “Anayasa Direniş Komiteleri” adı verilmişti.¹⁵⁷ Bu komiteler aracılığıyla, DİSK ve DİSK’e bağlı işyerlerinde işçilerle yeni yasa değişikliği ile ilgili toplantılar düzenlenmiştir.

1317 sayılı yasa tasarısı TBMM’ne gelince, TİP’li milletvekillerinin direnci ile karşılaşmıştır. Bir yandan da DİSK, 13-14 Haziran 1970 tarihlerinde bir toplantı yaparak, 15, 16, ve 17 Haziran günlerinde bütün İstanbul’da yürüyüşler düzenleme ve 17 Haziran günü de Taksim meydanında toplanılarak bir miting düzenleyerek, bu etkinlikleri bitirme kararı almıştı.¹⁵⁸ DİSK, 15 Haziran sabahında, 17 Haziran’da miting yapılması için Valiliğe başvurmuş ancak aynı gün çoğunluğu Maden-İş sendikasının oluşturduğu 18 işyerinde protesto eylemi başlatılarak, işçiler fabrikaları terk etmiştir. Maden-İş, Lastik-İş, Kimya-İş ve Gıda-İş’in örgütlü olduğu işyerlerinde başlatılan işi bırakma eylemine öğleden sonra, Türk-İş ve bağımsız sendikaların örgütlendikleri işyerleri de katılmıştır.¹⁵⁹ 15-16 Haziran Olayları’na katılan 168 işyerinin 121’inde Türk-İş’e üye olduğu belirtilmektedir.¹⁶⁰

16 Haziran sabahı, 15 Haziran’da direnişi gerçekleştiren işçiler ikinci gün de direnişi sürdürme kararı almış ve kanlı olaylar yaşanmıştır. Gösterilerin ikinci günü daha şiddetli ve olaylı geçmiştir. Başta İstanbul, Gebze, Kocaeli, İzmir, Ankara ve Adana illerinde gerçekleştirilen direnişlere 150 bine yakın işçinin katıldığı

¹⁵⁶ Turgut Arınır; Sırrı Öztürk, **İşçi Sınıfı Sendikalar ve 15-16 Haziran**, Sorun Yayınları, İstanbul, 1976, ss. 57, 60.

¹⁵⁷ Sırrı Öztürk, **Gelenekten Geleceğe 15-16 Haziran**, Sorun Yayınları, İstanbul, 1994, s. 36.

¹⁵⁸ Arınır; Öztürk, 1976, ss. 85, 87.

¹⁵⁹ Kemal Sülker, **Türkiye’yi Sarsan İki Uzun Gün(15-16 Haziran)**, Yazko Yayınevi, İstanbul, 1980, ss. 83, 84.

¹⁶⁰ Koç, 2003, s. 84.

belirtilmektedir.

Olayların sürmesi üzerine 16 Haziran akşamı İstanbul’da sıkıyönetim ilan edilmiş ve böylece gösteriler sona ermiştir. DİSK yöneticileri ve çok sayıda işçi lideri tutuklanıp sıkıyönetim mahkemelerinde yargılanmıştır. 15-16 Haziran olaylarında yaklaşık 5.000 işçi işten çıkarılmıştır. Maden-İş Sendikasına bağlı 439 üye ve 35 temsilci işten atılmış, 116 üye tutuklanmıştır. Lastik-İş Sendikasına bağlı 1738 üye ve 5 temsilci işten atılmış, 13 üye tutuklanmış, 11’i serbest bırakılmıştır.¹⁶¹

15-16 Haziran direnişi, siyasal genel grev yapısı taşımasının yanı sıra, on binlerce işçinin kitlesel katılımlarıyla gerçekleştirdikleri grev, gösteri, yürüyüş ve mitingleri de içeren geniş kapsamlı bir eylem olarak Türkiye işçi sınıfı tarihine girmiştir.¹⁶²

2.2.2.2.2. 1972-1980 Dönemi Grev Hareketleri ve Eylemleri

Bu dönemdeki en önemli DGM direnişidir. DGM Direnişi, 16 Eylül 1976’da Devlet Güvenlik Mahkemeleri’nin yeniden kurulmasını engelleyebilmek için DİSK öncülüğünde başlatılmıştır. 1973’te kurulan DGM’lerin kuruluş yasası, Anayasa Mahkemesi tarafından 1975 yılında iptal edilmiş; dönemin hükümeti artan toplumsal olaylara karşısında söz konusu mahkemelere işlerlik kazandırabilmek için 1976’da ortalarında yeniden çalışmalar başlatıldı.¹⁶³

DİSK, DGM’lerin yargı bağımsızlığına aykırı, demokratik hak ve özgürlükleri kısıtlayan bir yapıya sahip olduğunu, işçi sınıfını etkisiz kılabilme için kurulduğunu açıklayarak, bir dizi eylem kararı almış ve DİSK Yönetim Kurulu DGM

¹⁶¹ Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi, Cilt II, s. 453.

¹⁶² Güzel, 1991, s. 224.

¹⁶³ Mahiroğulları, 2005, s. 243.

yeniden canlandırma çabalarının durduruluncaya kadar 1976 yılını “genel yas” ilan etti.¹⁶⁴ DİSK’in kararı ile her gün öğleden sonra yapılacak olan sessiz matem, yürüyüşleri ve mitingleri için işçilere izin verildi. 16 Eylül 1976’da DİSK Yönetim Kurulu Taksim Anıtı’na siyah çelenk koyarken, yüz binlerce işçi de Türkiye çapında üretimi durdurdu. 18 Eylül’de direnişe Ereğli Demir Çelik işçileri de katıldı ve tam anlamıyla bir genel grev yaşandı. DGM direnişi üzerine işverenler yoğun bir baskı uygulamış ve sonuçta birçok baş temsilci, temsilci ve işçi işten çıkarıldı. 20 Eylül 1976’da toplanan DİSK yürütme kurulu işçilerin yeniden işbaşı yapması doğrultusunda karar aldı. DİSK’in DGM Direnişi başta parlamenterler olmak üzere tüm kamuoyunu etkilemiş ve 11 Ekim 1976’da DGM’lerin işlevi sona ermiştir.¹⁶⁵

DGM direnişi, sendikal hareketler literatürüne periyodik süreli, genel grev nitelikli ve kısa sürede somut sonuç alınan eylemlerden biri olarak geçmiştir.¹⁶⁶

1977 yılının en önemli işçi hareketi ise Taksim’de gerçekleştirilen ve günümüzde de hala kimlikleri tespit edilemeyen kişilerce kalabalığın üzerine ateş açılması sonucu 36 kişinin yaşamını yitirdiği 1 Mayıs gösterisidir. DİSK olayı kınayan açıklamalar yapmış, Türk-İş ise yaptığı açıklamalarda DİSK’i eleştirmiş, olayların sorumluluğunun DİSK’e ait olduğunu ifade etmiştir.¹⁶⁷

Dönemin genel grev niteliği taşıyan eylemlerinden birisi de DİSK’in “Faşizme İhtar Eylemi” dir. 16 Mart 1978’de İstanbul Üniversitesi’nden çıkmakta olan öğrencilerin üzerine bomba ve silahlarla saldırılıp biri kız yedi öğrencinin öldürülmesini, çok sayıda gencin yaralanmasını protesto etmek ve faşizm tehdidine karşı, demokratik güçlerin eylem birliğini güçlendirmek için yapılan greve, 600 bini

¹⁶⁴ Üzeyir Ataman, “DGM Direnişi”, **Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi**, C. II, 1998, s. 305.

¹⁶⁵ “12 Mart Sonrası İşçi Hareketleri”, **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeler Ansiklopedisi**, Cilt 7, İletişim Yayınları, İstanbul, 1988, s. 2292.

¹⁶⁶ Ataman, 1998, s. 305.

¹⁶⁷ Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi, Cilt II, 1998, s. 108.

aşkın işçi katılımı ile yapıldı.¹⁶⁸ 20 Mart 1978’de, başlayan eylem nedeniyle, başta İstanbul, Ankara ve İzmir olmak üzere birçok şehirde belediye hizmetleri tümüyle durduruldu, sular akmadı, elektrik kesildi, otobüsler çalışmadı. Eylem daha çok maden, genel turizm, lastik ve gıda işkollarında etkili oldu. DİSK’in iki saatlik iş bırakma eylemi hükümet tarafından olumsuz karşılanarak, bu eylemin yasa ve anayasadışı bir etkinlik olduğu belirtildi.¹⁶⁹

TARİŞ Olayları, 22 Ocak 1980’de başlayıp, 20 Şubat 1980’de bitmiştir. Tariş Olayları, Tariş Genel Müdürü’nün ve Genel Müdürlükteki bazı yöneticilerin değiştirilerek yerlerine siyasal iktidarın güdümündeki ve MHP eğilimli kişilerin atanması ile başlamıştır.”¹⁷⁰ DİSK’e göre bu yönetimin de amacı, TARİŞ’e MHP eğilimli işçileri yerleştirmektir.

Güvenlik güçlerinin 22 Ocak 1980 tarihinde arama yapmak gerekçesiyle tüm işletmelerde aynı saatte girmesi ve buna karşılık olarak, işçilerin yoğun protestoları sonucunda TARİŞ olayları başlamıştır. Olaylar giderek büyüme başlamış ve 25 Ocak’ta İzmir’de DİSK’e bağlı sendikalar olayları protesto etmek üzere iki saatlik iş bırakma eylemi yapmıştır. 26 Ocak’ta DİSK’in önceden planladığı “İşçi kıyımına, zamlara, pahalılığa, sürgünlere, anti-demokratik baskı ve uygulamalara, faşist saldırılara karşı demokrasi miting ve yürüyüşü” yapılmıştır. DİSK yürütme kurulunun aldığı kararla TARİŞ’teki eylem 31 Ocak’ta sona erdirilmiştir. Ancak 6 Şubat’ta Ticaret Bakanlığı tarafından alınan karar uyarınca TARİŞ Genel Müdürlüğü’nün bazı gazetelere verdiği ilanla tüm işletmelerin 1 hafta süreyle kapatıldığı, bu karla eyleme katılan işçilerin saptanması ve hasarın onarılmasının amaçlandığı bildirilmiştir. DİSK’e bağlı Tekstil ve Gıda-İş sendikaları bu kararı

¹⁶⁸ Güzel, 1991, s. 251.

¹⁶⁹ Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi, Cilt I, 1998, ss. 419, 420.

¹⁷⁰ DİSK, **DİSK 7. Dönem Genel Kurulu Çalışma Raporu**, İstanbul, 1980s. 158.

tanımadıklarını bildirmişlerdir. İşten çıkarmaların başlamasıyla 7 Şubat'ta olaylar yeniden başlamış, Çiğli İplik Fabrikasını işçiler işgal etmiştir. Olaylar devam ederken DİSK'e bağlı sendikalar İzmir'de iki günlük grev ilan etmişlerdir. Bu olaylar sırasında yer yer şiddetlenen çatışmalar çıkmış, protestolar mahallelere sıçramış, çok sayıda işçi, güvenlik görevlisi yaralanmıştır. Direniş sonucunda 270 işçi gözaltına alınmış, 200 işçiye de dava açılmıştır.¹⁷¹

1972-1980 döneminin toplu bir değerlendirmesi yapılacak olursa işçi hareketleri açısından, 1963-1971 dönemine göre hem grevler, hem de grev dışı eylemler bakımından daha hareketli bir dönem olduğu söylenebilir.

1960-1980 dönemi işçi hareketleri içinde ağırlık, toplu sözleşmeler çerçevesinde belirlenen grevlerdir. Bu dönemde yapılan grevler başlangıçta işyeri veya işletme düzeyinde başladığı, daha sonrada kitlesel bir hale dönüştüğü görülmektedir. Grevlerin kitlesel hale dönüşmesinde sendikalar içerisinde sınıfsal ideolojilerin gelişmesi de etkili olmuştur. Bunun yanında grev süresince sendikalar arası dayanışmanın güçlü olması ve greve çıkan sendikaların desteklenmesi, grevler sonucunda daha başarılı sonuçlar alınmasını sağlamıştır.

2.2.2.3. Grev Türleri Yelpazesinin Genişlemesi

Ülkemizde genel grev ve siyasi grev, TİSGLK'nın 17. maddesine göre yasaklanmasına rağmen birçok sendika tarafından gündeme getirilerek, bu yasağın kaldırılması için çalışmalar yapılmıştır. Çalışmalar olumlu sonuçlanmasa da, bu dönemde ülkemizde genel grev, siyasi grev, işyeri işgali, yönetime el koyma, sessiz yürüyüş gibi grev türlerinin uygulandığı görülmektedir.

¹⁷¹ Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi, Cilt III, 1998, ss. 155,159.

Örneğin, 15-16 Haziran Direnişi, genel grev niteliğindedir. Greve tüm Türkiye’de farklı işkollarında çalışan 10 binlerce işçinin katılımı ile iki gün süreyle yapılmıştır. Türk-İş’in TİP’in kurulmasına karşı yaptığı Komünizmi Telin Mitingi, 31 Aralık 1970’deki “İki Saatlik Genel Grevi”, DİSK’in 20 Mart 1978’de düzenlediği iki saatlik “Faşizme İhtar Eylemi”, Devlet Güvenlik Mahkemelerinin kapatılmasına ilişkin yaptığı “DGM Direnişi“ genel ve siyasi grev niteliği taşıyan önemli grevlerdir.¹⁷²

Yine bu dönemde siyasi ve genel grevler dışında, fabrika işgalli grev, yönetime el koyma, sakal bırakma, işyerinde oturma, sessiz yürüyüş gibi yöntemlerin de sıkca kullanıldığı görülmektedir. Örneğin, 1968’li yıllardan sonra Alpagut Linyit İşletmeleri’nde, Günterm Fabrika’sında ve Singer Fabrikası’nda fabrikalar işgal edilerek, grev uygulamasına gidildiği, bu grevlerde de yönetime el koyulduğu görülmektedir.

2.3. Türkiye’de 1960-1980 Döneminde Grev Hareketlerinin Ekonomik, Sosyal ve Siyasal Etkileri Üzerine Bir Değerlendirme

Bu dönemin grev hareketlerinin, sosyal, siyasi ve ekonomik etkilerini aşağıdaki gibi değerlendirebiliriz.

Sosyal etkilerine baktığımızda, bu dönemdeki grev hareketleri sonucunda, genelde toplumun çalışan sınıflarının ekonomik büyümeden aldığı payın etkisi ile hane halkının toplumsal refahının arttığını söyleyebiliriz. Örneğin bu dönemde, hane halkı içerisinde ücretlilerin Milli Gelir’den aldığı pay oldukça yüksektir. Devlet

¹⁷² Şehmus Güzel, *Türkiye’de İşçi Hareketleri Tarihi 1908-1984*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1976, s. 58

Planlama Teşkilatının 1973 yılında yaptığı araştırmaya göre ücretlilerin Milli Gelirden aldığı pay % 28.3'dür. Gelir dağılımı hesaplamasında önemli bir gösterge olan ve 1'e doğru yaklaştıkça gelir dağılımının bozulduğunu, sıfıra doğru indiğinde de gelir dağılımının düzeldiğini gösteren gini katsayısı da 1973'de ücretliler için 0.41'dir. Bu oran küçük üreticiler için 0.44, kâr, faiz ve rant geliri elde edenler içinde 0.58'dir. Gini katsayısına bakarak, bu dönemde ücretlilerin daha dengeli bir gelir dağılımına sahip olduğunu, bununda hanehalkının toplumsal refahını artırdığını söyleyebiliriz.

Grev hareketlerinin diğer bir sosyal etkisine baktığımızda da, toplu iş sözleşmelerinde ücretler dışında yapılan ek yardımların, işçileri ve dolayısıyla hanehalkını olumlu etkilediğini söyleyebiliriz. Örneğin, ikramiyeler, yakacak yardımı, gıda ve eğitim yardımı gibi.

Siyasi etkilerine baktığımızda, bu dönem grev hareketlerinin yaygın ve etkin bir şekilde uygulanması, diğer etmenlerle birlikte, 1960'ların ortalarından başlayarak, ülkede siyasal-demokratik ortamın gelişmesine olanak sağlamıştır. Bu dönemde yapılan grevlerde katılımın ve direncin güçlü olması, hükümetleri işçiler lehine karar almaya zorlamış ve bazı yasaların çıkmasını sağlamıştır. Örneğin, 1961 yılında yapılan Saraçhane Mitingi sonrasında 1961 Anayasası ve ardından 274 ve 275 sayılı yasaların çıkartılması, 12 Mart 1971 askeri darbesi sonrasında sendikal hareketlerin engellenmesi ve DİSK'in faaliyetlerinin durdurulması için çıkarılmaya çalışılan 1317 sayılı Yasa'ya karşı yapılan 15-16 Haziran Direnişi, Devlet Güvenlik Mahkemeleri'nin kapatılması için yapılan DGM Direnişi.

Bunun yanında, grevler sonucunda toplu iş sözleşmelerinde işçiler lehine daha iyi kazanımlar elde edilmesi, işçilerin sendikalara güvenini artırarak, sendikal hareket ve mücadeleyi güçlendirmiştir.

Bu dönem grev hareketlerinin, makro-ekonomik etkilerine bakıldığında da, somut istatistiklere dayalı verilere göre grevde kaybolan işgünü sayısı, daha önceki dönemlerle karşılaştırıldığında büyük ölçüde arttığı ve 9.586.051 işgününe çıktığı görülmektedir. Ancak bunu sermaye sınıfı açısından bir kayıp olarak saymak mümkünse de, toplumun tümü açısından daha dengeli bir toplumsal refah etkisi yarattığı için olumlu bir etki olarak değerlendiriyoruz.

Ekonomik etki açısından bir diğer saptama da, liberal bakış açısına sahip bazı ekonomistlerin değerlendirmelerine göre, özellikle 1970'lerin ortaları ve sonlarına doğru yükselen enflasyonda, başka etmenlerle birlikte grevlerin etkisinin de fazla olduğu öne sürülmektedir. Ancak, Türkiye'de 1970'lerin ortalarından itibaren başlayan enflasyonun yükseliş eğilimini, kapitalizmin küresel krizinin doğuşu ile açıklamak kanımızca gerçeklere daha uygun düşmektedir.

Bu dönem grev hareketlerinin üçüncü bir makro-ekonomik etkisi ise, sermayenin kar hadlerinin düşmesine karşın, işçi sınıfının artı değerden aldığı payın giderek artmasıdır. Örneğin; Türkiye'de Gayri Safi Milli Hasıla'dan emekçi sınıfının aldığı pay 1963-1969 döneminde %21'den %31'e yükselmiştir. 1970-1976 yıllarında ücretlilerin payında önemli bir değişme olmazken, 1977 yılında bu kesimin payı, en yüksek seviyesi olan %36.8'e ulaşmıştır.¹⁷³

Yine bu dönemde, Türkiye'de en yüksek ücret artışları yapılmıştır. Tablo II'deki verilere bakıldığında, bu dönemde gerçek ücretler, kimi yıllarda azalma gösterebilir, 1979 yılına kadar, 1963 yılındaki düzeyin altına düşmemiştir. 1963 yılı 100 kabul edilirse, 1970 yılında gerçek ücretlerde %26.7'lik bir artış sağlanarak 126,7'ye ulaşmıştır. 12 Mart 1971 askeri darbesinin getirdiği siyasal ortamın etkisi

¹⁷³ Süleyman Özmucur, **Milli Gelirin Üç Aylık Dönemler İtibariyle Tahmini, Dolarla İfadesi ve Gelir Yolu İle Hesaplanması**, ISO Yayınları, İstanbul, 1987, s. 80.

ile 1971 ve 1972 yıllarında ücretlerde %9 civarında bir düşüş yaşanmışsa da, gerçek ücretlerde en yüksek artışlar 1973-1977 döneminde olmuştur. 1977 yılında gerçek ücret, 1963 yılına göre % 51.1'i artmıştır. 1977'den sonra ise yaşanan siyasi istikrarsızlıklar ve enflasyonun hızla yükselmesi ile birlikte gerçek ücretlerde bir düşüş yaşanmaya başlanmıştır. 1977 yılından, 1980 yılına kadar gerçek ücretlerde %17,6'e ulaşan bir düşüş olmuştur.

Bu dönemde hanehalkı reislerinin sınıfsal konumuna bakıldığında, ücretlilerin payının giderek yükseldiğini görülmektedir. 1970 yılında hanehalkı resilerinin %35'i ücretliyken, bu oran 1975 yılında %39'a ve 1980 yılında ise %42,1'e yükselmiştir.¹⁷⁴

¹⁷⁴ Koç, 2003, s. 102.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE’DE 1980-2005 DÖNEMİNDE GREV HAREKETLERİ

Türkiye’de 1980’li yıllarda başlayan ekonomik ve siyasal tıkanıklıklar hem ekonomide, hem de siyasette radikal dönüşümlerin yaşanmasına neden olmuştur.¹⁷⁵ Bu dönüşüm, dünyada 1972 yılında Petrol Krizi sonrasında ortaya çıkmasına rağmen, aslında fordist üretim sisteminin giderek çökmeye başlaması, sermayenin kar oranlarının düşmesi, sosyalist ekonomilerin iflas etmesi ve uluslararası alanda rekabetin artmasından kaynaklanmaktadır.¹⁷⁶

Dünyada krizden çıkmanın yolu, o dönemde uygulanan Keynesyen politikaların getirdiği sosyal devlet uygulamalarının kaldırılması ya da asgari düzeye indirilmesinde aranmıştır. Bunun sonucunda neo-liberal yeniden yapılandırma politikaları gündeme gelmiştir. Neo-liberal yeniden yapılandırma politikaları, kapitalist sistemin işlerliğini sağlamak amacıyla sermayenin kâr oranlarını ve uluslararası rekabeti arttırmak amacını taşır. Bu amaçla da, kapitalist sistemin karşısına geçen her türlü engelin asgariye indirilmesi gerektiğini savunur. Bunların başında da işçi hakları ve sendikalar gelir.

Gelişmekte olan ülkelerde 1970’lerin sonlarından itibaren IMF ve Dünya Bankası’nın önerileri çizgisinde oluşturulmuş olan yapısal uyum ve iktisat politikaları, Türkiye’yi 1980’li yıllarda etkilemeye başlamıştır.

Türkiye’de 1980 yılına gelindiğinde ithal ikameci, iç pazara yönelik iktisat politikası tıkanmış, 1970’li yılların sonunda gerçekleşem ücret paylarındaki artış,

¹⁷⁵ Koray, 1994, s. 194.

¹⁷⁶ Seyfi Öngider, **Kriz ve Sendikal Hareket**, Devinim Yayıncılık, İstanbul, 1994, s. 10.

kârları aşındırmaya başlamış ve ekonomik kriz ile karşı karşıya kalınmıştır. Hızlı fiyat artışları, üretim darboğazları ve dış ödeme güçlüğü şeklinde ortaya çıkan kriz, siyasal ve toplumsal bir bunalıma dönüşerek, yapısal bir dönüşümü gündeme getirmişti. “24 Ocak İstikrar Önlemleri” bu bunalımı aşmaya yönelik yapısal dönüşümün ana hatlarını oluşturmaktaydı.¹⁷⁷

Neo liberal politikalar doğrultusunda belirlenen 24 Ocak Kararlarının siyasal ve sosyal açıdan uygulanması da 12 Eylül Askeri Müdahalesi eliyle yapılmıştır. 12 Eylül Askeri Müdahalesiyle birlikte yeni ekonomi politikalarının bir an önce uygulanabilmesi için, 1980 öncesi dönemdeki kazanılmış sendikal ve siyasal haklar konusunda yasaklamalara ve baskıcı uygulamalara gidilmiştir.

Bu açıdan, çalışmamızda, 1980’den sonra Türkiye’de grev hareketlerinin niceliksel ve niteliksel özelliklerini incelerken, bu dönemde sermayenin krizi sonrasında gündeme gelen neo-liberal yeniden yapılandırma politikalarının etkisi çerçevesinde bir inceleme yapılarak, grevlerin niteliksel ve niceliksel özellikleri ortaya konulacaktır. Son bölümde ise grev hareketlerinin ekonomik, sosyal ve siyasal sonuçları üzerine bir değerlendirmesi sunulacaktır.

3.1. Türkiye’de 1980-2005 Döneminde Grev Hareketlerini Etkileyen Makro Toplumsal-Ekonomik ve Siyasal-Hukuksal Gelişmeler

Türk sendikacılığı, 1980 sonrası dönemde ekonomik, sosyal ve siyasal faktörlerin etkisi ile giderek güç kaybetmeye başlamıştır. Bu dönemde hukuksal açıdan; 1982 Anayasası ve onu takip eden 2821 sayılı Sendikalar Kanunu’nun ve

¹⁷⁷ Yüksel Akkaya, ” Türkiye’de 1980 Sonrası Bölüşüm Mücadelesinde Grevlerin Yeri”, **Toplum ve Bilim**, Sayı: 86, 2000, s. 212.

2822 sayılı Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunu çıkarılması, ekonomik açıdan 24 Ocak Kararları'nın alınması ile ekonomide serbest piyasa koşullarının etkisini artması ve siyasal açıdan da 12 Eylül Askeri Darbesi sonrasında uygulanan sosyal ve siyasal baskılar, 1980 sonrası süreçte sendikal hareketlerin ve mücadelenin giderek zayıflamasına yol açmıştır.

3.1.1. Hukuksal Gelişmeler

12 Eylül 1980 Askeri Darbesi, Türkiye'de kazanılmış sendikal hakların tasfiye edilmesi için birçok müdahaleyi beraberinde getirmiştir. İlk müdahale, Milli Güvenlik Konseyi'nin yayınladığı 7 numaralı bildiriyle, DİSK, MİSK ve Hak-İş Konfederasyonları ve bunlara üye sendikaların faaliyetlerinin durdurulması olarak ortaya çıkmıştır. MGK'nın, 14 Eylül'de yayınladığı 15 numaralı bildiriyle de; "Tüm grev ve lokavtlar ikinci bir emre kadar ertelenmiş, toplu iş sözleşmeleri pazarlık aşamasında olan veya grev ve lokavtları ertelenen işyerlerinde işçilerin halihazır ücretlerine ve yan ödemelerine %70 oranında avans niteliğinde ek ödeme yapılacağı"¹⁷⁸ belirtilmiştir. Bu kararlar, sendikaların faaliyetleri, yeni yasaların çıkarıldığı 1983 yılına kadar durdurulmuştur.

Bu ara dönemde, MGK, "Süresi Sona Eren Toplu İş Sözleşmelerinin Sosyal Zorunluluk Halinde Yeniden Yürürlüğe Konulması Hakkında 24 Aralık 1980 tarih ve 2364 sayılı Kanunu" yürürlüğe koymuştur. Bu Kanun'la, toplu iş sözleşmelerinin yenilenmesi, işçi sendikaları devre dışı bırakılarak, zorunlu tahkim kurulu olan "Yüksek Hakem Kurulu"na verilmiştir.¹⁷⁹ YHK, 2364 sayılı Kanun hükümleri

¹⁷⁸ Mahiroğulları, 2005, s. 293.

¹⁷⁹ A.g.e., s. 293.

gereğince yeni sözleşme yapmamış; sadece 12 Eylül öncesi bağítlanmıř sözleşmelerin süresi ve ücretler konusunda düzenlemeler yapmıştır.¹⁸⁰ 2364 sayılı yasada, Yüksek Hakem Kurulu'na verilen görevler:

- a) Süresi sona eren toplu iş sözleşmelerini yeniden düzenleme ve yürürlüğe koyma,
- b) Grev ve lokavt yasaklarının bulunduğu hallerde ve toplu iş sözleşmelerinin yorumlanmasından doğan hak uyuşmazlıklarında zorunlu tahkim işlevi üstlenme,
- c) Bakanlar Kurulu'nun teşmil yetkisini kullanmasında görüş bildirme, olarak belirlenmiştir.

Özgür pazarlık düzeninin askıya alındığı 1980-1983 döneminde, Yüksek Hakem Kurulu, 2.141.000 işçiyi kapsayan 4696 toplu iş sözleşmesini yenilemiş ya da teşmil etmiştir.¹⁸¹

Darbe sonrasında hukuksal alanda yapılan ilk düzenleme, sosyal devlet uygulamalarına ağırlık veren 1961 Anayasası'nın değıştirilmesi olmuştur. 1982 Anayasası, bir danışma meclisi tarafından hazırlanarak, MGK'nin üzerinde değışiklikler yaptığı ve bu dönemin özelliklerini yansıtan bir Anayasa niteliğindedir.

Hem 1961 Anayasası hem de 1982 Anayasası askeri darbelerin hemen arkasından çıkarılmasına karşın önemli farklılıklar içermektedir. 1961 Anayasası gerek getirdiğı özgürlükler gerekse de sosyal devlet uygulamalarına ağırlık vermesi açısından toplumsal çıkarları dengeleyici bir yaklaşıma sahiptir. Oysa 1982 Anayasası siyasal açıdan liberalizmi savunduğı gibi, toplumsal çıkarlar açısından

¹⁸⁰ Metin Kutsal, "Geçiş Döneminde Toplu İş Sözleşmelerini Düzenleyen Önemli bir Yasa", **İktisat ve Maliye Dergisi**, Cilt 27, S. 11, 1981, ss. 429, 431.

¹⁸¹ Metin Kutsal, "Türkiye'de Toplu Pazarlık Düzeninin Otuz Yılı", **Çağdaş Gelişmeler Işığında Türkiye'de Toplu Pazarlığın 30 Yılı**, Kamu-İş Yayını, Ankara, 1994, s. 84.

dengeleyici ve uzlaşmacı bir yaklaşımdan uzaklaştığı görülmektedir.¹⁸²

1982 Anayasası'na getirilen eleştirilerin yoğunlaştığı nokta bireyin hak ve özgürlüklerinin güvence altına alınmasının yerine daha çok devletin korunup, birey ve toplumun sınırlandırılması eğilimine girmesidir. 1982 Anayasası'nın endüstri ilişkileri alanındaki düzenlemelerinde en göze çarpan özellik ise, bir yasa koyucu gibi fazla ayrıntıya girmesidir.

1982 Anayasası'nda grev hareketleri ile getirilen değişiklikler:

- 1961 Anayasası'nda işçilerin serbestçe sendika kurabilme, sendikalara üye olma ve üyelikten ayrılma hakkı, 1982 Anayasası'nın 51. maddesinde yinelenerek, “Aynı zamanda ve aynı iş kolunda birden fazla sendikaya üye olunamayacağı” belirtilmiştir .

- 1961 Anayasası'nın sadece işçi tarafını ele alarak düzenlediği toplu iş sözleşmesi hakkı, 1982 Anayasası ile işverenlere de tanınmıştır. 1982 Anayasası'nın “Toplu İş Sözleşmesi Hakkı” başlıklı 53. maddesinde “işçiler ve işverenler, karşılıklı olarak ekonomik ve sosyal durumlarını ve çalışma şartlarını düzenlemek amacıyla toplu iş sözleşmesi yapma hakkına sahiptirler” denilmektedir. Yeni düzenleme ile güdülen amacın özellikle, ekonomik krizlerin ortaya çıktığı dönemlerde bazı çalışma koşullarında geriye gidilebileceğinin açıkça ortaya konulmak istenmesi olduğu ileri sürülmektedir.¹⁸³ Bunun nedeni ise işçi ve işverenlerin eşit toplu pazarlık hakkına sahip olmaları, işçi lehine oluşabilecek bir düzenlemenin eşit koşullar altında bir yaptırıma sahip olmaması gerektiğidir.

1982 Anayasası'nın “Grev Hakkı ve Lokavt” başlıklı 54. maddesinin birinci fıkrasında; “Toplu iş sözleşmesinin yapılması sırasında uyuşmazlık çıkması halinde

¹⁸² Koray, 1994, s. 199.

¹⁸³ Nuri Çelik, **Anayasanın Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Düzenine Etkileri**, TUTİS Yayınları, 1983, s. 126.

işçiler grev hakkına sahiptirler. Bu hakkın kullanılmasının ve işverenin lokavta başvurmasının usul ve şartları ile kapsam ve istisnaları kanunla düzenlenir” denilerek, 275 sayılı Kanun’da yer alan hak grevi yasaklanarak, sadece toplu iş sözleşmesi imzalanması sırasında ortaya çıkan uyuşmazlıklara da grev hakkı tanınmıştır.

- Yine 54. maddenin 5. fıkrasında; “Grev ve lokavtın yasaklandığı hallerde veya ertelendiği durumlarda ertelemenin sonunda, uyuşmazlık Yüksek Hakem Kurulu’na çözülür. Uyuşmazlığın her safhasında taraflar da anlaşarak Yüksek Hakem Kurulu’na başvurabilir. Yüksek Hakem Kurulu’nun kararları kesindir ve toplu iş sözleşmesi hükmündedir” denilerek, 274 sayılı Kanun’dan farklı olarak Yüksek Hakem Kurulu’na tam ve kesin bir yetki verilmiştir.

- 54. maddenin 7. fıkrasında ise; “Siyasi amaçlı grev ve lokavt, dayanışma grevi ve lokavt, genel grev ve lokavt, işyeri işgali, işi yavaşlatma, verim düşürme ve diğer direnişler yapılamaz” ibaresi kullanılarak, klasik grev hariç tüm grev türleri yasaklanmıştır.

1982 Anayasası’nın ardından 2821 sayılı Sendikalar Kanunu, 5.5.1983’te Danışma Meclisi’nde onaylanarak Milli Güvenlik Konseyi tarafından kabul edilmiş ve 7.5.1983’te Resmi Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe girdi.

2821 sayılı Sendikalar Kanunu’nun hazırlanmasındaki temel mantık, 274 sayılı Sendikalar Kanunu’nda yer alan hakların daraltılarak, sendikal mücadelenin olabildiğince sınırlandırılmasıydı. Milli Güvenlik Konseyi’nin, 2.5.1983 tarihinde, 2821 sayılı Kanunun çıkarma gerekçesi; 274 sayılı Kanun’da yaşanan boşlukları telafi etmek ve “işyeri sendikacılığının, sendika sayısının ülkemizin sosyal ve ekonomik şartlarıyla ve ihtiyaçlarıyla bağdaşmayacak ölçüde çoğalması, işkollarının yönetmeliklerle keyfi bir şekilde çoğaltılıp azaltılabilmesi, sendikaya üye olma ve

üyelikten ayrılma konularında ortaya çıkan sahtecilik iddialarının yaygınlaşarak, toplu iş sözleşmesi rejimini ve dolayısıyla sosyal barışı ciddi ölçüde zedelemesini önlemek” olarak belirtilmiştir.¹⁸⁴

2821 sayılı Sendikalar Kanunu, 66 madde, 2 ek madde ve 7 geçici maddeden oluşmaktadır. 1983 yılında çıkarılan 2821 sayılı Sendikalar Kanunu’nda, 1963 yılında çıkarılan 274 sayılı Sendikalar Kanunu’na göre birçok değişiklikler içermektedir. Bu değişiklikler:

- 274 sayılı Sendikalar Kanunu’nun 9. maddesinde sendikaların işkolu ve işyeri esasına göre kurulabileceği belirtilmişti. 2821 sayılı Sendikalar Kanunu’nun 6. maddesinin birinci fıkrasında, “Sendika ve Konfederasyonlar önceden izin alınmaksızın kurulabilir” ibaresi yer almakla birlikte, Kanunun 3. maddesinin birinci fıkrasında, “İşçi sendikaları, işkolu esasına göre bir işkolunda ve Türkiye çapında faaliyette bulunmak amacı ile bu işkolundaki işyerlerinde çalışan işçiler tarafından kurulur” denilerek, sendikaların işyeri ve meslek esasına göre kurulamayacağı belirtilmiştir.

- 274 sayılı Kanunun 11. maddesinde sendikaların kurulmasında kurucularda aranan nitelikler ayrıntısız olarak yer alırken, 2821 sayılı Kanunun 5. maddesinde, sendikaların kurulacağı işkolunda fiilen çalışıyor olmak, kamu hizmetlerinden mahrum edilmemiş olmak, siyasi ve ideolojik nedenlerle suç işlememiş olmak ve TİSGLK’ye aykırı eylemlerden ceza giymemiş olmak gibi koşullar eklenerek, önemli yasal sınırlamalar getirilmiştir.

- 274 sayılı Kanunun 5. maddesinde işçilerin sendikalara üye olmaları için bir prosedür uygulanmazken, 2821 sayılı Kanunu’nun 22. maddesinin üçüncü

¹⁸⁴ Mahiroğulları, 2005, s. 235.

fıkrasında sendika üyeliğın kazanılması için “işçinin beş nüsha olarak doldurup imzaladığı ve notere tasdik ettirdiğı üye kayıt fişini ve sendika tüzüğünde belirlenen yetkili organın kabulü” ile kazanılacağı belirtilmiştir. Bunun yanında işçilerin sendikadan ayrılmalari için de Kanunun 25. maddesi ile noter şartı getirilmiştir. Sendikalara üyelikte ve üyelikten ayrılmada noter şartının getirilmesinin yanı sıra bir ay bekleme süresi ve noterde ücret uygulamasına gidilmesi, işçilerin özgürce sendikaya üye olma ve ayrılma hakkını kısıtlarken, işverenlerin de bu sürece müdahale etmesini kolaylaştırmıştır.

- Sendikaların yasak faaliyetlerini düzenleyen 37. maddede de; “Sendikalar siyasi partilerle ilişki kuramaz, onlarla işbirliğı yapamazlar, bunlarla hiçbir konuda hiçbir şekilde müşterek hareket edemezler, siyasi partilerden yardım ve bağış alamazlar, bunlara yardım ve bağış yapamazlar” şeklinde ifade edilerek, sendikaların siyasi faaliyette bulunma konusunda somut yasaklar getirmiştir. Bu madde, 28 Haziran 1997’de “Sendikalar Kanunu’nda Değışiklik Yapılması Hakkında 4277 Sayılı Kanun”un çıkarılması ile kısaltılarak; “Sendika ve konfederasyonlar, amaçları dışında faaliyette bulunamazlar. Siyasi partilerin ad, amblem, rumuz veya işaretlerini kullanmazlar” olarak değıştirilmiştir.

- 274 sayılı Kanun döneminde sendika yöneticilerinin aynı sıfatla siyasi parti organlarında görev alma imkanı veren maddesi yasaklanarak, 2821 sayılı Kanun’un 37. maddesinin üçüncü fıkrasında; “Bir siyasi partinin yönetim organlarında görev alan sendika yöneticilerinin sendikadaki görevleri kendiliğinden sona erer. Yerel ve genel seçimlerde aday olan sendikacıların seçilmesi halinde yöneticilikleri son bulur” şeklinde değıştirilmiştir. Ancak bu yasak, 1997’de yapılan düzenleme ile; “Mahalli idareler ve milletvekili seçimlerinde aday olan sendika ve konfederasyon yöneticilerinin sendika ve konfederasyon organlarındaki görevleri adaylık süresince

askıda kalır. Seçilmeleri halinde görevleri son bulur” şeklinde değiştirilerek, yasak hafifletilmeye çalışılmıştır.

2821 sayılı Sendikalar Kanunu’nda yapılan bu değişiklikler, 274 sayılı Sendikalar Kanunu’nun getirmiş olduğu bağımsız ve özgür sendikal örgütlenme anlayışını tamamen değiştirerek, ancak devlet-işveren denetiminde bir sendikal harekete izin vermektedir.

2822 sayılı Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunu ise, 5 Mayıs 1983’te Danışma Meclisi’nde kabul edilmiş, 7 Mayıs 1983 tarihinde Resmi Gazete’de yayımlanarak, yürürlüğe girmiştir.

Hükümet tarafından 5 Ekim 1981 tarihinde Milli Güvenlik Konseyi tarafından 2822 sayılı Kanunun çıkarılma gerekçesinde, “Özellikle toplu iş sözleşmesi tiplerinin ve toplu iş sözleşmesi düzeyinin tayininde kargaşalık nedeniyle ortaya çıkan uyuşmazlıklar, ülke ekonomisini ve sosyal barışı zedelemiş; dayanışma aidatı müessesesi uzun tartışmalara sebep olmuş; teşmil müessesesini çalıştırmak mümkün olmamış; mahkemeler ve hakemlerce çözümlenmesi mümkün, sözleşmelerin tefsirinden doğan hukuki ihtilaflar gereksiz hak grevlerine sebep olmuş; uzlaştırma müessesesi greve gidebilmek için uyulması zorunlu bir formalite halini almış, toplu iş sözleşmesini aktedecek yetkili sendikanın tayini uzun tartışma ve çekişmelere, lüzumsuz grev ve lokavtlara sebep olmuş; yetkinin kazanılması için kanundaki boşluklar sebebiyle sahtecilik iddiaları ile karşılaşmış; grevin uygulanmaya konulması tarihi kanunda belirtilmemiş olduğundan işyerleri devamlı grev tehdidi altında bırakılarak üretim düşmüş ve sonuçta, çalışma barışı bozulmuştur” denilmiştir.¹⁸⁵ Bu gerekçeye bakıldığında, 1980 öncesi dönemde grev

¹⁸⁵ Cevdet İlhan Günay, **Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Hukuku**, Turhan Kitabevi Yayınları, 1996, s. 53.

hakkının Anayasa ve yasalarda güvence altına alınıp, yasal sınırlamalardan uzak tutulması, çalışma barışını ve ekonomik yapıyı bozduğu ileri sürülmüş ve 2822 sayılı Kanun'da genel olarak grev hakkının daraltılması ve sınırlandırılması gerektiği ve özel olarak öncelikle hak grevinin yasaklanması istenmiştir. 2822 sayılı Kanunu incelediğimizde öncelikle bu amaçların yerine getirildiği görülmektedir.

- 2822 sayılı Kanun ile Anayasa'da tüm işçilere tanınan grev hakkı, sadece toplu iş sözleşmesi yetkisine sahip sendika ile sınırlandırarak, sendikasız işçilerin ve toplu iş sözleşme yapma yetkisi olmayan işyerlerinin grev hakkı ellerinden alınmıştır.

- 275 sayılı Yasa toplu hak uyuşmazlıklarında da grev yapılmasına imkan vermişti. Uzlaştırma kurulunca düzenlenen tutanağın alınmasından sonra altı işgünü içerisinde işçi sendikası greve, işveren veya işveren sendikası ise lokavta karar verebiliyordu. Bu kararın aynı süre içinde karşı tarafa bildirilmesi gerekiyordu. 2822 sayılı Yasanın 25. maddesine hak grevinin yasaklandığı açıkça gösterilmemesine karşın, toplu iş sözleşmesinin yapılması sırasında uyuşmazlık çıkması halinde grev yapılabileceği belirtilerek, karşı durumda kanuni grev için aranan koşulların gerçekleşmemesi halinde yasa dışı grev haline geleceği hükme bağlanmıştır. Hak uyuşmazlıkları içinde dava yolu açık tutulmuştur. Ancak uygulamada davaların uzun sürmesi ve işverenlerin dava sürecinde işçilere baskı uygulayabilmeleri, bu yola başvurmayı zorlaştırmaktadır.

- 2822 sayılı Kanunun 12. maddesi ile yerel ve bölgesel düzeyde sendikaların kurulması engellenmiştir. Sendikaların toplu iş sözleşmesi yapabilmesi için o işletmede işçilerin yarısından bir fazlasını örgütlemeleri ve Türkiye çapında o işkolundaki işçilerin yüzde onunu örgütlemiş olmaları koşulu, yani baraj sistemi

getirilerek, birçok sendikanın toplu pazarlık ve grev hakkı elinden alınmıştır. Bu da yerel ve bölgesel düzeyde örgütlenmeleri güçsüz hale getirmiştir.

- 275 sayılı Kanun'da ayrıntıya girilmeden siyasi, genel ve dayanışma grevi yasaklanmışken, Anayasanın 54. maddesinde ve 2822 sayılı Kanun'un 25. maddesinde, klasik grev hariç tüm grev türlerinin yasaklandığı ayrıntılı bir şekilde belirtilmiştir.

- Yeni yasayla, grev kararı alınmadan önce yasada öngörülen “barışçı yolların” denenmesi zorunlu hale getirilerek, son aşamada, uzlaşma sağlanamadığı takdirde sendikalara greve gitme olanağı verilmiştir. Yasanın 21. maddesine göre, TİS yapılması için bir araya gelip “toplu görüşme”ye başlayan tarafların 60 gün boyunca uzlaşmaya çalışmaları zorunludur. Bu 60 gün içerisinde anlaşma sağlanamazsa, taraflardan birinin başvurusuna gerek duyulmadan re'sen atama yoluyla zorunlu arabuluculuğa gidileceği belirtilmiştir. Zorunlu arabuluculuk süresi 15 gündür, taraflar anlaşırsa bunu “en çok altı işgünü uzatılabilir” (m.23). Yine anlaşma sağlanamazsa, arabulucu “üç gün içerisinde” bir rapor düzenler ve “en geç altı işgünü” içerisinde taraflara tebliğ eder. Bu aşamalara kadar anlaşma sağlanamamışsa, sendika grev kararı alabilir.

- Grev kararı sadece yetkili sendika tarafından alınır. Kanunun 27. maddesine göre, grev kararı “uyuşmazlığın çözülemediğini belirten tutanağın tebliğinden itibaren altı işgünü geçmeden alınamaz”. Bu süre geçtikten sonra, aynı maddeye göre, yetkili sendika altı işgünü içerisinde grev kararı almalı, almazsa sendikanın toplu iş sözleşmesi yetkisi kalmayacağı gibi grev hakkı da düşer. 28. maddeye göre, eğer grev kararı alınırsa; “karar tarihinden itibaren altı işgünü içinde karşı tarafa tebliğ edilmek üzere notere ve kararın bir örneği görevli makama tevdi” edilmek zorundadır. Ayrıca işyerinde de ilan edilmesi gerekir. Alınan grev kararının

uygulanması için de Kanunun 37. maddesine göre; “karşı tarafa tebliğinden itibaren altmış gün içinde ve karşı tarafa noter aracılığı ile altı işgünü önce bildirilenecek tarihte uygulamaya konabilir” denilmektedir. 275 sayılı Kanun’da grev kararı karşı tarafa bildirildikten sonra bir yıllık bir süre tanınırken, 2822 sayılı Kanun’da bu süre 60 güne inmiştir.

Kanunun grevle ilgili maddelerine dayanarak bir hesaplama yapıldığında her aşamada sonuç alınamaması durumunda, sendikanın grev kararı almasından itibaren 90 gün sonra işçilerin grev hakkı yasal hale gelmektedir.

Grev ve lokavta başvurmadan önce arabuluculuk safhasından geçilmesi zorunluluğu ile birlikte mevzuatımızda “kanunla sınırlandırılmış grev ve lokavt sistemi” kabul edilmiştir.¹⁸⁶

- 2822 sayılı Kanunun 22. maddesinde işverenin greve giden işçiye ücret ödemesi açıkça yasaklanmıştır. 275 sayılı Kanun’da açıkça öngörülme de, işçiler grev süresince işverenlerden ücretlerini ve sosyal yardımlarını alabiliyordu. Bu madde ile, uzun süren grevler sonunda ekonomik sıkıntı çekmeye başlayacak olan işçi bir süre sonra grevden vazgeçecek ve uzlaşma yolunu deneyecektir.

- 2822 sayılı Kanun ile, 275 sayılı Kanun’da grev hakkı bulunan bazı işlerde ve yerlerde grev yasaklanmıştır. 2822 sayılı Kanun’un 29. maddesinde hangi işlerde ve 30. maddesinde hangi yerlerde grevin yasak olduğu ayrıntılı bir şekilde belirtilmiştir. Kanunu’nun 29. maddesinde grev yapılamayacak işler; can ve mal kurtarma işleri, cenaze ve tekfin işleri, su, elektrik, havagazı, termik santrallerini besleyen linyit üretimi, petrol sondajı ve doğalgaz, üretimi, tasfiyesi ve dağıtımı, üretimi nafta veya tabii gazdan başlayan petrokimya işlerinde, banka ve noterlik hizmetlerinde, kamu kuruluşlarınca yürütülen itfaiye, şehir içi deniz, kara, demiryolu

¹⁸⁶ Günay, 1999, s. 57.

ve diğ er raylı toplu yolcu ulaştırma hizmetleri olarak belirlenmiştir. 30. maddesinde grevin yasak olduğu yerler ise; ilaç imal eden işyerleri hariç olmak üzere, aşı ve serum imâl eden müesseseleri ile hastane, klinik, sanatoryum, prevantoryum, dispanser ve eczane gibi sağlık ile ilgili işyerleri, eğitim ve öğretim kurumları, ocuk bakım yerleri ve huzurevleri, mezarlıklar, Milli Savunma Bakanlığı ile Jandarma Genel Komutanlığı (bu yerlerde 1963 yılından itibaren grev kesin bir şekilde yasaklanmamış, ancak greve gitme zor koşullara bağlanmıştı) ve Sahil Güvenlik Komutanlığı olarak belirlenmiştir.

- 2822 sayılı Kanunla getirilen bir diğ er kısıtlama ise, Bakanlar Kuruluna kanuni bir grevi erteleme yetkisi verilmesidir. Kanunun 33.maddesinin birinci fıkrasında “Karar verilmiş veya başlamış olan kanuni bir grev veya lokavt genel sağlığı veya milli güvenliği bozucu nitelikte ise Bakanlar Kurulu bu uyuşmazlıkta grev ve lokavtı bir kararname ile altmış gün süre ile erteleyebilir” denilmektedir. Bu düzenlemede 275 sayılı Kanundaki “memleket sağlığı” ibaresi “genel sağlık” şeklinde değiştirilmiş, ayrıca önce otuz sonra altmış gün olarak iki aşamada olmak üzere toplam doksan gün olarak öngörölen geciktirme süresi yerine bir defalık altmış günlük süre kabul edilmiştir. Uygulamada grev ertelemelerine son yıllarda olduğa sık başvurulduğu görölmektedir. Yasa koyucu, hem 275 sayılı Kanun’da hem de 2822 sayılı Kanun’da Bakanlar Kurulu’nun almış olduğu grev erteleme kararına karşı taraflara Danıştay’a başvurma imkanı vererek, iptal davasının açılmasına ve yürütmeyi durdurma kararının verilmesini talep edilebileceğini belirtilmiştir. Ancak 275 sayılı Kanunun 21. maddesinde Danıştay’a açılacak davanın bir hafta içerisinde özölmesi istenmesine karşın, 2822 sayılı Kanunun 33. maddesinde böyle bir sınırlama koyulmamıştır. Bu durumda Danıştay’daki davaların uzun sürmesi sonucunu doğurarak, grev hakkının kullanılmasını engellemektedir.

2822 sayılı Kanunun 34. maddesinde ise, erteleme kararının yürürlüğe girmesi üzerine Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığının bizzat ve bir arabulucu ile birlikte uyuşmazlığın giderilmesi için gayret göstermesi öngörülmüştür. Öte yandan tarafların bu süre içerisinde uyuşmazlığı özel hakeme intikal ettirmeleri yolu da açık tutulmuştur.

Şayet taraflar erteleme süresi içerisinde anlaşmaya varamazlarsa uyuşmazlığın Yüksek Hakem Kuruluna grev ve lokavt yasaklarından farklı olarak taraflarca değil Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı tarafından intikal ettirilmesi öngörülmüştür.

Bakanlar Kurulu kararı ile ertelenen bir grevin, altmış gün içinde tarafların anlaşamaması üzerine 34. maddeye göre uyuşmazlığın zorunlu tahkim kurulunu niteliğindeki Yüksek Hakem Kurulu'nda çözümlenmesi istenmektedir. Bu durumda artık grevin uygulanma imkanı ortadan kalmakta ve grev engellenmektedir. Dolayısıyla, söz konusu düzenleme bir erteleme değil, yasaklama niteliğindedir.

275 sayılı Kanunun 21. maddesinin dördüncü fıkrasında, “geciktirme kararnamesinin yürürlüğe girmesinden başlayarak altı iş günü içinde uyuşmazlık, Başbakanlıkça Yüksek Uzlaştırma Kuruluna havale edilir” denilmekte ve maddenin dokuzuncu fıkrasında “Geciktirme süresinin sona erdiği tarihte taraflar uzlaşmamışlar veya uyuşmazlığı özel hakeme intikal ettirmek hususunda anlaşamamışlarsa, greve ve lokavta karar vermekte serbesttirler” denilerek, erteleme süresinin sonunda grev hakkının yeniden kullanılmasına imkan verilmiştir.

- 2822 sayılı Kanunla, 275 sayılı Kanun'da yer alan mecburi tahkim kurullarından biri olan “İl Hakem Kurulu” kaldırılarak, “Yüksek Hakem Kurulu”na yer verilmiştir. Yüksek Hakem Kurulu aslında sendikal faaliyetlerin durdurulduğu 12 Eylül 1980'den 1983'e kadar geçen ara dönemde geniş yetkilere sahip olmuş, askeri

darbenin ardından geçilen sivil dönemde de faaliyetlerine devam etmiştir. Yeni TİSGLK'nın 32. maddesinde Yüksek Hakem Kurulu'na gitme koşulları yeniden belirtilmiştir. 55. maddede; “Yüksek Hakem Kurulu'nun kararı kesindir ve toplu iş sözleşmesi hükmündedir” denilerek, bu kurulun verdiği tüm kararların tartışılmadan kabul edilmesi sağlanmıştır.

2821 ve 2822 sayılı Yasalar'da çalışanların mücadeleleri yalnızca ekonomik alana çekilerek daraltılmaya çalışılmıştır. Bunun yanı sıra sendika hakkı sınırlandırılmış, grev yasakları arttırılmış, sendikaların siyasetle her türlü ilişkisi yasaklanmış, birçok durumda zorunlu hakem öngörülerek serbest toplu pazarlık alanı daraltılmış ve sendikalar üzerine ağır bir denetim sistemi geliştirilmiştir.¹⁸⁷

1980 sonrası dönemde işçi hareketlerini ve sendikalaşmayı önemli ölçüde etkileyen diğer bir yasa da 2003 yılında yasalaşan 4857 sayılı İş Kanunu'dur. Bu yasayla getirilen standart-dışı çalışma biçimleri, sendikal örgütlenme açısından önem taşıyan işyerlerinde çalışma koşullarını değiştirerek, evde çalışma, kısmi sürelerle çalışma gibi yeni çalışma biçimlerinin çıkmasına neden olmuştur. Bu durum, sendikaların örgütlenmelerini zorlaştırırken, işyerlerinde kolektif hareket bilincinin de azalmasına neden olmuştur.

¹⁸⁷ Koray, 1994, s. 199.

3.1.2. Türkiye’de Neo-Liberal İdeolojinin İşçi Sınıfı Hareketleri Üzerindeki Hegemonyası

1980’li yıllar, dünya ekonomisinin 70’lerde içine girdiği kriz sonrası, bunalımı aşmak için refah devletinden önemli bir sapmayı, ücretlerin ve sosyal harcamaların sınırlandırılmasını da içeren neo-liberal politikaların uygulamaya geçtiği yıllar olmuştur. 1980’li yılların sonucunda ve 1990’lı yılların hemen başında Berlin duvarının yıkılması ve SSCB’nin dağılmasıyla dünya tek kutuplu hale gelmiş, uluslararası ticaretin önündeki engellerin kaldırılmasıyla da küresel ekonominin temelleri atılmıştır. Dünya’da yaşanan bu değişimler, sendikal hareketler üzerinde baskıların artmasına yol açmıştır.

Dünyada yaşanan neo-liberal ideolojideki gelişme, ülkemizde de askeri darbesinin yapılması ve 24 Ocak Kararları alınması ile kendini göstermiştir. Bu dönemde, hükümet, sermaye ve medya aracılığıyla kapitalist küresel dönem, topluma en doğru ve tek bilimsel gerçeklik olarak sunulmuş ve bu yaklaşımın seçeneği olmadığı kabul ettirilmeye çalışılmıştır.

3.1.2.1. Sendikal Hareketlerdeki Değişim

Türkiye’de 1979 ve 1980 yılları grev ve direnişlerin hızla arttığı, toplu sözleşme görüşmelerinde uyuşmazlıkların yaygınlaştığı bir dönemdi. 12 Eylül’ün hemen öncesinde özel sektörde özellikle DİSK üyesi işçilerin toplu iş sözleşmeleri gündemdeydi ve çoğu DİSK’e bağlı 60 bine yakın işçi grevdeydi. Birçok işveren ekonomik tıkanıklığın nedenini büyük ölçüde ideolojik sendikacılık ve sınıf sendikacılığına bağladı. İçinde bulunan bu durumda hükümetin 24 Ocak Kararlarını

uygulayabilmesi de mümkün değildi. 12 Eylül 1980 askeri darbesi ile de bir bakıma 24 Ocak kararlarının uygulanabilmesi için uygun ortamda sağlanmış oldu.¹⁸⁸

12 Eylül askeri darbesini izleyen ilk günlerde DİSK, MİSK, Hak-İş Konfederasyonları ve bunlara bağlı sendikaların faaliyetleri durdurulmuş, yöneticileri gözaltına alındı. Türk-İş ve ona bağlı sendikaları faaliyetleri de denetim altına alınmış, grevler yasaklanmıştı. 27 Aralık 1980’de çıkarılan bir Yasa ile de serbest toplu pazarlık hakkına son verilmiş ve süresi biten toplu iş sözleşmelerini yenileme görevi Yüksek Hakem Kurulu’na (YHK) verilmişti.

12 Eylül’den 1980’den 1983 yılının sonuna dek, Anayasa’da dahil olmak üzere birçok yasal ve kurumsal düzenleme yapılmıştır. Örneğin Siyasi Partiler Kanunu, Seçim Kanunu, Toplantı ve Gösteri Yürüyüş Kanunu gibi birçok yasanın yanında Sendikalar ve Toplu Sözleşme, Grev ve Lokavt Kanunu’da bu dönemde çıkmıştır.¹⁸⁹

1980 sonrası dönemde siyasal, hukuksal, sosyal ve ekonomik yapıdaki değişimler, 1980 sonrası süreçte konfederasyonlar ve sendikalar bünyesinde yapısal dönüşümlere neden olmuştur.

Türk-İş, 1960-1980 dönemindeki hükümetlere yakın çizgisi ve partilerüstü politikasını, 1980 sonrası dönemde de devam ettirmiştir. Dönemin Türk-İş Genel Başkanı İbrahim Denizciler, Türk-İş’in 12. genel kurulu açılış konuşmasında şunları söyledi: “12 Eylül Harekatı bir darbe değil bir kurtuluş hareketidir. Bu hareketin felsefesinde, sarsılan demokratik rejimin ve devletin temel yapısının sağlam temellere oluşturulması fikri yatmaktadır. Bu felsefeye sahip çıkanlara destek olmak hepimizin

¹⁸⁸ “12 Eylül Rejimi”, **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**, Cilt 7, İstanbul, 1995, s. 2394.

¹⁸⁹ Koray, 1994, s. 198.

borcudur.”¹⁹⁰ 12 Eylül’ün hemen ardından oluşturulan ilk Bakanlar Kurulu’nda Türk-İş Genel Sekreteri Sadık Şide, Türk-İş Yönetim Kurulu’nunda desteği ile Sosyal Güvenlik Bakanı olmuştur. Bu olayla birlikte Türk-İş’le ICFTU arasındaki ilişkiler gerginleşmiş ve ICFTU, Türk-İş’in üyeliğini askıya almıştır.¹⁹¹

Ancak 1982 Anayasasının ve 2821 ve 2822 sayılı yasaların kabulünden sonra Türk-İş Genel Başkanı Şevket Yılmaz, 21 Aralık 1983 tarihinde 13. Genel Kurulun açılışında şunları söylemiştir: “İtiraf etmeliyim ki, işçinin beklentisini açıkladığım Haziran 1982’de Türk Sendikacılık Hareketine, işçi hak ve özgürlüklerine yönelik tehlikenin–yaşadığımız, gördüğümüz gibi-böylesine büyük olabileceğini tahmin edememiştim. Çoğulcu ve özgürlükçü demokrasinin yeniden şekillendirilmesinde görev alanlardan önemli bir kısmının işçi gerçeğini böylesine görmezlikten geleceğini; demokrasiyi demokrasi yapan evrensel ilkeleri, işçi hak ve özgürlüklerini böylesine çiğneyeceğini; sözde sosyal denge adına, sorumsuz işveren yaklaşımını Anayasa’da böylesine kurumlaştırmaya kalkacağı tahmin etmemiştim. Tahmin edemezdim. Öyle sanıyorum ki, Türk işçisi de, temel hak ve özgürlükleriyle böylesine oynanmaya kalkışılacağını beklemiyordu.”¹⁹²

Türk-İş’in partilerüstü politikası, 22-28 Aralık 1986 tarihinde 14. Genel Kurulu’ndan sonra değişmeye başlayarak, ilk defa bir siyasi iktidara karşı eylem kararı almıştır. Türk-İş, 1987 yılını “eylem yılı” olarak kabul etmiş ve ilk eylemini 24 Mart 1987’de “TBMM Yürüyüşü” adıyla yapmak istemiş, ancak durdurulmuştur. Türk-İş, bu tarihten sonra 1989’da Bahar Eylemleri, 20 Şubat 1990’da Türk-İş’in ikinci defa bombalanması üzerine ülke çapında 10 dakikalık iş bırakma eylemi, 22-30 Temmuz 1993 tarihinde 600 bin işçiyi kapsayan toplu iş sözleşmesi

¹⁹⁰ Türk-İş, **Belgelerle Türk-İş Tarihi (1980-1992)**, Cilt 3, Ankara, 2002, s. 39.

¹⁹¹ Koç, 1986, ss. 88, 89.

¹⁹² **Belgelerle Türk-İş Tarihi (1980-1992)**, 2002, s. 74.

görüşmelerinden sonuç alınamaması üzerine Toplu Vizite Eylemi, 5 Nisan 1994’te alınan 5 Nisan Kararlarını protesto etmek için kitlesel gösteriler, 5 Ağustos 1995’te 250.000 kişinin katılımı ile “Emeğe Saygı Yürüyüşü ve Mitingi”, 5 Ocak’ta “Türkiye’ye Sahip Çık!” mitingi, 24 Temmuz 1999’da “Mezarda Emekliliğe Hayır” mitingini düzenlemiştir.¹⁹³ Türk-İş’in eylem kararlarına bakıldığında, bir uyuşmazlık çıktığında öncelikle hükümetle görüşmeye gittiği, son aşamada eyleme başvurduğu görülmektedir.

Bu dönemde, DİSK ve DİSK’e bağlı sendikaların ise, 12 Eylül Askeri Darbesi sonrasında Milli Güvenlik Konseyi’nin 7 numaralı bildirisiyle faaliyetleri durdurulmuştu. DİSK, bu karara karşı dava açmış ve davanın temyizden incelenmesi sonucunda 16.7.1991’de aklanmıştır.

DİSK ve ona bağlı sendikalar üzerindeki yasağın 1991 yılında kaldırılmasından sonra 1983’te çıkarılmış yeni yasalara uyum için bu örgütlere ek bir süre tanındı. DİSK ve bağlı sendikaların nakit ve malvarlıkları kayyımlardan, yöneticilere iade edildi. Mahkemenin beraat kararından sonra, kapatılmadan önceki Genel Başkan Abdullah Baştürk yeniden DİSK’in başına geçtiyse de çok kısa bir süre sonra 8. Genel Kurulu toplamak için yaptığı çalışmalar sırasında (21 Aralık 1991) geçirdiği beyin kanaması nedeniyle hayatını kaybetti. Abdullah Baştürk’ü kaybetmiş olan DİSK’te yeni dönemde DİSK kurucularından Kemal Nebioğlu, DİSK’i toparlayacak isim olarak belirlendi ve DİSK yeni ve zor döneme Kemal Nebioğlu’nun başkanlığı ile girdi.¹⁹⁴

DİSK açıldıktan sonra ilk Genel Kurulunu 19-22 Ocak 1992 tarihinde gerçekleştirdi. DİSK Yönetim Kurulu’nun 8. Genel Kurul’da yaptığı

¹⁹³ Koç, 2003, s. 284.

¹⁹⁴ Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi, Cilt I, 1998, s. 317.

değerlendirmede; “Çağdaş sendikacılık anlayışı, DİSK’in kuruluşunda kabul ettiği sınıf mücadelesi temelinde toplumu dönüştürme amacının yerine; sınıfların bir arada özgürce birlikte yaşamasını esas alan, dünyadaki ve Türkiye’deki sosyal ve ekonomik alanda meydana gelen değişimlere bağlı olarak toplumsal uzlaşmadan yana”¹⁹⁵ olacağı belirtilmiştir.

DİSK içerisinde 1970’lerin ortalarından itibaren etkisini gösteren görüş ayrılıkları, 1980 sonrası dönemde DİSK’in yeniden faaliyete geçmesi ile birlikte Ören toplantısında tartışılmıştır. Bu iki görüş özetle; DİSK’in geçmiş dönemdeki örgütlenme anlayışının, mücadeleci sınıfsal kimliğini ve sendikacılık modelini sürdürmesi gerektiği görüşü ile daha çok sosyal sorunlara eğilen, değişen işçi hareketi ile değişen dünyada, işçi, işveren ilişkilerinin yeni bir boyut kazanması gerektiğini savunan “çağdaş sendikacılık” ve “toplumsal mutabakat” tezleridir.¹⁹⁶ Ören toplantısında yeni dönemde DİSK’in yeni çizgisi “çağdaş sendikacılık anlayışı” ve “toplumsal mutabakat” olarak belirlenmiştir. Toplantıda, “Bugün farklı Dünya ve Türkiye koşullarında yeniden örgütleniyoruz. Değişen yeni durumlar karşısında eski kavramları yeniden ele alıp programlı bir şekilde tartışmalıyız. Eski üyelerimize ve kamuoyuna ulaşmada genel bir coşku oluşturmada, yeni kadrolar yaratmada yeni yaklaşımlar ortaya koymalıyız” görüşleri ve tespitleriyle bir önceki dönemden farklı bir yapıyla karşı karşıya olunduğu ve bu yeni dönemde yeni politikalar yaratmak gerektiği belirtilmiştir.¹⁹⁷

DİSK’in bu yeni yaklaşımı, 1980 öncesine göre büyük farklılıklar içerdiği, “çağdaş sendikacılık” ifadesinin sınıf sendikacılığından uzlaşma anlamına geldiği,

¹⁹⁵ Çetin Uygur, **Dinazorların Krizi Değişim ve Sendikalar**, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1993, ss. 190, 191.

¹⁹⁶ Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi, Cilt I, 1998, s. 317.

¹⁹⁷ İlker Belek ve diğerleri, **DİSK’in Ören Tezleri ve Sosyalist Tavır**, Sorun Yayınları, İstanbul, 1992, s. 11.

onun yerine işbirliği ve uyumun tercih edildiği, kapitalist sistemin karşısında yer alırken, sistemin içinde onun yeniden organize olmasına katkıda bulunan bir “sivil toplum örgütü” haline geldiği yönünde eleştirilmektedir.¹⁹⁸

“Çağdaş sendikacılık”, işçi sınıfının sistemle bütünleşen bir değişim içinde olduğunu, işçilerin nitelik kazanarak üretim araçları üzerinde egemenlik kurabilecek bir konuma kavuştuklarını, dolayısıyla eski “çatışmacı” sendikal geleneğin yerine “uzlaşmacı” bir tarza bırakması gerektiğini savunur. Buna göre, sendikalar varolan üye kitlesini mesleki, kültürel eğitim götürmeli, araştırmalar yapmalı, üyenin ve ailesinin sosyal ihtiyaçlarına yönelik hizmetleri devreye sokmalıdır. Bu çerçevede, çağdaş sendikacılığın, varolanı korumaya yönelik bir üye sendikacılığından başka bir önerisi olmadığı ve bunun, sermayeyle uzlaşarak, genel bir “mutabakat” sağlamayı öngördüğü belirtilmektedir.¹⁹⁹

Yeniden faaliyete geçtikten sonra DİSK, yeni yasal düzenlemeler ve işverenlerin sendikalara karşı olumsuz tutumun etkisiyle 1980 öncesi dönemdeki sendikal hareketliliğine ve mücadelesine ulaşamamıştır. Öyle ki 1992-1994 arasında hızlı bir örgütlenme süreci geçiren DİSK, 1994 Ocak ayından 2001 yılına kadar üye sayısında ancak 20 bin artış gösterebilmiştir. DİSK, 1992-1994 yılları arasında örgütlenme çalışmalarıyla, bağlı sendikaların sayısı 26’ya, üye sayısı da 330 bin dolaylarına ulaşmıştır. 2001 yılında ise toplam 352 bin üye sayısı ve DİSK’e bağlı 22 sendika bulunmaktadır.²⁰⁰ Ancak, DİSK 1980 sonrası dönemde yaklaşık %33 oranında üye kaybına uğramıştır. Bu kısıtlı örgütlenme, DİSK’in sendikal mücadeledeki etkisini azaltmıştır. Bu olumsuz etkilerin yanı sıra DİSK’in kendi içindeki sorunları da –özellikle bağlı sendikaların birbiriyle ve konfederasyonla olan

¹⁹⁸ Yüksel Işık, **Türk Solu ve Sendikal Hareket**, Öteki Yayınevi, Ankara, 1995, s. 156.

¹⁹⁹ Aysen Tokol, **Türkiye’de Sendikal Hareket**, Ezgi Kitabevi, Burdur, 1994, s. 62.

²⁰⁰ ÇSGB, **Çalışma Hayatı İstatistikleri 2001**, No: 26, Ankara, s. 108.

ilişkilerinde yaşanan sorunlar-DİSK'in sendikal mücadelesini etkilemiştir.²⁰¹

DİSK yeniden faaliyete geçtikten sonra ilk mitingini “Demokrasi Mitingi” adı altında 26 Eylül 1992’de İzmit’te düzenledi. Daha sonra 1993’de Adana’da “İşten Çıkarmalara ve Taşeronlaşmaya Karşı Yaşasın Sendika, Yaşasın Emek” mitingini, 1994’de İstanbul’da “Darbe Heveslilerine ve Şeriata Karşı Yaşasın Demokrasi” mitingini, 1995’de Samsun’da “Demokratik ve Ekonomik Haklara Sahip Çıkma” mitingini, 1996’da KESK ile beraber Adana’da “İşsizliğe, Pahalılığa, Baskılara ve Mezarda Emekliliğe Hayır” mitingini, aynı yıl İzmit’te “Özgürlükçü Demokratik Türkiye” mitingini, 1997’de İstanbul-Ankara arasında “İşimiz, Ekmeğimiz, Geleceğimiz İçin Sendikal Haklar Yürüyüşü”nü, 1999’da DİSK, Türk-İş ve Hak-İş ile birlikte “Mezarda Emekliliğe Hayır” mitingini, 2003’de DİSK, KESK, TMMOB ve TTB’nin çağrısı ile “Halk Bu Savaşı Durduracak” mitingini düzenlemiştir.

Genel olarak bu döneme baktığımızda DİSK’in ya da üye sendikaların tek başına yaptığı direnişlerin, grevlerin, kampanyaların, mitinglerin yanı sıra çeşitli sivil toplum örgütleri, meslek örgütleri, diğer konfederasyonlar ve sendikalarla yapılan ortaklaşa eylemler de göze çarpmaktadır. “Emek Platformu” ve “Sivil İnisiyatif” gerçekleştirilen bu dayanışmanın en önemli unsurlarıdır. Diğer yandan Ekonomik ve Sosyal Konsey toplantılarına katılan DİSK, zaman zaman Konsey’e karşı da tavır almıştır. DİSK bu dönemde sık sık sendikal hak ihlalleriyle karşılaşmış ve en önemli mücadelesini bu alanda yürütmeye başlamıştır.

Hak-İş ise, 12 Eylül Askeri Müdahalesi’nden sonra Milli Güvenlik Konseyi’nin 8 numaralı bildirisi ile faaliyetleri durdurulmuş, 5 ay sonra 23 Şubat 1981’de sendikal faaliyetlerine yeniden başlamıştır.²⁰²

²⁰¹ DİSK, **11. Genel Kurul Çalışma Raporu**, İstanbul, 2000, ss. 2, 4.

²⁰² Mahiroğulları, 2005, s. 338.

Hak-İş de, Türk-İş gibi askeri darbeye destek verdiğini açıklamıştır. Hak-İş 1980’den sonra yaptığı ilk Genel Kurulu’nda “12 Eylül yönetiminin ülke içindeki, uluslararası münasebetlerindeki kesin ve kararlı tavrının gönülden desteklendiği” belirtilmiştir.²⁰³

Hak-İş kurulduğundan itibaren muhafazakar ve liberal bir bakış açısı sergilemiş, hatta 1980 öncesi dönemde 1 Mayıs kutlamamıştır. Hak-İş’in bu tutumu 1989’dan değişmeye başlamış ve 1 Mayıs’ı ilk defa 1991’de kutlamıştır. Hak-İş, özellikle 1995 yılında Refah Partisi döneminde, sendikal örgütlenmede yeni bir döneme girmiş ve üye sayısında önemli artışlar sağlamıştır. Hak-İş’in, düzenle uzlaşmacı tutumu, 2002’de iktidara gelen AKP hükümeti ile de devam etmiş ve sendikalı üye sayısını hızla artırmıştır.

12 Eylül öncesi kurulan MİSK’de Askeri Darbe ile kapatılmış, 18 Haziran 1984’te Genel-Sen dışında MİSK’e bağlı tüm sendikaların faaliyetlerine izin verilmiştir.²⁰⁴

MİSK açılışından sonra tüzük değişikliğine giderek, 2822 sayılı Sendikalar Kanunu’na uygun hale getirmiştir. Ancak 1985’den sonra MİSK hakkında MHP ve Ülkü Ocakları’ndan para yardımı aldığı gerekçesi ile dava açılmıştır. Dava uzun süre sürmüş ve zaman aşımından MİSK yöneticileri ceza almamıştır. MİSK, bu olaylardan sonra konfederasyonun ismini değiştirerek önce 1984’de Yurt-İş (Yurdumuz İşçi Sendikaları Konfederasyonu), 1993’de de BİSK (Birleşik İşçi Sendikaları Konfederasyonu) olarak değiştirmiştir.²⁰⁵ MİSK, 1980 sonrası süreçte gerek örgütlenme ve gerekse sendikal mücadelede zayıf kalarak 1994’de %10’luk Türkiye barajını aşamaması üzerine kapatılmıştır.

²⁰³ Hak-İş, **4. Genel Kurul Faaliyet Raporu**, Ankara, 1984, s. 14.

²⁰⁴ Mahiroğulları, 2005, s. 349.

²⁰⁵ A.g.e., s. 350.

1980 sonrası süreçte konfederasyonları genel olarak değerlendirdiğimizde; konfederasyonların, 1960-1980 dönemindeki yapısal farklılıkların giderek azaldığı ve homojenleşmeye başladığı görülmektedir. Özellikle sınıfsal-siyasal temelli sendikacılık anlayışının etkisi bu dönemde giderek zayıflamıştır. Ancak bu değişimde 1980 sonra süreçte dünyada ve Türkiye’de ekonomik, sosyal ve siyasal yapıdaki değişimin ve baskının etkisi büyüktür. Özellikle, DİSK’e yönelik hükümetlerin ve işverenlerin yoğun baskısı, DİSK içerisinde değişimi zorunlu hale getirmiştir.

Bunun yanında, 1960-1980 dönemine göre, 1980-2005 döneminde hükümetlerin sendikal hareketlere karşı yaptığı baskılar sonucu güç kaybetmesi, konfederasyonları kendi aralarında ve sivil toplum örgütleri ile ortak hareket etmeye itmiştir. Bu amaçla ortak platformlar kurularak, sosyal, siyasal ve ekonomik değişikliklere karşı ortak tavır alınmaya başlanmıştır.

3.1.2.2. İşçi Sınıfının Genel Durumu

1980-2005 dönemi, Türkiye işçi sınıfı için en kapsamlı mülksüzleştirmenin yaşandığı yıllar olmuştur.²⁰⁶ Yüksek nüfus artışı, sermaye birikimi yetersizliği, kamu ve özel sektör yatırımlarının yeterince artırılmaması, işgücü niteliğinin modern sanayi ihtiyaçlarına uygun olmaması, mesleki eğitim-işgücü piyasası arasındaki uyumsuzluk, hızlı teknolojik değişimler, 1980 sonrasında işçi sınıfının istihdam edilebilirliğini azalttığı gibi, ücretler ve sosyal haklarda da ciddi bir düşüş yaşanmasına neden olmuştur.

²⁰⁶ Koç, 2003, s. 199.

Aşağıdaki tablo’da 1984-2005 yılları arasında toplam işçi sayısı, sendikali işçi sayısı ve sendikalaşma oranı sunulmuştur.

Tablo XI: ÇSGB’ye göre Toplam İşçi Sayısı, Sendikali İşçi Sayısı ve Sendikalaşma Oranı (1984-2005)

Yıllar	Toplam İşçi Sayısı	Sendikali İşçi Sayısı	TİS’den Yararlanan İşçi Sayısı	Sendikalaşma Oranı (%)
1984	2.553.384	1.427.271	340.000	55.90
1985	2.819.517	1.828.471	920.000	64.85
1986	3.075.343	1.953.892	707.000	63.53
1987	3.268.038	2.044.797	923.000	62.57
1988	3.483.212	2.227.029	629.000	63.94
1989	3.564.214	1.834.969	829.000	51.48
1990	3.563.527	1.997.564	484.000	56.06
1991	3.513.064	2.130.811	1.090.000	60.65
1992	3.596.469	2.254.271	451.000	62.68
1993	3.742.380	2.485.681	1.068.000	66.42
1994	3.815.261	2.644.417	228.000	69.31
1995	3.905.118	2.667.014	765.000	68.30
1996	4.051.295	2.708.784	515.840	66.86
1997	4.215.375	2.774.622	841.518	65.82
1998	4.327.156	2.923.546	219.434	67.56
1999	4.381.039	3.037.172	828.458	69.33
2000	4.521.081	2.468.591	208.595	54.60
2001	4.562.454	2.609.672	775.478	57.20
2002	4.572.841	2.680.966	255.059	58.63
2003	4.686.618	2.717.326	629.240	57.98
2004	4.916.421	2.854.059	325.169	58.05
2005	4.970.784	2.901.943	587.456	58.37

Kaynak: Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Çalışma Hayatı İstatistikleri 2004, No: 30, Ankara, 2005, s. 113.

Türkiye’de işgücü sayısına yıllar itibariyle baktığımızda da, işgücü sayısında sürekli bir artışın olduğu, buna karşılık sendikali işçi oranının, 1990’lı yıllara kadar artma, 1991’den sonra ciddi bir düşme eğilimine girdiği görülmektedir. Bu konuda tutulan Çalışma Bakanlığı istatistikleri, 1984 sonrası dönemde yılda iki kez ocak/temmuz dönemlerini kapsamak üzere yayımlamaya başladı. Çalışma Bakanlığı istatistikleri 1980 öncesi dönem olduğu gibi 1980 sonrası ilk dönemde de gerçeği tam olarak yansıtmamaktadır. Ancak 2000 yılında, sendikali işçi sayıları ile ilgili mükerrer yazılımdan ve emekli olan, vefat eden üyelerin listelerden düşürülerek,

yeni bir çalışma yapılmış ve istatistikler yeniden düzenlenmiştir.

Çalışma Bakanlığı'nın Ocak 1984 istatistiklerine göre; toplam işçi sayısı 2.553.384, sendikalı işçi sayısı 1.427.271, sendikalaşma oranı ise % 55.90'dır. 1990'lı yıllara gelindiğinde ise toplam işçi sayısı 3.563.527, sendikalı işçi sayısı 1.997.564 sendikalaşma oranı ise %56,6'dır. En yüksek sendikalı işçi oranı ise %69.33 ile 1999'da olmuştur. Ancak bu dönemden sonra, Türkiye'de sendikalaşma oranı ve sendikalı işçi sayısı yıllar itibariyle düşme eğilimine girdiği görülmektedir. 2005 yılı Ocak ayı istatistiklerine göre toplam işçi sayısı 4.970.784, sendikalı işçi sayısı 2.901.943 ve sendikalaşma oranı %58,37 olmuştur.

Çalışma Bakanlığı'nın istatistiklerine bakıldığında, birçok ülkeye göre sendikalaşma oranı oldukça yüksektir. Sendikalaşma oranının yüksek olması, bir ülkede sendikal hakların ve hareketlerin etkin bir araç olarak kullanıldığını göstermektedir. Ancak, Türkiye'de toplam işçi sayısı içerisinde toplu iş sözleşmesinden yararlanan işçi sayısına baktığımızda, sendikal haklardan ve toplu pazarlık hakkından yararlanan işçi sayısının oldukça az olduğu görülmektedir. Örneğin, sendikalı işçi sayısının en fazla olduğu yıllardan biri olan 1991'de, toplu iş sözleşmesi kapsamında olan sendikalı işçi sayısı oranı %31'dir. Bu oran 1995'de %19'a, 2005'de %4.5'e düşmüştür.

Toplu sözleşme kapsamı, özellikle 1990'lı yılların ortalarından itibaren daralmaya başlamıştır. Söz konusu daralmada küresel rekabet önemli etkenlerden biri olmuştur. Küreselleşme sürecinin Türkiye'deki işletmeleri zorlamaya başlamasıyla, verimliliği artırmakta gerekli teknolojik ve organizasyon değişimine gidemeyen kimi işverenlerin, işletmelerin rekabet gücünü artırmada öncelikle toplu pazarlık sürecinin dışında kalıp ucuz işgücü teminine yöneldikleri, hatta formel

istihdamın dışına çıkarak kayıtdışı işgücü istihdam ettikleri gözlemlenmektedir.²⁰⁷

Toplu pazarlık kapsamının daralmasında etkili olan diğer bir unsur da, özelleştirme faaliyetleri ve sendikasılaştırma politikalarıdır. Toplu pazarlık kapsamıyla sendikalaşma düzeyi arasında yakın ilişki göz önüne alındığında bu iki faktör, sendikalaşma ve toplu sözleşme kapsamını olumsuz etkilemektedir.

Türkiye’de bu dönemde ekonomide yaşanan değişimlerin gerçek ücretler üzerindeki etkisine baktığımızda da sürekli bir düşüşün yaşandığı görülmektedir. Türkiye’de 1980-1987 döneminde, ücretlerin aşağı çekilmesi yoluyla yurtiçi talebin daraltılması ve yurtdışı pazarlara ihraç politikası yürütülmüştür. Bu dönemde reel ücretler, 12 Eylül rejiminin sendikal hareketin yasal olanaklarını daraltması, sendikal hakları askıya alması yoluyla da hızla geriletilmiştir.²⁰⁸

Reel ücretlerin 1980 yılından başlayarak 1987 yılına kadar sürekli düşüş seyrinde olduğu Tablo XIII’de görülmektedir. 1979’da 100 olan toplam reel ücret endeksi 1986 yılına gelindiğinde 54,3 seviyesine gerilemiştir. Bu gerileme kamu sektöründe 55,6, özel sektörde ise 55,9 seviyelerindedir. 1987-1991 döneminde ise serbest toplu pazarlıklara geçilmesinin ve sendikaların baskısının da etkisiyle reel ücretlerin tekrar artan bir seyir izlediği görülmektedir. 1987’den 1991’e kadar reel ücretlerde %34.8’lik bir artış olmuştur. 1992 yılından sonra reel ücretlerdeki artış durmuş ve gerilemeye başlamıştır. Özellikle 1994 yılında karşılaşılan kriz ve buna koşut olarak 1995 yılında alınan 5 Nisan kararları, 1995 yılına ait gerçek ücretler, 1991 yılına oranla %57.4 gerilemiştir. 1998 yılına gelindiğinde 23.4’lük bir artış sağlanmışsa da bu oran 1991’deki düzeyin çok altında kalmıştır.

²⁰⁷ Mahiroğulları, 2005, ss. 386, 387.

²⁰⁸ Ahmet Haşim Köse ve Ahmet Öncü, “1980 Sonrası Dönemde Türkiye İmalat Sanayii”, **Toplum ve Bilim**, 2000, Sayı:86, s. 81.

Aşağıdaki tablo’da 1979-1998 yılları arasındaki reel ücret endeksleri verilmektedir.

Tablo XII: Kamu ve Özel Sektör Reel Ücret Endekleri (1979-1998)

Yıllar	Kamu Reel Ücret Endeks	Özel Reel Ücret Endeks	Toplam Reel Ücret Endeks
1979	100	100	100
1980	71.6	66.9	69.1
1981	62.6	67.0	64.4
1982	61.5	64.7	62.5
1983	65.3	66.7	65.0
1984	59.9	62.8	60.7
1985	56.9	56.7	55.5
1986	55.6	55.9	54.3
1987	89.3	89.9	83.2
1988	75.0	84.6	78.3
1989	91.3	92.7	90.4
1990	115.5	100.7	100.6
1991	142.0	115.0	118.0
1992	119.7	102.0	107.7
1993	113.1	97.4	97.6
1994	67.3	70.7	67.4
1995	43.0	57.4	51.0
1996	76.3	80.9	75.7
1997	82.8	94.5	86.7
1998	71.7	87.5	79.3

Kaynak: Petrol-İş, Petrol-İş 97-99 Yılığ, Petrol-İş Yayınları, No:58, İstanbul, 2000, s. 503.

1999 genel seçimleri öncesinde bağitlanan kamu kesimi toplu iş sözleşmeleri sonrasında ele geçen net ücret düzeyinde bir artış sağlanmışsa da, 2001 yılında yaşanan ekonomik kriz sonrasında ücretler bu dönemden sonra ciddi bir oranda düşmeye neden olmuştur. 2002 yılında yapılan genel seçimler öncesinde asgari ücret %25 ve maaşlarda %18.5’e varan bir artış sağlanmışsada, özel kesimde ücret kaybı %3.3’ü, kamu kesiminde de %29.5’i bulmuştur.²⁰⁹

Bu dönem için Korkut Boratav’ın yaptığı bir araştırmaya göre de, imalat sanayii verilerinden hesaplanan reel ücretlerin 1978/1979 ile 1988 arasında toplam

²⁰⁹ Kepenek, Yentürk, 2005, s. 510.

fiyatlara göre %29 (işgücünün işverene reel maliyeti), tüketici fiyatlarına göre %32 oranında (ücret gelirlerinin reel alım gücü) gerilediği görülmektedir. Bu gerilemenin, sınai üretimde %66, emek veriminde ise %50'ye varan bir artışın olduğu zaman aralığında olduğu düşünülürse, katma değer içinde ücretlerin payının oldukça düştüğü ortaya çıkmaktadır.²¹⁰

3.1.3. Kapitalizmin Üçüncü Büyük Krizi ve Küresel Kapitalizmin Neo-Liberal Yeniden Yapılandırma Politikalarının Etkisi

Bilindiği gibi, 1970'lerin ortalarında başlayan kapitalizmin üçüncü büyük krizini, iki önemli kriz öncelemiştir. Birinci kriz, 1878'lerde kapitalizmin henüz gelişme çağındayken gerçekleşmiştir. Bu nedenle, bu kriz, rekabetçi kapitalizmin krizi olarak nitelendirilir. İkinci kriz, kapitalizmin rekabetçi dönemden tekelsel kapitalizme giriş krizi olup, 1929'larda başlayıp, II. Dünya Savaşı'nın sonlarına kadar yoğun etkisini göstermiştir. Bu krizin aşılması yönündeki Keynesyen ekonomi ve refah devleti tedbirleri, üçüncü krize kadar kapitalizme altın çağını yaşatacak bir dönemin yeniden yapılandırılmasını sağlamıştır.

1970'lerin ortalarından itibaren başlayan kapitalizmin küresel krizine, Türkiye, hükümetlerin uyguladığı popülist politikalar ve kısa vadeli borç kaynakları nedeniyle üç yıl gecikmeli olarak girmiştir. Türkiye'de 1977 yılında dış ticaret göstergelerinin hızlı bir şekilde bozulması, yaşanan siyasi istikrarsızlıklar, enflasyonun giderek artması ve reel ücret düzeylerinin enflasyonun karşısında etkisiz kalması, krizin etkisi olarak karşımıza çıkmış ve 24 Ocak Kararları'nın alınmasına

²¹⁰ A.g.e., s. 164.

neden olmuştur.²¹¹

24 Ocak Kararları ile, Türkiye’de 1960-1980 döneminde uygulanan ithalata dayalı sanayileşme politikaları terkedilerek, ihracata yönelik, serbest piyasa ekonomisi temelli politikalar desteklenmiş, gümrük tarifeleri indirilmiş, ihracatta teşvikler artırılmış, döviz kontrolleri hafiflemiş ve her yönden liberalleşmeye gidilmiştir.

24 Ocak 1980 sonrasında uygulamaya konulan ekonomi politikasının temel özelliği, ekonomiye ilişkin karar süreçlerinde piyasanın kendi işleyişine göre oluşacak fiyatların tek “yol gösterici” olarak görülmesidir.²¹²

24 Ocak Kararları aslında, 12 Eylül rejimi sonrası üç yıl boyunca iktisat politikalarının “sermayenin bir karşı saldırısı” olarak gelişmesine ve işgücü piyasasının “askeri” bir denetim altına alınmasına sebep oldu.²¹³

Bu süreçte, neo-liberal ekonomi politikalarının etkisi ile çalışma hayatında da köklü değişiklikler yaşanmıştır. Bu değişiklikler; üretim ve emek sürecinde fordizmden post-fordizme geçiş, işsizlik ve kayıt-dışı istihdam artması, devleti küçültmek için özelleştirme politikaları yaygınlaşması, piyasa ekonomisinde liberalizasyonun artması ve sendikasılaştırma politikalarının yaygınlaşması olarak kendini gösterdi.

²¹¹ Boratav, 2005, s. 143.

²¹² Kepenek; Yentürk, 2005, s. 199.

²¹³ Boratav, 2005, s. 148.

3.1.3.1. Piyasa Ekonomisinde Liberalizasyonun Geliştirilmesi

1970’li yılların ortalarından itibaren giderek tırmanan krizin ve neo-liberal politikaların dünyada hızlı yükselişinin, Türkiye’de 24 Ocak 1980 kararlarının alınmasında etkili olduğunu daha önceki bölümlerde belirtmiştik.

24 Ocak Kararları, aslında dünyada hızla gelişen neo-liberal politikalar çerçevesinde; devletin ekonomideki müdahalesinin azalmasını ve piyasa ekonomisinin liberalizasyonunun geliştirilmesini amaçlamaktadır. Bu doğrultuda, ithal ikameci sanayileşme politikaları terk edilerek, ihracata dayalı bir sanayileşme modeli benimsenmiştir. Bu amaçla da, adım adım liberalizasyona yönelen bir ithalat rejimi; pahalı döviz, ucuz kredi ve vergi iadesi gibi teşvik ve sübvansiyonlarla desteklenen ihracatın bir ulusal öncelik haline getirilmesi, fiyat kontrollerinin ve temel malların çoğundaki sübvansiyonların kaldırılması ve iç talebin daraltılmasına yönelik politikalar geliştirilmiştir.²¹⁴

1980-1987 yılları arasında ihracata yönelik büyüme politikalarının özel sektörde gerekli yatırımları sağlayamaması ve kamu sektöründe yatırım hacminin sınırlı olması, 1980’lerin sonuna doğru ekonominin tıkanmasına neden olmuştur. Emek gelirlerinin azaltılmasına dayalı bu büyüme süreci 1988 yılına gelindiğinde siyasi ve toplumsal gerçeklerle çakışmaya başlamıştır. Gerçektende 1988 yılına ait birçok ekonomik gösterge ulusal ekonominin makro düzeyde bir durgunluğa girdiğini işaret etmektedir. Milli gelirin artış hızı %2,1’e gerilemiş, sabit sermaye yatırımlarındaki değişme eksiye dönmüş, enflasyon oranı %75’e çıkmış, reel döviz kuru 1980 sonrasında ilk defa değer kazanmıştır. Bu gelişmelerle birlikte seçim ekonomisinin etkisiyle ve sendikaların 1988 yılından itibaren emek piyasasında

²¹⁴ Boratav, 2005, s. 149.

baskısını hissettirmeye başladığı dönemde ekonomide popülist eğilimler ortaya çıkmış reel ücretler tırmanışa geçmiştir.²¹⁵

Ancak, 1989-1994 döneminde ücretlerdeki artışlar, 5 Nisan 1995’de DYP-SHP koalisyonu döneminde alınan yeni kararlarla yeniden durmuştur. 5 Nisan Kararları, öncelikle mali piyasalarda istikrarı sağlamayı, devletin borçlanma ihtiyacını azaltmayı, ödemeler bilançosu açıklarını en aza indirmeyi ve özelleştirmeyi hızlandırmayı hedefliyordu. İhracat artışlarının çeşitli uygulamalarla teşvik edildiği bu süreçte, ithalat rejimindeki serbestleşme ve tarife oranlarının kademeli olarak düşürülmesiyle de yurt içi mal piyasaları dünya piyasalarına açıldı ve ardından 1989 yılında uluslararası sermaye hareketlerine yönelik tüm düzenlemelerin kaldırılmasıyla ulusal paranın konvertibilitesi sağlanarak, ekonominin tamamen “dışa açık” bir konuma girmesi sağlandı.²¹⁶

Bu dönemde, özelleştirme politikalarına hız verilirken, 1989’de kabul edilen 32 kararla dış dünya ile Türkiye arasındaki sermaye hareketlerinin serbest hale getirilmesi, Türkiye’nin krizlerle geçen yeni bir sürece girmesine neden olmuştur. Sonuç olarak da, 1994 ve 2001’de iki ağır ara kriz, 1998 ve 1999’da hafif krizler atlatılmıştır.

²¹⁵ Korkut Boratav, “İktisat Tarihi (1981-1994)”, **Türkiye Tarihi**, Cilt 5, Cem Yayınevi, 1997, s. 162.

²¹⁶ Ahmet Haşim Köse; Ahmet Öncü, “1980 Sonrası Dönemde Türkiye İmalat Sanayii”, **Toplum ve Bilim**, 2000, Sayı: 86, s. 80.

Aşağıdaki tablo’da 1980-2005 döneminde istihdamın sektörel dağılımı verilmektedir.

Tablo XIII: İstihdamın Sektörel Dağılımı (1980-2005) (%)

Yıllar	Tarım	Sanayi	Hizmetler
1980	55.8	12.2	32.0
1985	52.8	13.3	33.9
1990	48.5	15.3	36.2
1995	43.4	16.2	40.4
2000	34.5	18.2	47.3
2005	29.5	19.4	45.8

Kaynak: DPT, *Sayılarla Türkiye Ekonomisi: Gelişmeler 1980-2001, 2002*, Ankara, s. 26; DİE, *“Hane Halkı İşgücü İstatistikleri”*, Ankara, 2005, s. 12.

1980 sonrası 25 yıllık dönemi emek piyasaları açısından değerlendirdiğimizde, istihdamın sektörel yapısındaki değişiklikler göze çarpmaktadır. Genel olarak dünyada istihdamın sektörel yapısında sanayiden hizmetlere doğru bir kayış yaşanırken, Türkiye’de özellikle 1985’ten sonra tarımdan hizmetlere doğru bir geçiş söz konusudur. Bu yönelişin hizmetlere doğru artması, kentsel istihdamın yapısındaki gelişme ve özellikle enformel sektörde çalışanların sayısındaki artış ile de ilişkilidir.²¹⁷ 1980 yılında tarımda istihdam edilenlerin oranı %55.8’den, 1990’da %48.5’e, 2000’de %34.5’e ve 2005’de 29.5’e düşmüştür. Buna karşın hizmetler sektöründe istihdam edilenlerin oranı yıllar içerisinde yükselmiştir. 1980’de %32’den, 1990’da %36.2, 1995’de %40.4, 2000’de %47.3 ve 2005’de %45.8’e yükselmiştir. Bu dönem içerisinde sanayide istihdam edilenlerin oranı ise yıllar içerisinde ciddi bir artış olamamakla birlikte yükselme göstermiştir. 1980’de sanayide istihdam edilenlerin oranı %12.2 iken, 1990’da %16.2’e, 2000’de %18.2’e, 2005’de de %19.4’e çıkmıştır. İstihdamın sektörel dağılımında hizmetler sektörünün payının artarak, sanayi sektöründe sınırlı bir istihdamın yaratılması, sendikalaşma

²¹⁷ Kuvvet Lordoğlu, “Bunalımın İşçi Sınıfı Üzerine Etkileri”, **1993-1994 Petrol-İş Yıllığı**, Petrol-İş Yayınları, 1995, İstanbul, s. 793.

oranlarının giderek düşmesine neden olmuştur.

3.1.3.2. Üretim ve Emek Sürecinde Fordizmden Post-Fordizme Geçiş

Keynesyen refah devleti uygulamalarının iktisat politikalarında egemen olduğu 1970’li yıllarda, kapitalist üretim tarzı fordizme dayanmaktaydı. Fordizm, “Taylorist bilimsel yönetim” olarak adlandırılan ayrıntılı işbölümü esasına göre örgütlenmiş, her işçinin dar anlamda tanımlanmış, sıradan bir işi sürekli olarak yaptığı bir işleyiş, çok sayıda ve standart mal üretimi yapan ve verimlilik artışı üzerine odaklanmış bir sisteme sahiptir.²¹⁸ Çok sayıda ve çoğunlukla vasıfsız işçinin çalıştırıldığı bu modelde, üretimdeki artışın sürekliliğini sağlamak için de, çalışanların satın alma gücü desteklenmiş ve dolayısıyla da ücretler arttırılmıştır.

Ancak yaşanan bu olumlu süreç, sermayenin kâr oranlarının giderek düşmesi, fordist üretimde hatalı ve kalitesiz mal üretiminin artması, standart mal üretimi sonucu malın piyasada alıcı bulamaması, teknolojik ilerlemelerdeki hızlı gelişme ve son olarak 1970’li yıllarda yaşanan ekonomik kriz, üretim yapısında değişime neden olarak, post-fordist üretim modelinin gelişmesini sağladı.²¹⁹

1970’lerin sonlarından itibaren uygulanmaya başlanan post-fordist üretim modeli, aslında, ülkelerin uluslararası alanda rekabette söz sahibi olabilmesi için esnek üretim modelleri içerisinde, hızlı ve çeşitli mal üretimi sağlayan bir sistemdir. Teknolojik ilerlemenin etkisi ile hızlı ve çeşitli mal üretimine imkan veren makinelerin yapılması, fabrikalarda çok sayıda işçiye olan ihtiyacı azaltarak, işçilerin tek bir makinede uzmanlaşmasını azaltmış ve işyerinde esnek üretim modellerinin

²¹⁸ Kepenek; Yentürk, 2005, s. 429.

²¹⁹ A.g.e., s. 430.

gelişmesini sağlamıştır. Bu durum da, vasıfsız işçi sınıfının üretim sürecinde etkinliğini azaltarak, 1980 sonrası dönemdeki emek-sermaye arasındaki dengeyi bozmuştur.

Türkiye’de bu süreç, 1980 sonrası dönemde, kamu sektöründe istihdamın ve yatırımların yavaş yavaş daralması ve özel sektör yatırımlarının arttırılması için çeşitli sübvansiyonların ve vergi indirimlerinin sunulması ile başladı.

Özel sektör yatırımlarında, üretim yapısında yüksek teknoloji ve esnek üretim modellerinin kullanılması, Türkiye’de işgücü piyasasının da yapısını değiştirerek, nitelikli işgücüne olan ihtiyacı artırmıştı. Özellikle küreselleşmenin etkisi ile uluslararası şirketlerin gelişmekte olan ülkelerde yatırımları arttırmaları hükümetlerce desteklenmiş, bu amaçla sendikal hak ve özgürlüklerde geniş bir daralmaya gidilmişti.

Türkiye’de yaşanan bu gelişmeler, bir yandan post fordist üretim modelinin gelişmesini sağlamış, diğer yandan da işgücü piyasasında vasıflı emeğe olan ihtiyacı artırarak, işçi sınıfının kendi içerisinde bölünmesine neden olmuştur. Bu durum, bir tarafta yüksek ücret politikaları ile desteklenen çekirdek işgücünün, diğer yandan da asgari ücret düzeyinde, iş güvencesiz ve esnek çalışma koşullarında çalışan çevre işgücünün oluşmasına neden oldu.²²⁰

3.1.3.3. İşsizlik ve Kayıt Dışı İstihdam

1980 sonrası dönemde, nüfusun hızla artmasına karşılık, kamu sektöründe özelleştirme politikalarının yaygınlaşarak istihdamın daralması, buna karşın özel sektör yatırımlarının yeterli düzeyde olmaması, Türkiye’de işsizliğin giderek

²²⁰ Tokol, 2001, s. 166.

artmasına sebep olmuştur.

Türkiye’de işsizlik sadece vasıfsız işçilerde değil, üniversite mezunu ve nitelikli işgücünde de oldukça yüksektir. Türkiye’de, TÜİK’in 2005 yılı sonu itibariyle açıkladığı işsizlik oranı %10.3’dür. Ancak, gerçek işsizlik oranlarının bunun çok üstünde olduğu belirtilmektedir. Çünkü, TÜİK’in yapmış olduğu istatistiklerde; evde çalışanlar, iş bulamadığı için aktif olarak iş aramayanlar, kayıtdışı çalışanlar bu hesaba katılmamaktadır. Bu kişileri de orana dahil ettiğimizde, Türkiye’de işsizliğin %20’lerin üzerinde olduğu tahmin edilmektedir.

Türkiye’de önemli bir sorun da, kayıt içine alınamayan enformel sektördür. Kayıtdışı istihdam olarak da bilinen bu istihdam şeklinin en önemli özelliği sosyal güvencesiz olarak çalışmasıdır. DİE’nin 2005 yılı hanehalkı işgücü anketine göre Türkiye’de, toplam ücretli istihdam içinde formel istihdam oranı % 49.9, toplam kayıt dışı istihdam oranı ise %50.1’dir. Toplam kayıtdışı istihdam içerisinde ücretli ve yevmiyeli çalışanların oranı %34.82’dir. Yani yaklaşık 3 milyon 847 kişi ülkemizde ücretli olarak sosyal güvencesiz çalışmaktadır. Toplam istihdam içerisinde de kayıtdışı ücretli ve yevmiyeli çalışanların oranı ise %17’dir.²²¹

Türkiye’de %17’lere ulaşan bir istihdamın, kayıt içine alınamaması ve bu konuda gerekli denetimlerin yapılamaması, önemli bir kesimin, sendikal hak ve özgürlüklerden, aynı zamanda iş güvenceli ve sosyal güvenceli çalışma olanağından yoksun olduğunu göstermektedir.

²²¹ DİE, **Hanehalkı İşgücü Anketi 2005**, Ankara, 2006, s. 13.

3.1.3.4. Devletin Küçültülmesi ve Özelleştirme

Türkiye’de özelleştirme ilk olarak, 1950’de “kamu hizmeti gören ve ana sanayiye ait” olanların dışında kalan kamu girişimlerinin bir plan dahilinde ve elverişli koşullarda özel kesime aktarılması yolunda gidileceği bir Hükümet Programı’nda yer almıştır.²²² Ancak izleyen yıllarda ve sonrasında, tam tersi bir gelişme göstererek 1960 ve 1970’li yıllarda kamu ekonomik kuruluşları geliştirilmiştir.

Özelleştirmenin anlamı, kamuya ait mal varlığının ya da para ile ölçülebilen kamu kaynaklarının özel mülkiyete aktarılması anlamına gelmektedir.²²³ Özelleştirmenin amacı tümüyle ekonomiktir. Ekonomik nedenlerin başında da; rekabetin güçlendirilmesi, devletin mali yükünün azaltılması, sermaye sahipliğinin toplumun tüm kesimlerine yaygınlaştırılması ve kaynakların etkin olarak kullanılması yatmaktadır.²²⁴ Ancak Türkiye’de emek-sermaye arasındaki dengeye bakıldığında, ekonomik nedenler arasında sayılan sermaye sahipliğinin tüm kesimlerine yaygınlaştırılması isteği gerçeği fazla yansıtmamaktadır. Çünkü işçi sınıfının ekonomik açıdan bu kaynaklara sahip olması mümkün değildir. Bunun yanında, ekonomik nedenler arasında sayılan kaynakların etkin kullanımının sağlanması amacı da, Türkiye’de özelleştirilen kurumlara bakıldığında gerçeği yansıtmamaktadır. Uygulamada Türkiye’de özelleştirilen kurumların, KİT’lere ait en karlı işletmelerinin olduğu görülmektedir. Örneğin, TÜPRAŞ ve Türk-Telekom.

Türkiye’de özelleştirmelerden en çok işçi sınıfı etkilenmektedir. Özelleştirmeler sonucu birçok kişi işsiz kalmakta, birçok kişi de işgüvencesiz ve

²²² Kepenek; Yentürk, 2005, s. 287.

²²³ A.g.e., s. 285.

²²⁴ A.g.e.

düşük ücret düzeylerinde çalışmaya zorlanmaktadır. DPT'nin 2005'de yapmış olduğu çalışmaya göre; KİT'lerde toplam çalışan sayısı 1990'da 643.100 iken, 2002 yılında 320.500'e düşmüştür. Toplam işçi sayısı ise 1990'da 431.000 iken, 2002'de yarı yarıya düşerek 203.400 olmuştur.²²⁵

Bu durum işçilerin kendi hak ve menfaatlerini koruyamaz hale gelmesine ve sendikal örgütlenme ve mücadeleden uzak durmasına neden olmuştur. Zaten özelleştirmenin amacı da, devletin küçültülerek, ekonomik düzenin serbest piyasa ekonomisine göre işlerliğinin sağlanması ve işçi haklarının asgari seviyeye indirilmesidir.

Türkiye'de 1980 sonrası sürece baktığımızda, özelleştirme sonucu, 1980 öncesi döneme göre sendikal hak ve mücadelelerde ciddi bir düşmenin yaşandığı görülmektedir. Bu süreçte, sendikaların özelleştirmelere karşı yaptığı mücadelelerin de yeterince etkili olamaması, işçileri sendikal örgütlenmelerden uzaklaştırdığı gibi, grevlerin yapılmasını da neredeyse olanaksız hale getirmiştir.

3.1.3.5. İstihdam Politikalarının Sendikasızlaştırmada Etkisi

Sendikasızlaştırma; yasal düzenlemeler ve işverenlerin tutumlarına bağlı olarak, sendikalaşma hakkının kullanılmasının engellenmesi, bir anlamda sendikaların üye sayılarının azal(tıl)ması anlamına gelir.²²⁶ Geniş anlamda sendikasızlaştırma, dönem içinde çıkarılan yasalar ve hükümetin uygulamış olduğu politikalarla yapılabildiği gibi, doğrudan sendikal yaşama müdahale amacını taşıyan, yeni çalışma şekillerinin uygulanması ile de kendini göstermektedir.

²²⁵ A.g.e., 293.

²²⁶ Mahiroğulları, 2005, s. 367.

Bu istihdam şekillerinden ilki, kapsam dışı personeldir. Türkiye’de 1980-1983 yılları arasındaki olağanüstü dönemde, Yüksek Hakem Kurulu tarafından yürütülen işçi-işveren ilişkilerinde, nitelikli işgücü, toplu iş sözleşmelerinde kapsam dışı bırakılmış ve bu uygulama 1983 sonrası dönemde de süreklilik kazanmıştır.²²⁷ Bunun yanında, işverenlerin kapsam dışı personele yüksek ücret politikaları uygulaması da, bu sektörde çalışanları sendikal örgütlenmeye olan ihtiyacını azaltmıştır.

1980 sonrası süreçte, kamu sektöründe özelleştirme politikaları sonucu ortaya çıkan yeni bir istihdam şekli de sözleşmeli personeldir. Sözleşmeli personelin, 1992 tarih ve 3711 sayılı Yasayla çıkarılan KHK ile sendikalara üye olmaları, dolayısıyla sendikal faaliyetlere katılması yasaklanmıştır. Bu uygulama, kamuda iş güvencesiz ve düşük ücretle çalışma uygulamasını getirerek, 300 bine yakın işçinin sendikal haklardan yoksun kalmasına sebep olmuştur.²²⁸

Bir diğer uygulama ise, alt işveren (taşeron) uygulamasıdır. 4857 sayılı Kanunun 2. maddesinin 6.fikrasında yer alan alt işveren kavramı; “Bir işverenden, işyerinde yürüttüğü mal ve hizmet üretimine ilişkin yardımcı işlerinde veya asıl işin bir bölümünde işletmenin ve işin gereği ile teknolojik nedenlerle uzmanlık gerektiren işlerde iş alan ve bu iş için görevlendirdiği işçilerini sadece bu işyerinde aldığı işte çalıştıran diğer işveren ile iş aldığı işveren arasında kurulan ilişkiye asıl işveren alt işveren ilişkisi denir” şeklinde tanımlanmıştır. Bu uygulama, tanımda belirtilenin aksine, uzmanlık gerektiren işler haricinde birçok sektörde kullanılmaya başlanmıştır. Özellikle alt işveren uygulamasında, işverenler için daha az ücret ve sosyal haklar verilerek, belli bir süre için personel temin edilebilmesi, bu

²²⁷ A.g.e., s. 367.

²²⁸ Koç, 2003, s. 102.

uygulamanın giderek yaygınlaşmasına neden olmuştur. Taşeron işçilerinin sendikalaşmalarında yasal bir engel olmamakla beraber, hatta Yargıtay'ın sendikalı olmaları yönünde olumlu kararlarına karşın, taşeron işçilerinin genel olarak kısa süreli istihdam edilmeleri ve kimi işverenlerin de baskısı yüzünden, işçilerin, işlerini kaybetme korkusuyla sendikalaşamadıkları görülür.²²⁹

Taşeronlaştırma, son yıllarda kamu sektöründe özellikle de belediyelerde sıkça uygulanmaktadır.²³⁰ 2005 yılı içerisinde Genel-İş Sendikası, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Gelişme, Toplumsal Araştırma ve Uygulama Merkezi (GETA) ile işbirliği içerisinde taşeronlaşma ve taşeronlaşmanın belediye alanında istihdam süreçlerine nasıl etkilediğine ilişkin bir araştırma yapılmıştır. Bu araştırmaya toplam 435 işçi katılmıştır. Bu işçilerden 195'i kadrolu belediye işçisi, 83'ü vizeli belediye işçisi, 87'si belediye şirket işçisi ve 70'i ise taşeron şirket işçisi idi. Araştırmanın sonuçlarına göre, belediye hizmetleri grubu içerisinde en güvencesiz ve en az ücretle çalışan taşeron işçilerinin %53.2'si 0-1 yıl arasında, %27.4'ü ise 1-5 yıl arasında çalışmaktadır. İşçilere “taşeronlaşmadan ne anladıkları” sorulduğunda %64.6'sı “düşük ücret”, %21.1'i “düşük maliyetle çalışma”, %39.1'i de “sosyal güvenceden yoksun çalışma” olarak nitelendirilmiştir. Taşeron işçilere ücretleri sorulduğunda da büyük bir çoğunluğunun asgari ücret ya da 500 YTL'nin altında çalıştığı ortaya çıkmıştır.²³¹

Sendikasızlaşmayı etkileyen diğer bir çalışma şekli de esnek çalışmadır. Esnek çalışma, ülkemizde 1990'lı yıllarda uygulanmaya başlamış ve 2003 yılında çıkarılan 4857 sayılı yeni İş Kanunu ile geniş bir uygulama alanı bulmuştur. Esnek

²²⁹ Mahiroğulları, 2005, s. 369.

²³⁰ A.g.e.

²³¹ DİSK/Genel-İş Sendikası, **Belediyelerde İstihdam İlişkileri Anketi**, DİSK/Genel-İş Sendikası Yayınları, Ankara, 2006, ss. 9, 30.

istihdam, esnek ücret, esnek çalışma gibi birçok şekilde kullanılan bu uygulama, aslında 1980 sonrasında hükümetlerin uygulamış olduğu neo-liberal uygulamaların bir uzantısı olarak ortaya çıkmış ve işletmelerin uluslararası alanda rekabetini artırmak ve maliyetleri azaltmak için kullandığı bir yöntem haline gelmiştir. Esnekleşme uygulamaları ile işyerinde çalışma saatleri belirsizleşmiş, bir işi birden fazla işçi yapar hale gelmiş, işlerde uzmanlık azalmış ve esnek ücret uygulamalarına gidilmiştir. Özellikle ülkemizde evde çalışma, fason olarak eve iş verme ve kısa süreli çalışma (kısmi) gibi yöntemler sıkça kullanılarak, işçilerin işyerine olan bağımlılığı azaltılarak, sendikal örgütlenmeyi ve toplu pazarlık gücünün azaltmıştır. Ayrıca, standart dışı istihdamda yer alan vasıfsız işçilerin sendikalaşmadan uzak kalarak, az sayıda nitelikli işçinin sürekli işgücü haline gelmesi işkolu sendikacılığı yerine işyeri sendikacılığının öne çıkmasına neden olmuştur.²³²

3.2. Türkiye’de 1980-2005 Döneminde Grev Hareketlerinin Niceliksel ve Niteliksel Özellikleri

Türkiye’de 1980-2005 dönemlerinde grev hareketlerinin niceliksel ve niteliksel özelliklerine baktığımızda, 1960-1980 dönemine göre önemli farklılıkların olduğu görülmektedir.

²³² Aysen Tokol, **Endüstri İlişkileri ve Yeni Gelişmeler**, Uludağ Üniversitesi Güçlendirme Vakfı Yayınları, Bursa, 2001, s. 125.

3.2.1. Grev Hareketlerinin Niceliksel Özellikleri

3.2.1.1. Grev Sayısı, Greve Katılan İşçi Sayısı ve Grevde Kaybolan İşgünü Sayısı İtibariyle Gelişmeler

12 Eylül 1980 askeri darbesinden sonra yasaklanan grevler, 1983 tarihinde 2822 sayılı Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunu'nun çıkması ile yeniden yasal hale gelmiştir. Ancak 2822 sayılı Kanun, 275 sayılı Kanuna göre, grevler konusunda birçok kısıtlamayı ve sınırlandırmayı beraberinde getirerek, grevlerin uygulanabilirliğini azaltmıştır.

1980-2005 döneminde grevleri niceliksel olarak değerlendirdiğimizde, toplam 2.163 greve, 784.349 kişinin katıldığını ve 23.367.068 işgününün kaybolduğu görmekteyiz. Bu dönemde grevlerin genel özelliği, grevlerin belli bir süreçte artma, yine belli bir süreçte azalma eğilimine girmesidir. Bu nedenle dönemi açıklarken, 1960-1980 döneminde olduğu gibi ikiye ayırarak inceleyeceğiz.

1984-1991 yılları arasındaki ilk dönemde, toplam 1.506 greve, 441.397 işçi katılmış ve 14.476.089 işgünü kaybolmuştur.

1984 yılında grev sayısı 4, grevlere katılan işçi sayısı 561 ve grevler sonucu kaybolan işgünü sayısı 4.697 olmuştur. 1985 ve 1986 yıllarında ise grev sayısı 21'e çıkarken, sırasıyla katılan işçi sayısı; 2.410 ve 7.926, grevler sonucu kaybolan işgünü sayısı 234.940 ve 1.961.940 olmuştur. 1984'den 1986'ya kadarki ara dönemde, yeni yasal düzenlemelerden dolayı, grev sayıları oldukça düşük kalmıştır.

Grev sayıları 1987 yılına kadar istikrarlı bir seyir izlerken, 1987 yılına gelindiğinde, bir önceki yıla göre 14 kat artarak 307 gibi yüksek bir sayıya ulaşmıştır. 1988 ve 1989 yıllarında ise grev sayılarında bir düşüş yaşanmasına karşın,

bu sefer greve katılan işçi ve grevde kaybolan işgünü sayılarında artışlar olmuştur.

1990 ve 1991 yıllarında ise, gerek grev sayısı, gerek greve katılan işçi ve grevler sonucu kaybolan işgünü sayılarında oldukça yüksek bir artış olmuştur. 1990 yılında, 458 greve 166.306 işçi katılmış ve 3.466.550 işgünü kaybolmuştur. 1990 yılında kaybolan işgünü sayısı bakımından, 1989'a göre %20'lik, 1988'e göre %83'lük bir artış gerçekleşmiştir. 1991 yılında ise 98 greve 61.189 işçi katılmış ve 1.153.578 işgünü kaybolmuştur.

Aşağıdaki tablo'da 1984-2005 arası yıllar itibariyle grev sayısı, greve katılan işçi sayısı ve grevler sonucu kaybolan işgünü sayısı verilmektedir.

Tablo XIV: Yıllara İtibariyle Grev Sayısı, Grevde Katılan İşçi Sayısı ve Grevde Kaybolan İşgünü Sayısı (1984-2005)

Yıllar	Grev Sayısı	Grevde Katılan İşçi Sayısı	Grevde Kaybolan İşgünü Sayısı
1984	4	561	4.947
1985	21	2.410	194.296
1986	21	7.926	234.940
1987	307	29.734	1.961.940
1988	156	30.057	1.892.655
1989	171	39.435	2.911.407
1990	458	166.306	3.466.550
1991	368	164.968	3.809.354
1992	98	62.189	1.153.578
1993	49	6.908	574.741
1994	36	4.782	242.589
1995	120	199.867	4.838.241
1996	38	5.461	274.322
1997	37	7.045	181.913
1998	44	11.482	282.638
1999	34	3.263	229.825
2000	52	18.705	368.475
2001	35	9.911	286.015
2002	27	4.618	43.885
2003	23	1.535	144.772
2004	30	3.557	93.161
2005	34	3.529	176.824

Kaynak: Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Çalışma Hayatı İstatistikleri, No: 31, Ankara, 2005; calisma.gov.tr.

1992-2005 yıllarını kapsayan ikinci dönemde ise, 1995 grevleri hariç tutulduğunda, grev sayısı, greve katılan işçi ve grevde kaybolan işgünü sayıları bakımından giderek düşme eğilimine girildiği görülmektedir.

1991-2005 döneminde, toplam 657 greve 342.852 kişi katılmış ve 8.890.979 işgünü kaybolmuştur.

1992-1993 yıllarında, grev sayısı, greve katılan işçi sayısı ve grevde kaybolan işgünü sayısı, 1990 ve 1991 yıllarıyla kıyas edilemeyecek bir şekilde düşüş göstermiştir. 1992 yılında kaybolan işgünü sayısı 1.153.578 olup; 1991'e göre %230, oranında bir azalma olmuştur.

1994 yılına gelindiğinde ise kriz ve 5 Nisan Kararlarının etkisi ile grevlerin sayısı artmaya başlamıştır. 1995 yılı, grevler nedeniyle kaybolan işgünü sayısının Türkiye tarihinde en fazla olduğu yıl olmuştur. Bu yılda toplam 120 greve 199.867 kişi katılmış ve 4.838.241 işgünü kaybolmuştur.

1995'teki bu artışa karşın, 1996'dan sonra grevler yıllar itibariyle giderek azalmaya başlamıştır. 1996-2005 döneminde, özellikle de 2002-2004 yıllarında, kaybolan işgünü sayısı bakımından 1980 sonrası dönemin en düşük yılları yaşanmıştır. 2002 yılında, 27 greve 4.618 işçi katılıp 43.885 işgünü kaybolurken, 2004 yılında ise, 30 greve 3.557 işçi katılmış ve 93.161 işgünü kaybolmuştur. 2003 yılı, hem grev sayısı hem de grevlere katılan işçi sayısı bakımından dönemin en düşük yılı olmuştur. 2003 yılında, 23 greve 1.535 işçi katılmıştır.

Bu iki dönemi kendi içinde karşılaştırdığımızda, 1992-2005 döneminde grev sayısı, greve katılan işçi sayısı ve kaybolan işgünü sayısının, 1984-1991 dönemine göre yarı yarıya düştüğü görülmektedir. Grev sayısı, birinci dönemde 1.506 iken ikinci dönemde 657'ye, greve katılan işçi sayısı 441.497'den 342.852'ye, kaybolan işgünü sayısı da 14.476.089'dan 8.890.979'a düşmüştür.

Dönemler içerisindeki grev sayısının, 1980-2005 dönemindeki toplam grev sayısına oranına baktığımızda; 1984-1991 döneminin toplam grevler içerisindeki payının %69.6, 1991-2005 döneminde ise %30.4 olduğu görülmektedir. Dönemler içinde greve katılan işçi sayısının, toplam greve katılan işçi sayısına oranı ise, birinci dönemde %56.3, ikinci dönemde %43.7'dür. Ülke ekonomisi açısından esas gösterge olan kaybolan işgünü sayısının, toplam kaybolan işgünü sayısına oranı ise birinci dönemde %62, ikinci dönemde ise %38'dir.

1980-2005 döneminde grev hareketlerinin niceliksel eğilimlerini genel olarak değerlendirdiğimizde; grevlerin kapsam bakımından belirli bir süreçte “artma”, yine belirli bir süreçte “azalma” eğilimi göstermesidir. 1980-1991 arası birinci dönemde, grev ve lokavtlar, özellikle 1987'den itibaren artma eğilimi göstermiştir. 1992-2005 arası ikinci dönemde ise, kendine özgü özellikleri olan 1995 yılı hariç tutulduğunda, grevlerdeki hem katılım hem kaybolan işgünü sayısı giderek azalma eğilimi göstermiştir.

Grevlerde, hem katılan işçi, hem de kaybolan işgünü sayısındaki azalma, 1992-2005 yılları arasında işbaşına 8 farklı hükümetin gelmesi, dolayısıyla sendikaların işbaşına gelen hükümetlerin icraatlarına göre hareket etme “bekle gör” politikaları izlemesi ve küreselleşme sürecinde artan uluslararası rekabetin neden olabileceği istihdam daralmalarını aşabilmek için gerek işçi, gerekse işveren kesiminin “çatışma” yerine “diyalog” arayışlarına girmesi etkili olmuştur.²³³ Başka bir deyişle, küreselleşme sürecinin Türk çalışma hayatı üzerindeki etkilerinin yoğun olarak görülmeye başlandığı 1995 sonrasında sendikalar, toplu iş uyuşmazlıklarının birincil nedenleri arasında yer alan ücret pazarlığında tavizkâr davranarak öncelikle istihdam güvencesi elde etmeye yönelik “uzlaşmacı” bir tutum sergilemek

²³³ Mahiroğulları, 2005, s. 391.

durumunda kalmış, bu nedenle greve başvurma eğilimi giderek zayıflamıştır.

1983 sonrası dönemde, Bakanlar Kurulu, 1985 yılından itibaren çeşitli tarihlerde, özellikle Körfez Krizi sürecinde ve 1995 yılında yoğun olmak üzere, genel sağlık ve milli güvenlik nedenleriyle önemli sayıda grevi erteleme yoluna gitmiştir. Örneğin Körfez Krizi sırasında 27 Ocak 1991’de yayımlanan kararnameyle 102.846 işçiyi kapsayan grevler ertelenmiştir. Aynı şekilde, 17 Ekim 1995’de şeker fabrikalarında, TCDD’de, limanlarda, MKE ve SEKA’da 204.380 işçiyi kapsayan grevler , 60 gün süreyle ertelenmiştir.²³⁴

1983’den 1.1.2001 yılına kadar toplam ertelenen grev sayısı 18’dir. Bu ertelemeler, toplam 356.090 işçiyi kapsamış, kararnamelerin %82.35’i kamu kesimine ait işyerlerinde, %17.65’i de özel kesime ait işyerlerinde yapılmıştır.²³⁵

2001 yılından sonra ulaşabildiğimiz grev ertelemeleride şöyledir: 17.05.2002’de Lastik-İş’in Türk Pirelli, Goodyear’ın Brisa’daki grevi, 1.7.2003’te Petrol-İş’in Petlas’daki grevi, 04.12.2003’de Kristal-İş’in Şişe Cam’daki grevi ertelenmiştir.

3.2.1.2. Grevlerin İşkollarına Göre Dağılımı

Grevlerin 1984-1991 ve 1992-2005 dönemlerinde işkollarına göre dağılımına bakıldığında; 1984-1991 yılları arasında grevlerin en fazla olduğu işkolu 565 (%42.1) grevle metal işkoludur. Grevlerden etkilenen ikinci işkolu 300 grevle (%22.4) kara taşımacılığı, üçüncüsü 186 grevle gıda işkolunda (%13.9), dördüncüsü 136 grevle (%10.2) petro-kimya işkolunda, beşinci de 86 grevle (%6.4) çimento

²³⁴ A.g.e., s. 393.

²³⁵ Petrol-İş, **Petrol-İş 95-96 Yıllığı**, Petrol-İş Yayınları, İstanbul, 1995, ss. 446, 448.

işkolunda olmuştur.

Tablo XV’de 1984-1991 döneminde grevlerin işkollarına göre dağılımı sunulmaktadır.

Tablo XV: Grevlerin İşkollarına Göre Dağılımı (1984-1991)

İşkolları	Grev Sayısı	Yüzde(%)
Metal	565	42.1
Kara Taşımacılığı	300	22.4
Gıda	186	13.9
Petro-Kimya	136	10.2
Çimento	86	6.4
Madencilik	33	2.4
Dokuma	21	1.5
Genel İşler	14	1.1
Toplam	1341	100

Kaynak: Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, 1988 Çalışma Hayatı İstatistikleri, No:3, s. 23; 1989 Çalışma Hayatı İstatistikleri, No:5, s. 33; 1990 Çalışma Hayatı İstatistikleri, No: 7, s. 37; 1991 Çalışma Hayatı İstatistikleri, No: 11, s. 48; 1994 Çalışma Hayatı İstatistikleri, No: 11, s. 53; 1995 Çalışma Hayatı İstatistikleri, No: 17, s. 49; 1996 Çalışma Hayatı İstatistikleri, No: 19, s. 51; 1998 Çalışma Hayatı İstatistikleri, No: 23, s. 54; 2000 Çalışma Hayatı İstatistikleri, No: 25, s. 52; 2002 Çalışma Hayatı İstatistikleri, No: 27, s. 58; 2004 Çalışma Hayatı İstatistikleri, No: 30, s. 53’deki verilerden düzenlenmiştir.

Tablo XVI’de 1992-2005 döneminde grevlerin işkollarına göre dağılımı sunulmaktadır.

Tablo XVI: Grevlerin İşkollarına Göre Dağılımı (1992-2005)

İşkolları	Grev Sayısı	Yüzde(%)
Metal	131	22
Genel İşler	118	19.7
Çimento	73	12.2
Dokuma	70	11.7
Kara Taşımacılığı	63	10.5
Petro Kimya	62	10.3
Madencilik	41	6.9
Gıda	40	6.7
Toplam	598	100

Kaynak: Çalışma Hayatı İstatistikleri, No: 11, s. 48, 1994 Çalışma Hayatı İstatistikleri, No: 11, s. 53; 1995 Çalışma Hayatı İstatistikleri, No: 17, s. 49; 1996 Çalışma Hayatı İstatistikleri, No: 19, s. 51; 1998 Çalışma Hayatı İstatistikleri, No: 23, s. 54; 2000 Çalışma Hayatı İstatistikleri, No: 25, s. 52; 2002 Çalışma Hayatı İstatistikleri, No: 27, s. 58; 2004 Çalışma Hayatı İstatistikleri, No: 30, s. 53’deki verilerle düzenlenmiştir.

1992-2005 döneminde grevlerin işkollarına göre dağılımı ise şöyledir: En fazla grev, 131 (%22) grevle metal işkolunda olmuştur. İkinci, 118 (%19.7) grevle genel işler işkolu, üçüncü, 73 (%12.2) grevle çimento işkolu, dördüncü, 70 (%11.7) grevle dokuma işkolu, beşinci, 63 (%10.5) grevle kara taşımacılığı işkolunda olmuştur.

Dönemi genel olarak değerlendirdiğimizde, en fazla grevin 696 (%37.66) grevle metal işkolunda yapıldığı, bunu 363 (%19.64) grevle kara taşımacılığı ve 226 (%12.22) grevle gıda işkolunun izlediği görülmektedir.

3.2.1.3. Grevlerin Kamu-Özel Sektörler Ayrımına Göre Dağılımı

Grevlerin, 1980-2005 döneminde sektörel dağılımına bakıldığında ise, özel sektör grevlerinin her iki dönemde de fazla olduğu görülmektedir. 1980-2005 döneminde kamuya ait işyerlerinde yapılan toplam grev sayısı 258 (%11.76) iken, özel sektörde 1.935 (%88.24) grev yapılmıştır. Buna karşın, greve katılan işçi sayısının kamu sektöründen daha fazla olduğu görülmektedir. Bu dönemde, özel sektörde 334.770 (%42.7) işçi greve katılırken, kamu sektöründe 449.479 (%57.3) işçi katılmıştır.

Kamu sektöründe greve katılan işçi sayısındaki artışında, özellikle 1995 yılında başlayan grev dalgasının önemli bir etkisi vardır. Grevde kaybolan işgünü sayısı bakımından her iki sektörün eşit olduğu görülmektedir. Özel sektörde grevlerde 11.684.179 (%49.9) işgünü, kamu sektöründe de 11.682.804 (%50.1) işgünü kaybolmuştur.

Aşağıdaki tablo’da 1984-2005 yılları arasında sektörler itibariyle grev sayısı, greve katılan işçi sayısı ve grevler sonucu kaybolan işgünü sayısı verilmektedir.

Tablo XVII: Kamu-Özel Sektör Ayrımına Göre Grev Sayısı, Greve Katılan İşçi Sayısı, Grevde Kaybolan İşgünü Sayısı (1984-2005)

Yıllar	Grev Sayısı		İşçi Sayısı		Kaybolan İşgünü Sayısı	
	Kamu	Özel	Kamu	Özel	Kamu	Özel
1984	3	1	526	35	2.252	2.695
1985	-	21	2.410	-	-	194.296
1986	-	21	7.926	-	-	234.940
1987	4	303	6.507	23.227	325.707	1.636.233
1988	9	147	12.850	17.207	1.054.089	838.566
1989	7	164	30.153	9.282	2.258.638	652.774
1990	20	438	58.616	107.690	1.363.850	2.102.700
1991	22	376	62.528	102.440	1.189.428	2.619.926
1992	48	50	57.464	4.725	761.629	391.949
1993	9	40	2.189	4.719	75.468	499.273
1994	12	24	2.718	2.064	30.553	212.036
1995	70	50	178.539	21.328	4.249.920	588.321
1996	7	31	3.434	2.027	79.251	195.071
1997	3	34	3.362	3.683	60.061	121.852
1998	7	37	4.111	7.371	60.035	222.603
1999	2	32	67	3.196	1.917	227.908
2000	19	33	11.879	6.826	132.900	235.485
2001	4	31	737	9.174	18.617	267.398
2002	8	19	2.735	1.883	15.450	28.435
2003	2	21	8	1.527	184	144.588
2004	1	29	283	3.274	1.981	91.180
2005	1	33	437	3.092	874	175.950

Kaynak: Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Çalışma Hayatı İstatistikleri, No: 31, Ankara, 2005; calisma.gov.tr.

Dönemi ikiye ayırarak incelediğimizde de, 1984-1991 döneminde özel sektör ve kamu sektöründe yapılan grevler arasında önemli bir farkın olduğu görülmektedir. Bu dönemde, kamu sektöründe yapılan grev sayısı 65 iken, özel sektörde 1.741’dir. Aynı şekilde greve katılan işçi sayısı ve kaybolan işgünü sayısı bakımından da fark vardır. Özel sektörde greve katılan işçi sayısı 259.881 iken, kamu sektöründe 181.516’dır. Grevde kaybolan işgünü sayısı, özel sektörde 8.282.130, kamu sektöründe de 6.193.396 olmuştur.

Kamu ve özel sektör ayrımında grevlerde farkın en çok arttığı yıl 1987 olmuştur. Bu yılda kamu sektöründe 4 grev, özel sektörde 303 grev yapılmıştır. Bu

belirgin fark, diğer yıllarda da devam etmiş, ancak 1991 yılından sonra kamu ve özel sektörde grev sayıları arasındaki fark azalmıştır.

1992-2005 döneminde ise, birinci dönemin tersine, kamu sektöründe grevlerin arttığı görülmektedir. Bu dönemde özel sektörde 193, kamu sektöründe 464 grev yapılmıştır. Aynı şekilde, kaybolan işgünü sayısı ve greve katılan işçi sayısı bakımından da kamu sektörü, özel sektörü geçmiştir. Bu dönemde, kamu sektöründe greve katılan işçi sayısı 267.963 iken, özel sektörde 74.889'dur. Kaybolan işgünü sayısı da, kamuda 5.488.840 iken, özel sektörde 3.402.049 olmuştur.

1980 sonrası dönemde, özel sektörde grev hareketlerinin istatistiksel olarak yükseliş göstermesinde, ülke ölçeğinde özelleştirme politikalarının yaygınlaşması sonucu istihdamın özel sektöre kayması, ekonomik bunalım yıllarında krizden çıkmanın yolu özel sektör ücretlerinin düşürülmesinde bulunması ve bu sektörde çalışanların işgüvencesiz olması etkili olduğu söylenebilir. Örneğin, 1989'da özel sektör ortalama net ücretinin kamu kesimi net ücretinin %86'sı düzeyinde bulunuyordu. Bu fark izleyen yıllarda açılarak, ağır bir bunalım yılı olan 1994'te %64.6'ı bulmuştur. Bu tarihten sonra, 2000 yılına kadar %70'in üzerinde kalan özel kesim ücret düzeyi, yine ağır ekonomik bunalımla birlikte, 2001'de %62.8'e düşmüş, 2002'de %68.4 olmuş ve 2003'de %65.7 düzeyine çıkmıştır.²³⁶ Bunun yanında kamu kesiminde meydana gelebilecek bir grevin ekonomik ve sosyal etkilerinin büyük olmasından dolayı hükümetler sosyal ve politik girişimlerde bulunarak, grevlerin önüne geçmeye çalışmaktadır.

²³⁶ Kepenek; Yentürk, 2005, s. 512.

3.2.2. Grev Hareketlerinin Niteliksel Özellikleri

Türkiye’de 1980-2005 döneminde grev hareketlerinin niteliksel özelliklerine bakıldığında, bu dönemde sendikaların faaliyetlerini kısıtlayan gelişmelerle birlikte, grevlerin işyeri ve işletme düzeyinde kaldığı ve genelde ekonomik talepleri kabul ettirmek amacıyla yapıldığı görülmektedir.

Bu dönemin önemli bir özelliği de, grev hareketlerine karşı yapılan baskıların artması sonucu, sendikal mücadelede grev dışı uygulamaların yaygınlaşmasıdır. Ancak grev-dışı uygulamalar her ne kadar sendikal mücadelede etkin bir araç olarak kullanılsa da, hükümetlere ve işverenlere karşı doğrudan bir yaptırımı olmadığı için müdahale gücü zayıf kalmaktadır.

3.2.2.1. Kazanılmış Hak ve Yararların Korunması Amacıyla Yapılan Grevlerdeki Artış

1983 yılında çıkarılan 2822 sayılı kanunun 25. maddesinde, sadece menfaat grevleri, yani toplu iş sözleşmesi imzalanması sırasında çıkan uyuşmazlıklara karşı grev hakkının tanınarak, toplu iş sözleşmesi sürecinde çıkan bir uyuşmazlığa karşı yapılan hak grevleri yasaklanmıştır. Bu durum, 1980 öncesi dönemin tersine, işçilerin toplu iş sözleşmesi süresince haklarını grev yolu ile savunması imkansız hale getirilmiştir. Bu süreçte yaşanan uyuşmazlıklara karşı, 2822 sayılı Kanun’un 60. maddesi ile eda ve yorum davaları açma hakkı tanınmış, ancak uygulamada bu davaların uzun sürmesi ve işverenlerin bu süreçte işçilere baskı uygulayabilmesi, işçilerin bu haklarını kullanmalarını sınırlı hale getirmiştir.

Bunun yanında, Türkiye’de 1980 sonrası süreçte, sendikal mücadelelere karşı yapılan yoğun baskılar, özelleştirmeler sonucu kamu sektöründe istihdamın daralması, esnek çalışma modellerinin yaygınlaşması ve işsizliğin artması, işçileri, işyerlerine ve işverene bağımlı hale getirmiştir. Hükümetlerin ve işverenlerin, sendikalara ve işçilere yaptığı baskılar, hem sendikal örgütlenmeyi hem de sendikal mücadeleyi zayıflatmıştır.

Bu dönemde 1980-1991 yılında kadar grev hareketlerin görece bir artış gözlemlense de, 1992 yılından sonra grev hareketlerinde önemli bir düşüş yaşanmıştır. 1980-1991 yılları arasında yapılan grevlere bakıldığında da daha çok toplu iş sözleşmesi imzalanması sırasında çıkan uyuşmazlıklar nedeniyle greve başvurulduğu görülmektedir. 1992-2005 döneminde ise hak grevlerine izin verilmemesi, sendikaları grev-dışı gösteri, yürüyüş ve mitingleri yaygın ve etkin bir şekilde kullanmaya yöneltmiştir.

3.2.2.2. Politik-İdeolojik Grevlerdeki Azalış

Politik-ideolojik nitelikli grevlerin örneklerini incelemeye başlamadan önce, bu tür grevlerin hukuksal temeline baktığımızda, ülkemizde 1983 tarihli Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunu’nun 25. maddesinin de klasik grev hariç tüm grev türleri açık bir şekilde yasaklamıştı. Bunun yanında, bu dönemde neo-liberal politikalar çerçevesinde hükümetlerin ve işverenlerin çalışma hayatına ve sendikalara karşı müdahalesini artması, sendikaları, işçiler için etkin bir sınıf mücadelesi aracı olmaktan çıkarmıştır. Bu durum, sendikal mücadeleyi zayıflattığı gibi, grev hareketlerinde de politik ve ideolojik taleplerin giderek azalmasına neden olmuştur. Ancak, 1980 sonrası süreçte politik ve ideolojik taleplerin grev-dışı uygulamalar

aracılığıyla etkin bir şekilde uygulandığı görülmektedir. Bu nedenle, 1980-2005 dönemi grev hareketleri incelerken iki bölüme ayırarak değerlendireceğiz.

3.2.2.2.1. 1980-1991 Döneminde Grev Hareketleri ve Eylemleri

1983 yılında grev yasağının kalkmasından sonra ilk grev 2 Ekim 1984'te İstanbul- Kartal'daki Desan Tersanesi'nde yapıldı.²³⁷ Desan Tersanesi'nde örgütlü olan DOK Gemi-İş Sendikası'nda toplu iş sözleşmesi görüşmeleri sırasında 8 işçinin işten atılması üzerine çıktı. Grev, 2822 sayılı Kanun'un yeni çıkarılmasının ardından yapılan ilk grev olmasından dolayı çeşitli yasal engellere takılmış ve işten çıkarılmaya karşı yapılması nedeniyle İstanbul 8. İş Mahkemesi tarafından iptal edilmiştir.

Türk-İş'e bağlı Deri-İş Sendikası'na örgütlü Kazlıçeşme'deki 12, Alibeyköy'deki 2 deri fabrikasında 520 işçi, toplu sözleşme uyuşmazlığı nedeniyle 1985 yılında greve gitti. Grev kararının alınmasının nedeni de taraflar arasında ücretler, sosyal haklar ve çalışma koşulları ile ilgili önemli görüş ayrıkları yaşanmasıydı.

Deri-İş Sendikası ile Deri İşverenleri Sendikası arasındaki uyuşmazlık görüşmeleri, 63 işyerinde çalışan yaklaşık 2.500 işçiyi kapsıyordu. Ancak bu işyerlerinden bir bölümü için toplu sözleşme süreci tamamlanmadığı, bir bölümünde de yetki sorunu çözülemediği için buralarda çalışan işçiler eylemin dışında kaldılar.²³⁸ Grev kararına karşılık işveren sendikası da 44 işyerinde lokavt kararı aldı. Oldukça kararlı ve canlı bir görünüm içinde başlayan grevlere yasa gereği grev

²³⁷ Keskinoglu, 1998, s. 489.

²³⁸ Türkiye Sendikacılık Ansiklopedi, Cilt II, 1998, ss. 248, 249.

kapsamı dışında kalmayan tüm işçiler katıldı.

Grev, taraflar arasında anlaşma sağlanması üzerine 4 Ağustos 1985’de sona erdirildi ve yeni bir sözleşme imzalandı. Bu sözleşmeyle, işçilerin talepleri kabul edilerek, ücretlerde ve sosyal haklarda geniş haklar kazanıldı.

Grevlerin canlılık kazandığı ilk grev Netaş grevidir. DİSK’e bağlı Maden-İş’in, 12 Eylül 1980’deki askeri müdahale ertesinde faaliyetten men edilmesinden sonra bağımsız Otomobil-İş Sendikası’nın örgütlendiği işyerinde çalışan 2.600 işçi, toplu iş sözleşmesi uyuşmazlığı nedeniyle greve gitti.²³⁹ Uyuşmazlığın nedeni ücret artışı, yılbaşında bir maaş ikramiye ve disiplin kurulunda işçi ve işveren tarafının dönüşümlü biçimde başkanlık yapması konularıydı.

93 gün süren Netaş grevi, sendikanın taleplerinin kabul edilmesi üzerine 18 Şubat 1987 sona erdi. Ancak grev bittikten sonra da sendikaya baskılar arttı ve greve katılan işçiler işten çıkarılmaya başlandı.

Yine 1987 yılında özel sektörde Petrol-İş’in 63 işyerinde 11 bin işçiyi kapsayan grevleri, Tez Koop-İş’in Migros’ta, Tümtis’in 45 ambarda, Türk Metal’in Seydişehir Alüminyum Tesisleri’nde yaptığı grevler de dönemin önemli grevleridir.²⁴⁰

Petrol-İş Sendikası’nın örgütlü olduğu 63 işyerinde 18 Şubat 1987’den itibaren aşamalı olarak başlayan, 12 Eylül sonrasının ilk toplu grevleri yapılmıştır. Petrol-İş Sendikası’yla işveren sendikası Kiplas arasında Türkiye çapında 54 firmaya bağlı 70 işyerinde çalışan yaklaşık 15.000 işçiyi kapsayan toplu sözleşme görüşmeleri 6 Kasım 1986’da başlamış, 50 kadar madde üzerinde uyuşmazlık

²³⁹ A.g.e., s. 438.

²⁴⁰ Koç, 2003, ss. 283, 284.

çıkıştır.²⁴¹ Toplu sözleşme görüşmelerinde o güne kadar Türkiye’de ilk defa yaşanan bir durum ortaya çıkmış ve işveren olan Kiplas, işyerlerinin tümünü kapsayacak şekilde tek bir grup sözleşme hazırlamıştır. Bunun üzerine Petol-İş 63 işyerinde greve aşamalı olarak çıkarak, İstanbul, İzmit, Gebze, Ankara, Bursa, Mersin ve Adana’da eylemler düzenledi.

Grevler sürerken taraflar anlaşma sağlayarak, Kiplas grup toplu sözleşme teklifini geri çekti ve anlaşmazlık nedenlerinden olan sözleşmenin imzalanma tarihi, uyuşmazlığın başladığı tarihe alındı. İşçi ücretleri ve sosyal haklarda da ciddi bir iyileşme sağlandı.

Türk-İş’e bağlı Türk-Metal Sendikası’na örgütlü Seydişehir Alüminyum ve Antalya Ferrokrom fabrikalarında çalışan yaklaşık 6.100 işçi, işveren sendikası Türk Kamu-Sen ile toplu sözleşme görüşmelerinde uyuşmazlık çıkması nedeniyle 30 Mayıs 1987’de greve gitti.

Grev devam ederken Başbakan Turgut Özal’ın devreye girerek Türk Kamu-Sen’e baskı yapması sonucu görüşmeler yeniden başladı.²⁴² Tarafların işçi ücretlerine yüksek oranlarda zam vermesi üzerine 31 Ağustos 1987’de grev sona erdirildi.

Dönemin en önemli hareketi ise 1989 yılında başlayan Bahar Eylemleri’dir. Kamu kesminde 1989 yılı toplu pazarlık görüşmelerini yürütmek üzere Türk-İş’e üye 26 sendikanın genel başkanları ile Türk-İş Yönetim Kurulu, 22 Kasım 1998’de bir araya gelerek ‘Kamu Kesimi Toplu İş Sözleşmeleri Koordinasyon Komisyonu’ oluşturulması kararlaştırıldı. Komisyon, kamu işveren sendikaları olan Tühis, Kamu-İş ve Türk Kamu-Sen yetkilileriyle toplu iş sözleşmesi görüşmelerine başlamış,

²⁴¹ Türkiye Sendikacılık Ansiklopedi, Cilt II, 1998, ss. 525, 526.

²⁴² Türkiye Sendikacılık Ansiklopedi, Cilt III, 1998, ss. 56, 57.

ancak işveren sendikaları ile anlaşmaya gidememişti.²⁴³

Görüşmelerde ilerleme sağlanamaması üzerine, yaklaşık 600.000 kamu işçisi Mart 1989'dan itibaren Mayıs ayı ortalarına kadar Türk işçi hareketleri tarihine “Bahar Eylemleri” adıyla geçen ve örgütlerinin kararı olmaksızın kendiliğinden bir dizi eylem gerçekleştirilmiştir. Mart ayı ortalarına doğru yurt genelinde başlatılan Bahar Eylemleri'nde işçiler, bilinen eylem türlerinin yanısıra toplu viziteye çıkma, sakal bırakma, servis araçlarına binmeme, çıplak ayakla yürüme, yollar trafiğe kapama, maaş bordrolarını başbakanlığa postalama, çocuklarını evlatlık verme, toplu boşanma davası açma, caddelerde toplu olarak dilenme, kefenli basın toplantısı düzenleme gibi o güne kadar pek rastlanmayan grev dışı pasif direniş yollarını denemişlerdir.²⁴⁴

Türk-İş yönetimi bu eylemler yapıldığı sırada öncelikle iyimser bir tavır sergilemiş ve 14 Mart'ta hemen eylem kararı almamıştır. Türk-İş, 24 Mart'ta yayımlanan bildirinin son kısmında “İşçiler üretmeme haklarını bütünlük içinde daha ileri aşamalarda kullanacaklardır” şeklinde bir ifade kullanarak, eyleme başvurmadan sorunun görüşülmelerle çözümleneceği umudunu taşıdıklarını belirtmişlerdir.²⁴⁵ Ancak, Hükümetin tutumunda bir değişiklik olmaması üzerine eylemler devam etmiş ve Türk-İş Yönetim Kurulu da bu eylemleri desteklemiştir. Eylemlerin Türkiye genelinde hız kazanması, Hükümeti anlaşmaya itmiştir. Yapılan anlaşma ile, ücretlerde birinci yılın ilk altı ayı için %80+10.000 TL, ikinci altı ay %40+70.000 TL; ikinci yılın ilk altı ayı için %25, ikinci altı ay %20 zam yapılmıştır.²⁴⁶

²⁴³ Mahiroğulları, 2005, s. 372.

²⁴⁴ A.g.e.

²⁴⁵ Türk-İş, **15. Genel Kurul Çalışma Raporu**, Ankara, 1989, s. 159

²⁴⁶ A.g.e., s. 165.

Bahar Eylemleri'nin Türk işçi hareketleri içinde yapılış şekli ve sonuçları bakımından önemli bir yeri vardır. Bu eylemler, 1980 sonrası süreçte sessizliğe boğulan işçileri, ülke genelinde yaygınlaşan geniş katılımlı ve kendiliğinden oluşan ilk kitlesel eylemdir. Bu eylemlerin bir diğer özelliği de, bu hareketin tavandan değil, tabandan gelen ve sendikaları bu noktada harekete geçiren bir eylem olmasıdır.

1990 ve 1991 yıllarına gelindiğinde ise, Türkiye'de grev hareketleri giderek hız kazanmıştır. Zonguldak'ta madende çalışan ve Genel Maden-İş Sendikasına üye 47 bin işçi, 30 Kasım 1990'da, Türkiye Taşkömürü Kurumu ve Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü'nde greve çıkmıştır.²⁴⁷ Bu grevde işçiler, Zonguldak'tan Ankara'ya yürüyüşe geçmiş, ancak Mengen'de durdurulmuştur. Grev birçok sendikadan destek görmüş, hatta Türk-İş, greve destek vermek için 3 Ocak'ta bir günlük Genel Uyarı Eylemi yapmıştır. Grev, 7 Şubat'ta sonlanırken, sözleşme ile işçilere birçok hak tanınmıştır.

25-28 Aralık 1990 tarihinde ise Türk-Metal, Özdemir-İş ve Otomobil-İş sendikalarınca da geniş katılımlı grevler yapıldı. Özellikle Metal işkolunda yapılan grevlere 100 bine yakın işçi katılmıştır.²⁴⁸

1991 yılında, Paşabahçe Cam Fabrikası'nda çalışan Kristal-İş Sendikasına üye 2.278 işçinin işten atılacağı duyulması üzerine, 3 bine yakın işçi Paşabahçe Cam Fabrikası'nı işgal etmiştir. İşgal 21 gün sürmüş, ancak işgal sırasında işçilere, gerek siyasi partilerden, gerekse sendikalardan beklenen desteğin gelmemesinden dolayı grev başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

²⁴⁷ Yaraşır, 2006, s. 110.

²⁴⁸ Yıldırım Koç, "3 Ocak Genel Eylemi ve Zonguldak Grevi", **İşçi Sınıfı ve Sendikacılık Hareketinin Güncel Sorunları**, Ataol Yayınları, İstanbul, 1991, ss. 164, 173.

3.2.2.2.2. 1992-2005 Döneminde Grev Hareketleri ve Eylemleri

1994’de yaşanan ekonomik krizin etkisi ile 1995 yılında enflasyon %106.7’e çıkmıştır. 1995 yılında enflasyonun yükselmesine rağmen, işçi ücretlerine yüzde sıfır zam verilmesi, özellikle kamu sektöründe sendikal hareketlerin ve mücadelenin artmasına neden olmuştur. 1995 yılının bir özelliği de, Türkiye’de grev sayısının ve grevde kaybolan işgünü sayısının, 1980 yılından sonra ikinci en fazla yıl olmasıdır.

Bu hareketlerden ilki, 1995 yılında kamu kesiminde toplu sözleşme görüşmelerinde anlaşma sağlanamaması üzerine Türk-İş öncülüğünde 5 Ağustos 1995’te “Emeğe Saygı Yürüyüş ve Mitingi”dir. Kamu kesiminde çalışan işçilerin sözleşme yılı olan 1995’te, DYP-CHP Koalisyon Hükümeti ile Türk-İş yetkilileri arasında yürütülen toplu sözleşme görüşmelerinin tıkanma eğilimi göstermesi üzerine, Türk-İş, ilki 11 Temmuz’da Hükümet’in ücretlere yıllık %5.4 oranındaki artışı öngören teklifinin reddedilmesiyle başlayan bir dizi eylem kararı almıştır. Bu eylemlerden en kapsamlısı 5 Ağustos 1995’te gerçekleştirilen “Emeğe Saygı Yürüyüş ve Mitingi” olmuştur.²⁴⁹ Miting 250.000 işçinin katılımı ile Ankara Tandoğan Meydanı’nda yapılmıştır. Miting sonrasında Türk-İş Başkanlar Kurulu, işçilerden 8 Ağustos günü işyerlerine gidip çalışmalarını, 8 Ağustos’u 9 Ağustos’a bağlayan gece işyerlerini terk etmemelerini istemiştir. Eylem nedeniyle başta İstanbul, Ankara, İzmir, Bursa ve Mersin gibi illerde özellikle ulaşım, enerji, haberleşme ve sağlık hizmetleri önemli ölçüde aksamıştır.

Kamu kesimi toplu görüşmelerindeki tıkanıklık, Türk-İş tarafından başlatılan bu eylemlerle giderilememiştir. 11 Eylül’de yeniden başlatılan bu mücadele, Türk-İş bünyesinde oluşturulan Kamu Kesimi Toplu İş Sözleşmeleri Koordinasyon

²⁴⁹ Mahiroğulları, 2005, s. 377.

Kurulu'nun 29 Ağustos'ta üye sendikalara önerdiği grev kararıyla yeni bir döneme girmiştir. Sonuçta 20 Eylül 1995'te Türk-İş'e bağlı sendikalara üye toplam 144.682 işçi greve çıkmak zorunda kalmış, 1980 sonrası dönemin 4.835.241 gibi gayet yüksek işgünü kaybına neden olan grevler gerçekleştirilmiştir.²⁵⁰

DİSK'e bağlı Tekstil ve Hak-İş'e bağlı Öz İplik-İş'e üye işçiler, 1995 yılında Türkiye'nin çeşitli illerindeki fabrikalarda toplu sözleşme uyuşmazlığı nedeniyle greve gittiler. Sözleşme görüşmelerinin başlamadan önce Tekstil ve Öz İplik-İş sendikalarıyla Türk-İş'e bağlı Teksif Sendikası, bir protokol imzalayarak birlikte hareket etme kararı aldı.²⁵¹ Teksif 80 bin, Tekstil İşçileri Sendikası 10 bin ve Öz İplik-İş Sendikası 6 bin üyesi adına Tekstil İşveren Sendikası'yla toplu sözleşme görüşmeleri başladı. Görüşmelerde işveren sendikası, birinci yılın ilk 6 ayı için yüzde 30 zam önerdi; taşeronlaşma ve iş güvencesi konularında işçi sendikalarının getirdiği teklifleri ise kabul etmedi.

Ortak protokol çerçevesinde çeşitli kereler işveren sendikasıyla bir araya gelen üç sendikanın beraberliği Teksif Sendikası'nın grev tarihi olan 24 Şubat'tan 3 gün önce sözleşmeyi imzalaması ile bozuldu. Anlaşmayı ortak tavra karşı bir ihanet belgesi olarak yorumlayan Tekstil İşçileri Sendikası ve Öz İplik-İş Sendikası eş zamanlı greve çıkma kararlarını devam ettirdiler. Grevler 24 Şubat'ta başladı. Grev süresince önce Öz İplik-İş, daha sonra Tekstil İşçileri Sendikası anlaşmaya gitti. Anlaşma ile daha çok ücret artışları ile ilgili düzenlemelere ağırlık verildi.

1996 yılından sonra yapılan sendikal eylemlerin ise daha çok özelleştirmelere ve hükümetin çıkarmak istediği yasalara karşı yapıldığı görülmektedir. Özellikle limanların, termik santrallerin ve Petlas gibi tek tek işletmelerin özelleştirilmesine

²⁵⁰ Türk-İş, **17. Çalışma Raporu**, Ankara, 1995, ss. 201, 212.

²⁵¹ Türkiye Sendikacılık Ansiklopedi, Cilt III, 1998, ss. 195, 196.

karşı işyerinde kalma, alıcıları içeriye sokmama gibi eylemler yapılmıştır. Bu dönemde konfederasyonlar arasında da ortak eylemlerin arttığı görülmektedir.

1996 yılı DİSK ve KESK'in ortak mücadele çalışmaları doğrultusunda yaptıkları ilk somut eylemi açısından önemlidir. 13-14 Nisan tarihlerinde KESK'in çeşitli kentlerde düzenlediği mitingleri aktif olarak destekleyen DİSK yönetimi, Adana'da "İşsizliğe, Pahalılığa, Baskılara ve Mezarda Emekliliğe Hayır" adıyla 30 bin kişinin katılımı ile bir miting düzenlenmiştir.

Bu yılın diğer önemli eylemi ise iktidardaki Refahyol Hükümeti'nin ekonomik ve sosyal konulardaki tutumuna ve 3 Kasım 1996'da Susurluk'ta meydana gelen bir kazayla başlayan, kamuoyu ve medyada siyasetçi, yeraltı dünyası, kamu kuruluşları ilişkisi olarak tanımlanıp Susurluk Skandalı olarak bilinen olayı protesto etmek ve tavır almak amacıyla Türk-İş Yönetim Kurulu, 3 Aralık 1996'da İstanbul'da biraraya gelerek "Temiz Toplum Temiz Siyaset" çağrısı yapmış ve "Türkiye'ye Sahip Çık!" sloganıyla demokratik mücadele başlatılması kararı almıştır. Bu doğrultuda 5 Ocak 1997'de "Türkiye'ye Sahip Çık!" yürüyüş ve mitingi, geniş bir katılımı Ankara'da yapılmıştır. Susurluk Olayı'nı protesto etmek için 2 Kasım 1997'de bazı sivil toplum örgütleri ve siyasal partilerin düzenlediği Susurluk'taki eylemlere DİSK'te katılarak destek vermiştir.²⁵²

1997 yılının en önemli olayı ise DİSK, Türk-İş, TESK, TOBB ve TİSK genel başkanlarının katılımıyla oluşturulan "Sivil inisiyatif"dir. Sivil inisiyatif ortak bir metin düzenleyerek, Refah-Yol hükümetine yarattığı huzursuzluk ve bunalımın sona ermesi için hükümetten çekil çağrısı yapılmıştır. Ardından da büyük bir eylem hazırlığına girilerek "Sendikal Haklar Kampanyası" ile başlatılmış, 7-16 Aralık günlerinde İstanbul-Ankara arasında "İşimiz, Ekmeğimiz, Geleceğimiz için Sendikal

²⁵² Mahiroğulları, 2005, s. 378.

Haklar Yürüyüşü" yapılmıştır. Yol boyunca işyerlerine, fabrikalara uğrayan, kent girişlerinde ve çıkışlarında büyük kitlelerce karşılanıp uğurlanan yürüyüşçüler, Türkiye'nin gündemim uzun süre tutmuşlardır. 16 Aralık'ta Ankara'ya ulaşan yürüyüş, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı önündeki mitingle son bulmuştur.

DİSK, 15 Aralık 1998 günü Türk-İş ve Hak-İş'e yazdığı yazıda, işten çıkarmalar ve toplu sözleşmelerde yaşanan tikanıklıkları belirterek, "öncelikle işçi sendikaları konfederasyonlarının başkanları"nın biraraya gelmesini ve daha sonra yönetim kurullarıyla birlikte atılacak adımların saptanmasını önerdi. Bunun üzerine, Türk-İş Başkanlar Kurulu'nun 24 Aralık günündeki toplantısında kabul edilen bildiri DİSK'e iletilti. DİSK, bu bildiriye de gözönüne alarak bir bildiri taslağı hazırladı. Bu taslak da ortak bildirinin hazırlanması değerlendirildi. 29 Aralık 1998 günü Türk-İş, Hak-İş ve DİSK Genel Başkanları Ankara'da Türk-İş Genel Merkezinde biraraya gelerek ülkenin, halkın ve işçi sınıfının sorunlarını görüştüler ve ortak talepleri formüle ettiler. Görüşmede, bir sekreteryanın oluşturulması ve ilişkilerin geliştirilmesi kararlaştırıldı. Emek Platformu'nun ilk adımlarının atıldığı bu dayanışma sonucunda 12 Ocak 1999 günü başlayacak olan grevleri destekleme kararı alındı.²⁵³ DİSK'e bağlı Tekstil Sendikası dokuma işkolundaki grup toplu iş sözleşmelerindeki uyuşmazlık çıkması nedeniyle 12 Ocak 1999'da grev kararı alındı ve bu karar diğer konfederasyonlar tarafından desteklendi. Yeniden başlayan görüşmeler sonucunda grev birgün sonra sona erdirildi ve anlaşma sağlandı.²⁵⁴

Yine aynı yıl, Selüloz-İş Sendikası 11.973 grevcisi ile İzmit SEKA'da içinde olmak üzere, 8 işyerinde özelleştirilmenin durdurulması ve işyerlerinin kapatılmaması için yaygın bir grev hareketine başlamış ve trilyona yakın maliyetine

²⁵³ Türk-İş, **Belgelerle Türk-İş Tarihi (1992-1999)**, Türk-İş Yayınları, Cilt 4, 2002, ss. 600, 601.

²⁵⁴ DİSK, 11. Genel Kurul Çalışma Raporu, 2000, s. 143.

rağmen, uzun bir dönem hükümetle anlaşmaya gidilmemiştir.²⁵⁵ Bu grevin önemli bir yanı da, grevci işçilere, grev sürecinde, sendikal moral ve desteğin yanında, geçinebilmeleri için diğer sendikalardan maddi destek de gelmesidir.

1999 yılında 57. Hükümet'in hazırladığı "Sosyal Güvenlik Yasa Tasarısı"nda emeklilik yaşının kadınlar için 58, erkekler için 60 yaş olarak öngörülmesi çalışanlar cephesinin tepkisini çekti. Türk-İş, DİSK, Hak-İş ve memur sendikaları konfederasyonları gibi üst örgütler tasarıyla ilgili ortak bir değerlendirme yapmak, kendi görüşlerini içeren karşı bir tasarı oluşturmak için 5 ve 6 Temmuz'da bir araya geldiler. Bu örgütlerin hazırladığı ortak metin Başbakan'a iletilmiş, ancak Sosyal Güvenlik Yasa Tasarısı ile ilgili işçi ve memur örgütlerinin önerilerinin değerlendirilmesini imzaya açılmış ve Bakanlar Kurulu'da memurlara yapılacak olan zam oranını da %20 olarak belirlemişti. Bunun üzerine, işçi ve memur örgütleri 10 Temmuz itibaren uyarı eylemleri düzenlemeye başlamıştı.

Hükümetin emeklilik yaşını artıran tasarısına ve memurlara yapılacak maaş zammı kararına karşı geniş katılımlı bir cephe oluşturmak amacıyla 14 Temmuz 1999'da Türk-İş, DİSK, KESK, T. Kamu-Sen, Memur-Sen ve Türk Eczacılar Birliği, Türk Emekliler Cemiyeti gibi sivil toplum örgütleri "Emek Platformu" adı altında bir araya gelerek ortak eylem kararı aldılar.²⁵⁶ Emek Platformu Temsilcileri ortak eylem kararına uyarak çeşitli illerde eylemler düzenlediler. En geniş katılımlı eylem de 24 Temmuz 1999'da Ankara'da "Mezarda Emekliliğe Hayır Mitingi" adıyla gerçekleştirildi. Yaklaşık 500 bin kişinin katıldığı Kızılay Meydanındaki miting, son yıllarda düzenlenen en büyük ortaklaşa miting olduğu belirtilmektedir.

²⁵⁵ Koç, 2003, s. 284.

²⁵⁶ Mahiroğulları, 2005, s. 379.

2000 yılında ise DİSK'e bağlı Lastik-İş Sendikası'nın örgütlü olduğu üç lastik fabrikasında (Goodyear, Pirelli ve Lassa) sürmekte olan topu görüşmelerin uyuşmazlıkla sonuçlanması üzerine 20 Nisan'da 3.000'i aşkın üye greve başladı. Ancak bu grev 5 Mayıs günü Bakanlar Kurulu Kararıyla mili güvenlik gerekçe gösterilerek 60 gün ertelendi. Bu kararın ardından grev sona erdirilerek, işçiler işbaşı yaptı.

Günümüzde grev hareketlerine baktığımızda ise eylemlerin sürekliliği devam etmesine karşın, grev sayısının azalmaya başladığı görülmektedir. Bu dönemde önemli bir gelişme de, eylemler de konfederasyonların yanı sıra sivil toplum örgütlerinin de geniş bir destek vermesidir. Eylemlerin yapılma gerekçelerine bakıldığında da, daha çok IMF ve Dünya Bankası politikalarına, ABD'nin Irak saldırısına, hukuk dışı uygulamalara ve laiklik karşıtı olaylara karşı yapıldığı görülmektedir. 2000'li yıllardan sonra yapılan bazı önemli eylemler; Türk-İş'in 1 Aralık 2001'de DSP-MHP-ANAP hükümeti döneminde uygulanan ekonomi politikaları ve IMF'ye verdiği taahhütlere karşı "Türkiye'ye ve haklarına sahip çık" mitingi; Türk-İş, DİSK, Hak-İş ve KESK'in öncülüğünde 30 bin işçi ve memurun katılımı ile işsizliğe, yoksulluğa, yolsuzluğa ve savaşa karşı "küresel eşitlik, adalet ve barış" mitingi; 1 Mart 2003'de DİSK, KESK, TMMOB ve TTB'nin çağrısı ile Irak Savaşı için TBMM'de tezkerenin görüşüldüğü sırada "Halk Bu Savaşı Durduracak" mitingi; 6 Mart 2004'de DİSK ve KESK'in öncülüğünde, Hükümet'in hazırladığı "Yerel Yönetim Temel Yasa Tasarısı" na karşı mitingidir.

3.2.2.3. Grev Türleri Yelpazesinin Hukuksal ve Politik Açıdan Daralması

Türkiye’de 1963 yılında çıkarılan 275 sayılı Kanun’da ayrıntıya girilmeden siyasi, genel ve dayanışma grevi yasaklanmıştı. Ancak ayrıntılı bir sınırlandırmanın getirilmemesi, uygulamada sendikaların siyasi nitelik taşıyan grevler yapmasına olanak veriyordu. Oysa, 1980 sonrası süreçte, Anayasanın 54. maddesinde ve 2822 sayılı Kanun’un 25. maddesinde ayrıntılı bir şekilde, klasik grev hariç tüm grev türleri ayrı ayrı belirtilerek, yasaklanmıştır.

Bu dönemde grevlerin genelde klasik grev şeklinde olduğu görülmektedir. Ancak azda olsa genel ve siyasi grev uygulamaları vardır. Bunlardan en önemlisi 1987 yılında başlayan Bahar Eylemleri’dir. Bahar Eylemleri, 600.000’e yakın işçi ve memurun katılımı ile Türkiye çapında yapılan önemli bir harekettir. Bu hareketin bir diğer özelliği de kendiliğinden başlamasıdır. Yine 1994’de yaşanan ekonomik tikanıklıklara karşı kamu kesiminde başlatılan grev ve direnişler de genel grev niteliği taşımaktadır.

Bunun yanında, ülkemizde grevlerin bazı sanayi kollarında yasaklanması, getirilen kısıtlamalar ve grevlerin uzun süren prosüdürlere bağlanması, grev yapılamayan işyerlerinde ve işkollarında grev-dışı eylemlerin artmasını sağlamıştır. Bu dönemde, grev çeşitlerinde yaşanan daralmaya karşı, grev-dışı uygulamaların çeşitliliğinin arttığı söylenebilir. Bu grev-dışı uygulamaların nedenlerine bakıldığında siyasi ve idolojik faktörlerin etkili olduğu görülmektedir. Örneğin, 5 Ağustos 1995’de yapılan “Emeğe Saygı Yürüyüşü”, 3 Aralık 1996’da yapılan “Türkiye’ye Sahip Çık!” mitingi, 7-16 Aralık 1997’de “Sendikal Haklar Kampanyası”, 24 Temmuz 1999’da “Mezarda Emekliliğe Hayır Mitingi” siyasi nitelik taşıyan grev-dışı uygulamalardır.

En çok uygulanan grev-dışı eylem türleri ise; işi durdurma, işi yavaşlatma, işyerinde yemek boykotu, toplu viziteye çıkma, fazla mesaiye kalmama ve yürüyüşlerdir.²⁵⁷

3.3. Türkiye’de 1980-2005 Döneminde Grev Hareketlerinin Ekonomik, Sosyal ve Siyasal Etkileri Üzerine Bir Değerlendirme

1980 sonrası dönem, çalışmamızda ele alınan önceki dönemle karşılaştırıldığında, bu dönem sendikal hareketleri ve onun bir boyutu olan grev hareketleri, dünyada olduğu gibi Türkiye’de de niceliksel ve niteliksel olarak gerilediği görülmektedir. Bu nedenle, bu dönemin grev hareketlerinin 1963-1980 döneminde olduğu gibi, makro-toplumsal, ekonomik ve siyasal yaşamı etkilemede zayıf kaldığını söyleyebiliriz.

Sosyal etkisine baktığımızda, 1980 öncesi dönemde olduğu gibi, grev hareketleri etkili ölçüde bir sendikal hareket olma varlığını gösteremediği için, sendikal hareketlerinin işçi sınıfı aracılığı ile tüm toplumun refahının iyileşmesi yönünde bir etkisi sınırlı olurken, işçi sınıfının sendika dışı kesimlerin daha derin sömürüsüne, buna karşın sermaye sınıfının kâr hadlerinin olağanüstü ölçüde yükselmesi sonucunu vermiştir. DİE’nin 1987, 1994 ve 2002 yıllarında gelir dağılımı ile ilgili yaptığı çalışmalar da bunu açıkça göstermektedir. Gelir dağılımı hesaplamasında önemli gösterge olan gini katsayısı 1987’de 0.43’den, 1994’de 0.49’a çıkmış, 2002’de de 0.44’e gerilemiştir. 2002’de gini katsayısının düşmesinde, 2001 yılında yaşanan ekonomik kriz sonrasında %20’lik en yüksek gelir grubuna sahip kişilerin gelir oranlarının düşmesi ile de ilişkisi vardır.

²⁵⁷ Petrol-İş, **Petrol-İş 88 Yılı**, Petrol-İş Yayınları, No:23, 1988, s. 286.

Yine bu dönemde 1987 yılında DİE'nin Gelir Dağılımı ile ilgili yaptığı araştırmada, hanehalkı içerisinde ücretlilerin toplam kullanılabilir gelir içindeki payının oranı %32,7'dır. Bu oran 1994'de %35.1'e gerilemiş, 2003'de de %52,8'e çıkmıştır. Ancak Yakup Kepenek'e göre, 1994'den 2003'e dokuz yıllık dönemde istatistiklerde ücretlerde yaşanan gelir artışını, hesaplama yöntemleri farklılıklarıyla bile açıklanamayacak kadar büyük olduğunu, bu nedenle gerçeği yansıtmadığını belirtmektedir.²⁵⁸ Bu dönemi, sermaye sınıfı açısından değerlendirdiğimizde de, sermaye sınıfının milli gelirden aldığı payın yıllar itibariyle artarak 1979'da %42 iken, 1989'da %68'e çıktığı görülmektedir.²⁵⁹

Bunun yanında, 1980-2003 dönemi Türkiye işçi sınıfı tarihinde en kapsamlı mülksüzleşmenin ve en hızlı işçileşmenin yaşandığı yıllar olmuştur.²⁶⁰ Özellikle bu dönemde tarım sektörüne yapılan desteklerin azalması, köyden kente göçü hızlandırırken, kentte yeni ve vasıfsız bir işgücünün oluşmasına neden olmuştur. 1987 yılında DİE tarafından düzenlenen Hanehalkı Gelir ve Tüketim Harcamaları Anketi'ne göre, işyerlerinde ücretli statüde çalışan 7,5 milyon kişi vardı. Bu insanların 5,9 milyonunun tek geliri aldıkları ücrettir. 1,6 milyon ücretli ise, ücret gelirin yanı sıra başka gelirler de elde edebiliyordu. 970 bin kişide, gerçek konumu itibariyle ücretli olmakla birlikte, arasına ücretli olarak çalışıp ücret geliri elde ediyordu.²⁶¹ Bu kişiler ya tam anlamıyla mülksüzleşmemiş üreticiler ya da ücretleri yetmediği için kayıtdışı sektörlerde çalışan kişilerdir.

Bu dönemdeki grev hareketlerinin siyasal etkisine baktığımızda, 1980 sonrası dönemde grev hareketlerinin etkin varlık gösteremeyişi, işçi sınıfının siyasal yaşamı

²⁵⁸ Kepenek, Yentürk, 2005, ss. 547, 549.

²⁵⁹ Korkut Boratav, **1980'li Yıllarda Türkiye'de Sosyal Sınıflar ve Bölüşüm**, İmge Kitabevi, Ankara, 2005, s. 90.

²⁶⁰ Koç, 2003, s. 199.

²⁶¹ A.g.e.

etkileme ve biçimlendirmede bir özne olma özelliğini daha çok yitirmesine neden olmuştur. Buna karşın, 1980 sonrası dönemde, siyasal yaşamın belirlenmesinde, küresel kapitalizmin uluslararası merkezi kurumları olan IMF, Dünya Bankası ve Dünya Ticaret Örgütü ile ulusal sermaye sınıfı ve onun örgütlerinin etkili olduğunu söyleyebiliriz. Bunun yanında, hükümetlerin sendikal yapılara yönelik baskıcı uygulamalarının etkisi ile sendikal yapılarda 1980 sonrası süreçte uzlaşmacı ve koruyucu yapı hakim olmuş ve sonuç olarak da sendikaların faaliyetleri daraltılmıştır. 1980-2005 döneminde grev hareketlerinin niteliksel özelliklerine baktığımızda da bunu görmekteyiz. Grevlerin daha çok toplu iş sözleşmelerinden kaynaklandığı ve genelde ücret ile ilgili uyuşmazlıkların sonucu ortaya çıktığı görülmektedir. Bunun yanında niceliksel olarak da, 1980 öncesi döneme göre bir artışın olduğu ancak bu artışın daha çok 1980-1991 yıllarında etkili olduğu, 1992'den sonra giderek düştüğü görülmektedir. Özellikle 2000'li yıllara gelindiğinde grevlerin yok denecek kadar az olduğu görülmektedir.

Ekonomik etkilerine baktığımızda da, 1980 sonrası süreçte sendikal hareketlerin ve grev hareketlerinin etkin bir varlık gösteremeyen nitelikte oluşu, sermaye sınıfının, kapitalizmin küresel krizini daha kolay bir şekilde yeni neo-liberal politikalar yoluyla uygulamasına ve ulusal ekonominin yarattığı artı değerden daha fazla pay almasına yol açmıştır. Bunun yanında, neo-liberal politikalar sonucu üretim yapısında yaşanan değişim esnek üretim modellerini ve özelleştirme uygulamalarını getirerek, vasıfsız işçiye olan ihtiyacı azalttığı gibi, işgüvencesiz ve düşük ücretlerle çalışmayı da zorunlu hale getirmiştir. Özellikle bu dönemde işçi ücretleri, 1980 öncesi dönemle kıyaslanmayacak bir şekilde düştüğü görülmektedir. Tablo XIII göre, 1979'da 100 olan toplam reel ücret endeksi 1986 yılına gelindiğinde 54,3 seviyesine gerilemiştir. Bu gerileme kamu sektöründe 55,6, özel sektörde ise 55,9

seviyelerindedir. 1987-1991 döneminde ise serbest toplu pazarlıklara geçilmesinin ve sendikaların baskısının da etkisiyle reel ücretlerin tekrar artan bir seyir izlediği görülmektedir. 1987'den 1991'e kadar reel ücretlerde %34.8'lik bir artış olmuştur. 1992 yılından sonra reel ücretlerdeki artış durmuş ve gerilemeye başlamıştır. Özellikle 1994 yılında karşılaşılan kriz ve buna koşut olarak 1995 yılında alınan 5 Nisan kararları, 1995 yılına ait gerçek ücretler, 1991 yılına oranla %57.4 gerilemiştir. 1998 yılına gelindiğinde 23.4'lük bir artış sağlanmışsa da bu oran 1991'deki düzeyin çok altında kalmıştır.

1999 genel seçimleri öncesinde bağtlanan kamu kesimi toplu iş sözleşmeleri sonrasında ele geçen net ücret düzeyinde bir artış sağlanmışsa da, 2001 yılında yaşanan ekonomik kriz sonrasında ücretler bu dönemden sonra ciddi bir oranda düşmeye neden olmuştur. 2002 yılında yapılan genel seçimler öncesinde asgari ücret %25 ve maaşlarda %18.5'e varan bir artış sağlanmışsa da, özel kesimde ücret kaybı %3.3'e, kamu kesiminde de %29.5'e çıkmıştır.

1980 yılı nüfus sayımı sonuçlarına göre, hane halkı resilerinin %42,1'i ücretli iken, 1987'de DİE'nin yapmış olduğu araştırmaya göre bu oran giderek düşerek %32,6, 1994'de %27,8, 2003'de de tekrar yükselerek %42,9'a çıkmıştır. Ancak bu durum, işçilerin ve ailelerinin toplumsal refahtan aldığı payın arttığını göstermemektedir. Bunun aksine kendi hesabına çalışanlarda bir azalmanın yaşandığı ve buna bağlı olarak işyerine bağlı olarak çalışmanın arttığı söylenebilir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE’DE 1960-1980 VE 1980-2005 DÖNEMLERİNDE GREV HAREKETLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI

Türkiye’de 1960-1980 ve 1980-2005 dönemleri grev hareketlerinin karşılaştırmasında, öncelikle her dönem içerisinde yaşanan makro ekonomik, sosyal ve siyasal etmenlerin birinci derecede belirleyiciliği gerçeğini göz önünde bulundurularak, önceki bölümlerde ayrıntılı olarak incelediğimiz hipotez başlıkları çerçevesinde konuyu karşılaştırmalı olarak inceleyeceğiz.

4.1. Grev Hareketleri Üzerinde Etkili Olan Makro Toplumsal-Ekonomik ve Siyasal-Hukuksal Nedenlerin Karşılaştırılması

1960-1980 ve 1980-2005 dönemlerindeki grev hareketlerini karşılaştırmalı olarak incelediğimizde, dönemlerin dünyada yaşanan makro toplumsal, ekonomik ve siyasal-hukuksal gelişmelere bağlı olarak değiştiği ve farklılaştığı görülmektedir.

Bu iki dönemin grev hareketlerini makro-toplumsal açıdan karşılatırdığımızda; 1960-1980 döneminde, 1930’lu yıllarda ortaya çıkan Keynesyen politikaların etkisi ile Türkiye’de sosyal devlet uygulamalarına yönelik politikaların geliştiği, bununla beraber çalışan sınıflarının ekonomik büyümeden ve toplumsal refahtan aldığı payın giderek arttığını söyleyebiliriz. 1980-2005 döneminde ise, dünyada 1970’li yıllarda yaşanan ekonomik krizi sonrasında ortaya çıkan neo-liberal politikaların etkisi ile devletin ekonomiye müdahalesi zayıflatılarak, çalışan sınıfların ve ailelerinin ekonomik büyümeden aldığı payın azalmasına, dolayısıyla da gelir

dağılımının bozulmasına neden olmuştur. Örneğin 1960-1980 döneminde, hane halkı içerisinde ücretlilerin Milli Gelir'den aldığı pay, o dönemdeki istihdam edilen sayısı ile karşılaştırdığında oldukça yüksel olduğu görülmektedir. Devlet Planlama Teşkilatının 1973 yılında yaptığı araştırmaya göre ücretlilerin Milli Gelirden aldığı pay % 28.3'dür. 1980 sonrası dönemde ise, nüfus ve istihdamın hızla artmasına karşın, 1987 yılında DİE'nin Gelir Dağılımı ile ilgili yaptığı araştırmada, hanehalkı içerisinde ücretlilerin toplam kullanılabilir gelir içindeki payı %32,7 olmuştur. Bu oran 1994'de %35.1'e, 2003'de de %52,8'e çıkmıştır. Ancak Yakup Kepenek'e göre, 1994'den 2003'e dokuz yıllık dönemde ücretlerde yaşanan gelir artışının, hesaplama yöntemleri farklılıklarıyla bile açıklanamayacak kadar büyük olduğu, bu nedenle gerçeği yansıtmadığını belirtmektedir. Bu dönemi, sermaye sınıfı açısından değerlendirdiğimizde de, sermaye sınıfının milli gelirden aldığı payın yıllar itibariyle artarak 1979'da %42 iken, 1989'da %68'e çıktığı görülmektedir.²⁶²

Gelir dağılımı hesaplamasında önemli bir gösterge olan ve 1'e doğru yaklaştıkça gelir dağılımının bozulduğunu, sıfıra doğru indiğinde de gelir dağılımının düzeldiğini gösteren gini katsayısı da 1973'de ücretliler için 0.41'dir. 1980-2005 döneminde ise, 1987'de 0.43'den, 1994 'de 0.49'a çıkmış, 2002'de de yeniden 0.44'e gerilemiştir. Gelir dağılımı açısından bu iki dönemi karşılaştırdığımızda, birinci dönemde gelir dağılımının daha dengeli olduğu görülmektedir.

Yine DPT'nin gelir dağılımı ile ilgili yapmış olduğu araştırmaya göre, nüfusun en yoksul % 20'si toplam gelirin 1963 yılında %4.5'ini alırken, bu oran 1968'de %3'e düşmüş, 1973'de de %3.5'e yükselmiştir. 1980-2005 döneminde ise, DİE'nin yapmış olduğu araştırmaya göre, bu oran, 1987'de %5.1'e, 1994'de %4.9'a,

²⁶² Korkut Boratav, **1980'li Yıllarda Türkiye'de Sosyal Sınıflar ve Bölüşüm**, İmge Kitabevi, Ankara, 2005, s. 90.

2002 yılında da tekrar %5.3'e yükselmiştir. Bu iki dönemi karşılaştırdığımızda en yoksul %20'lik grubun toplam gelirden aldığı payın, ekonomik büyümeye bağlı olarak artması beklenirken önemli bir gelir artışı sağlayamadığı görülmektedir. Ancak bu durumu en çok gelir elde eden %20'lik kesim için değerlendirdiğimizde, bu grup için hızlı bir gelir artışı söz konusudur. DPT'nin yapmış olduğu araştırmaya göre en zengin %20'lik kesim toplam gelirin 1963'de %57'sini, 1968'de %60'ını, 1973'de de %56'sını almaktaydı. 1980 sonrası süreçte bu oran 1987'de %50'den, 1994'de %54'e yükselmiş, 2002'de %50.1'e inmiştir.²⁶³

Bu iki dönemin makro-ekonomik özellikleri açısından karşılaştırdığımızda da farklı yapısal dönüşümlerin yaşandığı, bunun da grev hareketlerini etkilediği görülmektedir.

1960-1980 döneminin makro-ekonomik özelliği, Türkiye'nin tekelci kapitalizm evresine girişinin başlangıcı olmasıdır. Bu dönemde Türkiye gelişmekte olan ülkeler düzeyine gelerek, endüstrileşmeye ağırlık verilmeye başlamıştır.

Ayrıca bu dönemde Türkiye'de planlı sosyo-ekonomik yapının benimsenerek, ithalata yönelik sanayileşme politikalarının geliştirildiği görülmektedir. Bu değişimde, dünyada 1929'da yaşanan ekonomik kriz sonrasında devletin ekonomiyi yönlendirme gereğinin ortaya çıkması ve 1945 sonrası dönemde Avrupa'da Keynes'in iktisat politikaların önem kazanmasının etkisi fazladır.

Keynes'e göre, eğer ekonomi efektif talep yetersizliği nedeniyle eksik istihdamda dengeye geliyorsa, devlet maliye politikası araçlarını kullanarak talep yaratacak, böylece müteşebbislerin olumsuz beklentileri kırılacak ve yeni yatırımlar gerçekleştirilebilecektir.²⁶⁴ Yeni yatırımlarda ekonominin tam istihdama ulaşmasını

²⁶³ Kepenek; Yentürk, 2005, s. 543.

²⁶⁴ Koray, 1994, s. 9.

sağlıyarak, işsizliği azaltacağı savunulmaktadır.

1945 sonrası dönemde uygulanan Keynesyen politikalar, devletin ekonomideki müdahalesini arttırarak, sosyal devlet uygulamaların yaygınlaşmasını sağlamıştır. Bunun yanında, dünyada büyük sanayici ve sermaye sınıfının belirginleşmeye başlaması, gelişmiş ülkelerin emek-sermaye ilişkisinin çözüm için geliştirdiği sınıfsal örgütlenme ve mücadele standartlarının oluşmasını sağlarken, bu gelişmeler, Türkiye’de sendikal hak ve özgürlüklerin, dolayısıyla grev hakkının yasal hale gelmesini ve uygulamada geçerlilik kazanmasına sağlamıştır. Bu dönemde sendikal hareketlerin güç kazanması ve grev hareketlerinin artması sonucunda da ücretlerde önemli bir artış sağlanmıştır. Örneğin bu dönemde, gerçek ücretler, kimi yıllarda azalma gösterebilir, 1979 yılına kadar, 1963 yılındaki düzeyin altına düşmemiştir. 1963 yılı 100 kabul edilirse, 1970 yılında gerçek ücretlerde %26.7’lik bir artış sağlanarak 126,7’ye ulaşmıştır. 1971 ve 1972 yıllarında ücretlerde %9 civarında bir düşüş yaşanmışsa da, gerçek ücretlerde en yüksek artışlar 1973-1977 döneminde olmuştur. 1977 yılında gerçek ücret, 1963 yılına göre % 51.1’i artmıştır. 1977’den sonra ise yaşanan siyasi istikrarsızlıklar ve enflasyonun hızla yükselmesi ile birlikte gerçek ücretlerde bir düşüş yaşanmaya başlanmıştır.

1980-2005 döneminin makro-ekonomik özelliği ise küresel kapitalizm krizinin aşılması için geliştirilen neo-liberal ekonomi sistemi ve politikaları olduğu açık bir gerçekliktir. Bu durumun genelde işçi sınıfı hareketlerinin tümünde olduğu gibi, onlardan biri olan grev hareketlerinde de niceliksel ve niteliksel olarak bir gerilemeye yol açarak, etkin bir sınıf mücadelesi aracı olmaktan çıkardığı söylenebilir. Bunun sonucu olarak da, 1980 sonrası dönemde ücretlerde önemli bir gerileme yaşanmıştır. Tablo XII’e göre, 1979’da 100 olan toplam reel ücret endeksi 1986 yılına gelindiğinde 54,3 seviyesine gerilemiştir. 1987-1991 döneminde ise

serbest toplu pazarlıklara geçilmesinin ve sendikaların baskısının da etkisiyle reel ücretlerin tekrar artan bir seyir izlediği görülmektedir. 1992 yılından sonra reel ücretlerdeki artış durmuş ve gerilemeye başlamıştır. Özellikle 1994 yılında karşılaşılan kriz ve buna koşut olarak 1995 yılında alınan 5 Nisan kararları, 1995 yılına ait gerçek ücretlerin 1979 ve 1991 yıllarına oranla yarı yarıya gerilemiştir. 1994’de reel ücret düzeyinde bile 1990’ların ilk yıllarındaki reel ücret düzeyine ulaşamamıştır.

İki dönemin makro siyasal-hukuksal özellikleri ve bu özelliklerin grev hareketlerine etkisi açısından değerlendirdiğimizde de, 27 Mayıs 1960 Darbesi sonrasında Türkiye’de siyasal sistem, 1961 Anayasası’nın getirdiği sosyal hukuk devleti temelinde yeniden yapılandırılmıştır. Bu değişim, işçi sınıfı hareketlerinin ilk kez çağdaş gelişmiş batı ülkelerindeki düzeye çıkmasına, siyasal-hukuksal alanda kurumların ve hakların, anayasal ve yasal düzeyde güvence altına alınmasını sağlamıştır. Bu araştırmanın konusu olan grev, Türkiye’de, ilk kez ve görece yeterli düzeyde politik ve ideolojik bakışlara açık ve etkin bir sınıf mücadelesi aracı olarak, 1961 Anayasası ve 1963 tarihli ve 275 sayılı yasayla düzenlenme alanı bulmuştur. Bu gelişmeler sendikal anlayışları da etkileyerek, radikal-siyasal hareketlerin ve “sınıf sendikacılığı”nın gelişmesini sağlamıştır.

1980 sonrası dönem Türkiye’deki makro siyasal-hukuksal gelişme ise, 12 Eylül 1980 askeri darbesi sonucu yapılan 1982 Anayasası ve onu bütünleyen yasal düzenlemelerin getirdiği siyasal-hukuksal düzendir. 1960-1980 dönemi ile karşılaştırılırsa, bu yeni dönemde, küresel kapitalizmin gereklerine ve taleplerine uygun olarak, 1960’lardan beri gelişen işçi sınıfı hareketlerinin mücadele gücünü zayıflatan neo-liberal siyasal-hukuksal bir yeniden yapılandırma zemini oluşturulmuştur. Bu yeniden yapılandırma süreci bugün de sürmektedir. Bu nedenle,

1960'lar sonrası hukuksal-siyasal yapının sosyal hukuk devleti özellikleri yerine, neo-liberal nitelikli ve işçi sınıfı hareketlerini zayıflatmaya çalışan bir yapının hakim olduğu görülmektedir. Bu etmenlerin etkisi ile de sendikal yapılarda da önemli bir değişim yaşanmıştır. Bu değişim, 1980 öncesi dönemin sınıfsal sendikacılık yapısına karşı koruyucu ve uzlaşmacı bir sendikal yapının gelişmesidir.

4.2. Grev Hareketlerinin Niceliksel Özellikleri Açısından Karşılaştırılması

1960-1980 ve 1980-2005 dönemlerinde grevlerin niceliksel özelliklerine bakıldığında, ilk dönemde toplam 1.437 greve 290.554 işçi katılmış ve 9.875.051 işgünü kaybolmuştur. İkinci dönemde ise, toplam grev sayısı %66.4 artarak 2.163'e, greve katılan işçi sayısı %37 oranında artarak 784.249'a ve kaybolan işgünü sayısı %42 artarak 23.367.068'e çıkmıştır.

Bu rakamlar incelendiğinde, 1980-2005 döneminde grevlerin ve sendikal mücadelelerin fazla olduğu görülmektedir. 1960-1980 dönemine göre grevlerin, greve katılan işçi sayısının ve grevde kaybolan işgünü sayısının artmasında nüfusun ve buna bağlı olarak işgücünün sayıca fazlalaşmasında etkisi vardır. Ancak, 1960-1980 ve 1980-2005 dönemlerini kendi içlerinde iki bölüme ayırarak incelediğimizde grev eğilimi ile ilgili farklı sonuçlar çıkmaktadır.

1960-1980 dönemini ikiye ayırarak incelediğimizde; 1963-1971 yıllarını kapsayan ilk dönemde, grev sayısı 558 iken, 1971-1980 döneminde %57.5 artarak 879'a, greve katılan işçi sayısı 139.688 iken, %46.7 artarak 204.932'ye, grevler sonucu kaybolan işgünü sayısı ise, 2.481.321 iken, %186.3 artarak 7.104.730'a çıkmıştır. Bu dönemde egemen olan eğilimin hep yükseliş olduğu görülmektedir.

1980-2005 döneminde ise; 1984-1991 yılları arasında toplam grev sayısı 1.506 iken, 1992-2005 yılları arasında %56.3 oranında azalarak 657'e, greve katılan işçi sayısı 441.397 iken, %22.3 oranında azalarak 342.852'ye, grevler sonucu kaybolan işgünü sayısı 14.476.089 iken, %38.5 azalarak 8.890.979 inmiştir.

Bu sonuçlara baktığımızda, 1960-1980 yılları arasında grev hareketlerinde sürekli bir artış eğilimi olmasına karşın, 1980-2005 döneminde; 1991'e kadar bir yükselme, 1992'den sonra ise ciddi bir azalış eğilimine girildiği görülmektedir.

1960-1980 ve 1980-2005 dönemlerinde grevlerin kamu-özel sektör ayrımına bakıldığında ise, her iki dönemde de özel sektörde grev hareketlerinin fazla olduğu görülmektedir. Özellikle 1980 sonrası süreçte, serbest piyasa ekonomisi temelli sanayileşme politikalarına ağırlık verilmesi ve özel sektör yatırımlarına verilen teşviklerin artmasının, bu süreçte özel sektör grevlerinin, 1960-1980 dönemine göre oldukça fazla olmasına neden olduğu görülmektedir. 1980 sonrası dönemde, özel sektörde grev hareketlerinin istatistiksel olarak yükseliş göstermesindeki bir başka neden de, bu dönem ülke ölçeğinde özelleştirme politikalarının yaygınlaşması sonucu istihdamın özel sektöre aktarılmasıdır. Bunun yanında kamu kesiminde meydana gelebilecek bir grevin ekonomik ve sosyal etkilerinin büyük olacağından dolayı hükümetler sosyal ve politik girişimlerde bulunarak, grevlerin önüne geçmektedirler. Diğer yandan, kamu sektöründe özel sektöre nazaran bir iş garantisinin olması da grev eğiliminin az olmasına neden olmaktadır.

1960-1980 döneminde kamuya ait işyerlerinde yapılan grev sayısı 368 (%22.78), özel sektörde 1.247 (%77.21)'dir. 1980-2005 döneminde ise kamu sektöründe 258 (%11.7), özel sektörde ise 1.935 (%88.2) grev yapılmıştır.

Grevlerin işkollarına göre dağılımına baktığımızda ise; 1960-1980 döneminde imalat sanayii ve genel işlerde grevlere oldukça sık başvurulduğu, ancak 1980-2005

döneminde ekonomi politikalarında yaşanan değişimle birlikte, özellikle metal, kara taşımacılığı ve genel işler işkollarında grev sayılarında hızlı bir artış olduğu görülmektedir.

Grevlerin konfederasyonlara göre dağılımında ise, 1960-1980 döneminde; Türk-İş'in grev hareketlerinin 1963-1971 yıllarında fazla olduğu ancak 1972-1980 döneminde giderek azaldığı görülmektedir. Buna karşın 1967'de kurulan DİSK'in grev sayısı her yıl arttırmıştır. Türk-İş 1963-1971 döneminde 153 grev yaparken, DİSK 62 grev yapmıştır. 1972-1980 döneminde ise Türk-İş 365, DİSK ise 417 grev yapmıştır.

1980-2005 dönemine baktığımızda ise, 12 Eylül Askeri Darbesi sonucu 11 yıl faaliyetleri durdurulan DİSK'in, grev sayısı Türk-İş'e göre azdır. DİSK 1991 yılında faaliyete geçmesinden sonra hükümetlerin ve işverenlerin baskısı ile örgütlenme sorunları yaşamış ve 1980 öncesi gücüne kavuşamamıştır. Bunun yanında, bu dönemde neo-liberal politikalar sonucu hükümetlerin ve işverenlerin, sendikal örgütlenmelere karşı uyguladıkları baskılar, sendikaları uzlaşmacı bir yapıya zorlamıştır. Bu yapıda, sendikaların grev kararı almadan önce işverenlerle diyalog kurmaya ittiği söylenebilir.

4.3. Grev Hareketlerinin Niteliksel Özellikleri Açısından Karşılaştırılması

Türkiye’de grevlerin ilk defa yasal hale geldiği 1960-1980 dönemi ile 1980-2005 dönemlerinde grevlerin niteliksel özelliklerini karşılaştırdığımızda, grevlerin çıkış nedenlerinde, çeşitlerinde ve etkilerinde önemli farklılıkların olduğu görülmektedir.

1960-1980 döneminde; 1963’te çıkarılan 275 sayılı TİSGLK’nda hem hak hem de menfaat grevlerine izin verilmesi, grev hareketlerinin kapsamını genişleterek, daha çok grev kararı alma olanağını sağlamıştır. 1960-1980 döneminde grevlerin çıkış nedenleri üzerine yapılan bir araştırmanın sonuçlarını göre, grevlerin nedenleri arasında, ücret (%24.72) ve sosyal yardımlar (%20.53) önemli bir etken olmasına karşın, toplu iş sözleşmesi ihlali (%5.32), uzlaştırma kurul kararının reddi (%23.20), toplu iş sözleşmesi çağrısına uymama (%21.29) gibi faktörlerin oldukça etkili olduğunu görmekteyiz.

Bu dönemde yeterli nitelikte grev hakkının uygulanmasında, aynı zamanda Türkiye’nin tekelci kapitalizme ve büyük burjuvazi sınıfının oluşumu evresine girmesi ve sınıfsal-siyasal örgütlenme ve bilincin bir sonucu olduğu da söylenebilir.

1980-2005 döneminde ise; diğer etmenlerin yanı sıra, 2822 sayılı TİSGLK’nda hak grevlerinin yasaklanarak grevlerin sadece toplu iş sözleşmesi imzalanması sırasında çıkan bir uyuşmazlık sürecinde yapılabilmesine olanak verilmesi, grev kararlarının ve çıkış nedenlerinin son derece sınırlandırılmasına neden oldu. Sonuç olarak, bu dönemde grevlerin, toplu iş sözleşmesi görüşmeleri çerçevesinde ücret ve ekleri ile işgüvencesine ilişkin uyuşmazlıklardan kaynaklandığı görülmektedir. Yapılan toplu pazarlıklarda da ücret ve iş güvencesi dışındaki sözleşme maddelerinden dolayı grev kararının alındığı görülmemektedir.

1960-1980 ve 1980-2005 dönemlerinde grevlerin niteliksel değişimlerini gösteren diğer bir etmen de grev türlerinde yaşanan değişimdir. 1960-1980 döneminde, 275 sayılı Kanunun 17. maddesinde genel, siyasi ve dayanışma grevi yasaklanmasına karşın, kanundaki boşluklar ve özellikle de dönemin özgürlükçü-demokratik siyasi yapısı, bu grevlerin de yapılabilmesine olanak sağlamıştır. Örneğin, 15-16 Haziran Olayları, DGM Direnişi, Faşizme İhtar Eylemi, Türk-İş'in Genel Grevi, Komünizmi Tel'in Mitingi, siyasi ve genel nitelik taşıyan grevlerdir. Bunun yanında, toplu iş sözleşmesi imzalanması ya da uygulanmasından çıkan grevlerde de, fabrika ve işyeri işgali grev, yönetime el koyma, dayanışma grevi gibi örneklerle de rastlıyoruz. (Kavel, Derby Lastik Fabrikası, Kozlu Olayları, Singer Fabrikası, Alpogut Linyit İşletmeleri, Gültürm FarbrİKası).

1980 sonrası dönemde ise, dönemin siyasal yapısının yanı sıra Anayasa'nın 54. maddesinde ve 2822 sayılı Kanunun 25. maddesinde ayrı ayrı genel, siyasi, dayanışma ve iş yavaşlatma grevlerinin yapılamayacağını ve sadece klasik grevin yapılabileceğini belirtilmesi, grevlerin yapılabilmesini tamamen sınırlandırmıştır. Bu dönemin grevlerini incelediğimizde, siyasal, dayanışma ve genel grev örneklerine az rastlanmaktadır. Ama bu dönemin önemli bir özelliği, grev-dışı eylem uygulamalarının artmasıdır. Özellikle, özelleştirme politikalarının yaygınlaşması ve yüksek enflasyonun etkisi ile ücretlerin düşmesi, 1990 ve 1991 yıllarında hem grevlerin, hem de grev-dışı direniş biçimlerinin artmasına neden oldu. Bu dönemde, özellikle 600 bine yakın kamu çalışanı ve işçinin katılımı ile uzun süreli Bahar Eylemleri düzenlenmiştir. En çok uygulanan grev-dışı eylem türleri ise; mitingler, tüm illerde saatlik veya günlük iş bırakma, işi durdurma, işi yavaşlatma, işyerinde yemek boykotu yapma ve toplu viziteye çıkmadır. Bunların yanında, özellikle 1998 sonrası süreçte, konfederasyonların oluşturduğu Emek Platformu, İnsan Hakları ve

Demokrasi Platformları gibi oluşumların kararları ve sivil toplum örgütlerinin katılımı ile geniş ölçekli eylemler düzenlenmiştir.

SONUÇ

Bu çalışmanın amacı, Türkiye’de grev hareketlerini iki temel boyutuyla, 1960-1980 ve 1980-2005 dönemlerinde karşılaştırmalı olarak incelemektir. Bu boyutlar, iki dönemde grev hareketlerini, birincil derecede etkileyen makro toplumsal-ekonomik ve siyasal-hukuksal gelişmeler/yapılar ile bu dönemlerde gerçekleşen grev hareketlerindeki niteliksel ve niceliksel değişmeleridir.

Bu iki boyutlu çalışmamızın ana tezi, her dönemin egemen makro toplumsal-ekonomik ve siyasal-hukuksal gelişmelerinin/yapılarının, o dönem grev hareketlerinin nicelik ve niteliklerini belirlediği öngörüsüdür.

Çalışmamızın gerek ana tezi, gerekse alt tezlerine ilişkin olarak ayrıntılı biçimde ele alınan verilerin çözümleri ile yorumlarını, bu sonuç bölümünde kısaca vurgulamaya çalışacağız.

Çalışmamızın ilk boyutu olan, egemen toplumsal-ekonomik ve siyasal-hukuksal gelişimleri/yapıları açısından iki dönemi karşılaştırırsak; 1960-1980 döneminde, Türkiye’nin ekonomik yönden planlı sosyo ekonomik kalkınma ve sosyal devlet dönemine girdiği ve bir sosyo-ekonomik gelişme sağladığı görülmektedir. Bu sosyo-ekonomik yapı; 1961 Anayasası’nın çağdaş ve demokratik siyasal ve hukuksal yapısı ile birlikte, Türkiye’de çalışma ilişkilerinin gelişmiş batı ülkeleri düzeyindeki standartlara, kurumlara, haklara, anayasal ve yasal düzenlemelere kavuşturulmasını sağlamıştır. Bu olumlu gelişmeler, 1970’lere doğru da, toplumsal düzenin temel özelliği haline dönüşmüştür.

1980 sonrası dönemde oluşan egemen makro sosyal-ekonomik ve siyasal-hukuksal yapı ise, 1960 sonrası dönemin tam karşıtı nitelikte olan küresel kapitalizmin krizi ve onun neo-liberal yeniden yapılandırma politikaları ile sosyal

devlet düşüncesinin terk edilmesi olarak ortaya çıkmıştır. Aslında bu dönem, kapitalizmin krizi sonucunda, sermaye sınıfının düşen kâr hadlerini yeniden yükseltmek amacını taşımaktaydı. Bu amaçla, sermaye sınıfı ve hükümetler tarafından, işçi sınıfı hareketlerinin ve grevlerin etkinsizleştirilmesi gerektiği savunularak, 12 Eylül Askeri Darbesi ve arkasından 1982 Anayasası ve 2821, 2822 sayılı kanunlar çıkarılarak baskıcı uygulamalara gidilmiştir. Sonuç olarak da, bu düzenlemelerin etkisi ile sendikal faaliyetler ve grevler, 1980 öncesi döneme göre oldukça azaltılmıştır.

Tezimizin niceliksel verilerinin karşılaştırılmasına bakıldığında da, niceliksel yönden en genel eğilimin, grevlerin 1960-1980 döneminde giderek hep yükseliş eğilimine girmesine karşın, 1980 sonrası dönemde yıldan yıla genel eğilime uymayan değişimler gösterse de, azalma eğiliminde olmasıdır.

Bu iki dönem grev hareketleri niteliksel olarak karşılaştırıldığında ise, çalışmamızın ana tezinden türetilen alt tezlerin geçerliliğini doğrulayan eğilimler ve özellikler bulunduğunu görüyoruz.

(1) Birinci niteliksel alt tezimizde öngördüğümüz gibi, 1960 sonrası dönemdeki grev hareketlerinin egemen niteliği, işçi sınıfının kazanılmış hak ve yararlarını geliştirme amaçlı ve nitelikli grevlerin egemen olmasıdır. Buna karşılık, 1980 sonrası dönemde grevlerin baskın niteliğinin, kazanılmış hak ve yararların korunması ile sınırlı kaldığı hatta onlardan da özveride bulunarak grevlerin yapıldığı söylenebilir.

(2) İkinci niteliksel alt tezimizde öngördüğümüz ise, her iki dönemde de siyasi ve ideolojik nitelikli grevlerin yasaklanmasına rağmen, 1960 sonrası dönemde gerçekleşen olumlu makro sosyo-ekonomik ve siyasal-hukuksal gelişmelerin etkisi ile grev hareketlerinin çıkış nedenlerinde siyasal ve ideolojik nedenlerin yoğun

olarak bulunması, buna karşı, 1980 sonrası dönemde ise bu tür nedenlerin neredeyse yok denebilecek kadar az olmasıdır.

(3) Üçüncü niteliksel alt tezimiz açısından bir değerlendirme yaptığımızda da; 1960-1980 döneminde grev türleri yelpazesinin oldukça geniş uygulandığı, siyasi, genel ve dayanışma grev türlerine görece sıklıkla başvurulduğu görülürken, 1980 sonrası dönemde, gerek Anayasa ve yasalarla getirilen sınırlamalar, gerekse de neo-liberal politikaların etkisi ile klasik grev hariç tüm grevlerin yasaklanması, grev türlerinin uygulanabilirliğini azaltmıştır. Ancak, bu dönemde grev hakkına olağanüstü sınırlandırmalar getirilmesi nedeniyle, grev-dışı eylem türlerinde bir artışın ve çeşitlenmenin olduğunu görüyoruz.

İlgili veriler ve kuramsal çerçeve içerisinde değerlendirildiğinde, araştırmanın genel sonucunun, çalışmanın ana ve alt tezlerinin geçerliliğini doğrular yönde olduğu görülmektedir.

KAYNAKÇA:

AKALIN, İlhan, **Güdümlü İşçi Hareketi, Sendikaların Mahzun Öyküsü**, Gelenek Yayınları, İstanbul, 2000.

ARINIR, Turgut; Sırrı Öztürk, **İşçi Sınıfı Sendikalar ve 15-16 Haziran**, Sorun Yayınları, İstanbul, 1976.

BAYDAR, Oya ve diğerleri, **Trade Union in Turkey**, Friedrich Ebert Yayınları, İstanbul, 1997.

BELEK, İlker ve diğerleri, **DİSK'in Ören Tezleri ve Sosyalist Tavrı**, Sorun Yayınları, İstanbul, 1992.

BORATAV, Korkut, **Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1990, s. 85.

BORATAV, Korkut, **Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002**, İmge Kitabevi, 9. Baskı, Ankara, 2003.

BORATAV, Korkut, **1980'li Yıllarda Türkiye'de Sosyal Sınıflar ve Bölüşüm**, İmge Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 2005.

BULUTAY, Tuncer, **Employment, Unemployment and Wages in Turkey**, International Labour Office-State Institute of Statistics, Ankara, 1995.

ÇEÇEN, Anıl, **Türkiye'de Sendikacılık**, Özgür İnsan Yayıncılık, Ankara, 1973.

ÇELİK, Nuri, **Anayasanın Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Düzenine Etkileri**, TUTİS Yayınları, 1983.

ÇELİK, Nuri, **İş Hukuku Dersleri**, Beta Basım Yayın, İstanbul, 2006.

ÇETİK, Mete; Yüksel Akkaya, **Türkiye’de Endüstri İlişkileri**, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999.

ÇSGB, **Çalışma Hayatı İstatistikleri 1988**, No: 3, Ankara.

ÇSGB, **Çalışma Hayatı İstatistikleri 1989**, No: 5, Ankara.

ÇSGB, **Çalışma Hayatı İstatistikleri 1990**, No: 7, Ankara.

ÇSGB, **Çalışma Hayatı İstatistikleri 1991**, No: 11, Ankara.

ÇSGB, **Çalışma Hayatı İstatistikleri 1994**, No: 15, Ankara.

ÇSGB, **Çalışma Hayatı İstatistikleri 1995**, No: 17, Ankara.

ÇSGB, **Çalışma Hayatı İstatistikleri 1996**, No: 19, Ankara.

ÇSGB, **Çalışma Hayatı İstatistikleri 1998**, No: 23, Ankara.

ÇSGB, **Çalışma Hayatı İstatistikleri 2000**, No: 25, Ankara.

ÇSGB, **Çalışma Hayatı İstatistikleri 2001**, No: 26, Ankara.

ÇSGB, **Çalışma Hayatı İstatistikleri 2002**, No: 27, Ankara.

ÇSGB, **Çalışma Hayatı İstatistikleri 2004**, No: 30 Ankara.

DERELİ, Toker, **Aydınlar Sendika Hareketi Endüstriyel İlişkiler Sistemi**, İ. Ü. İ. F. Yayınları, İstanbul, 1975.

DERELİ, Toker, **Organizasyonlarda Davranış**, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayını, İstanbul, 1976.

DİE, **Türkiye İstatistik Yıllığı**, Ankara, 1973.

DİE, **İstatistik Göstergeler 1923-1991**, Ankara, 1993.

DİE, **2005 Hanehalkı İşgücü Anketi Sonuçları**, Ankara, 2006.

DİSK, **Demokratik Sınıf ve Kitle Sendikacılığının Genel İlkeleri**, Yayın No:28, İstanbul, 1979.

DİSK, **7. Genel Kurul Çalışma Raporu**, İstanbul, 1980

- DİSK, **11. Genel Kurul Çalışma Raporu**, İstanbul, 2000.
- DİSK/GENEL-İŞ SENDİKASI, **Belediyelerde İstihdam İlişkileri Anketi**, DİSK/Genel-İş Yayınları, Ankara, 2006.
- DPT, **Sayılarla Türkiye Ekonomisi: Gelişmelere 1980-2001**, DPT Yayınları, 2002, Ankara.
- ESENER, Turhan, **İş Hukuku**, Cilt II, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayını, Ankara, 1978.
- FİŞEK, Kurthan, **Türkiye’de Kapitalizmin Gelişmesi ve İşçi Sınıfı**, Doğan Yayınevi, Ankara, 1969.
- GÜLER, Alaaddin, **1980 Sonrası Türkiye’de ve Petrol-Kimya-Lastik İşkolunda Grev Hareketleri**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1994.
- GÜLMEZ, Mesut, **Türkiye’de Çalışma İlişkileri (1936 Öncesi)**, Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü, Ankara, 1991.
- GÜNAY, Cevdet İlhan, **Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Hukuku**, Turhan Kitabevi Yayınları, 1996.
- GÜZEL, Şehmus, **Türkiye’de İşçi Hareketi**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1976.
- GÜZEL, Şehmus, **Grev, Grevin Yapısal ve İşlevsel Açından İrdelenmesine Katkı**, Bilimsel Yayıncılık, İstanbul, 1980.
- HAK-İŞ, **4. Genel Kurul Faaliyet Raporu**, Ankara, 1984.
- HYMAN, Richard, **Strikes**, Fontana-Collins, Glasgow, 1981.
- İŞİK, Yüksel, **Türk Solu ve Sendikal Hareket**, Öteki Yayınevi, Ankara, 1995.

IŞIKLI, Alparslan, **Gerçek Örgütlenme Sendikacılık**, İmge Yayınları, Ankara, 2003.

IŞIKLI, Alparslan, **Sendikacılık ve Siyaset (1-2)**, Öteki Yayınları, Ankara, 1995.

KAMAR, Yalçın, **Türkiye’de Sosyal Gelişmeler ve Sendikacılık Tarihi**, Mutluluk Yayınevi, İstanbul, 1975.

KEPENEK, Yakup; Nurhan Yentürk, **Türkiye Ekonomisi**, Remzi Kitabevi, 18. Baskı, İstanbul, 2005.

KILIÇBAY, Ahmet, **Değişen Dünyada Türk Ekonomisi**, Cem Yayınevi, 1993.

KOÇ, Yıldırım, **Şeriatçılar, İşçi Hakları ve Hak-İş**, Öteki Yayınları, Ankara, 1995.

KOÇ, Yıldırım, **Türk-İş Neden Böyle, Nasıl Değişecek?**, Türk-İş Yayınları, Ankara, 1997.

KOÇ, Yıldırım, **Türkiye’de Grev Hakkı**, Türk-İş Eğitim Yayınları, Ankara, 1998.

KOÇ, Yıldırım, **Sendikal Alanda Güncel Gelişmeler**, Türk-İş Eğitim Yayınları, No: 40, Ankara, 1999.

KOÇ, Yıldırım, **Sendikacılık, Siyaset, Türk-İş**, Türk-İş Eğitim Yayınları, No:17, Ankara, 1999.

KOÇ, Yıldırım, **Türkiye İşçi Sınıfı ve Sendikacılık Hareketi Tarihi**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2003.

KORAY, Meryem, **Değişen Koşullarda Sendikacılık**, TÜSES Yayınları, İstanbul, 1994.

KÜPELİ, Bülent; Metin Ürtiş, **Türk İş Hukukunda Grev**, Türk-İş Yayınları, Ankara, 1996.

LENİN, Vladimir İlyiç, **Sendikalar Üzerine**, Çeviren; Şule Ünsaldı, Bilim Yayınları, İstanbul, 1975.

MAHİROĞULLARI, Adnan, **Cumhuriyetten Günümüze Türkiye’de İşçi Sendikacılığı**, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2005.

MAKAL, Ahmet, **Grev; Kuramlar ve Uluslararası Farklılıklar**, V Yayınları, Ankara, 1987.

MAKAL, Ahmet, **Osmanlı İmparatorluğu’nda Çalışma İlişkileri 1850-1920**, İmge Yayınları, Ankara, 1997.

MAKAL, Ahmet, **Türkiye’de Çok Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1946-1963**, İmge Yayınları, Ankara, 2002.

MARX, Karl; Friedrich Engels, Vladimir İlyiç Lenin, **Sendikalar Üzerine I**, Çeviren: İsmail Yarkın-Süheyla Kaya, Yorum Yayınları, İstanbul, 1992.

MARX, Karl, **Seçme Eserler**, Çeviren: Mao Zedung, Cilt 2, Sol Yayınları, Ankara, 1993.

NARMANLIOĞLU, Ünal, **Grev**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1990.

OĞUZMAN, Kemal, **Hukuki Yönden Grev ve Lokavt**, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1970.

OKUR, Ali Rıza, **Taşeron**, DİSK Araştırma Yayınları, No: 18, Ankara, 1996.

ÖNGİDER, Seyfi, **Kriz ve Sendikal Hareket**, Devinim Yayıncılık, İstanbul, 1994.

ÖZBEY, Nurullah, **Türkiye’de Sendikal Anlayışlar**, Enerji-Yapı-Yol-Sen Araştırma Dizisi, Ankara, 2001.

ÖZMUCUR, Süleyman, **Milli Gelirin Üç Aylık Dönemler İtibariyle Tahmini, Dolarla İfadesi ve Gelir Yolu İle Hesaplanması**, ISO Yayınları, İstanbul, 1987.

ÖZTÜRK, Sırrı, **Gelenekten Geleceğe 15-16 Haziran**, Sorun Yayınları, İstanbul, 1994.

PETROL-İŞ, **Greve Davetse Evet!**, Yayın No:21, İstanbul, 1989.

PETROL-İŞ 86 Yıllığı, Petrol-İş Yayınları, No: 18, 1987.

PETROL-İŞ 87 Yıllığı, Petrol-İş Yayınları, No: 19, 1988.

PETROL-İŞ 88 Yıllığı, Petrol-İş Yayınları, No:20, 1988.

PETROL-İŞ 89 Yıllığı, Petrol-İş Yayınları, No: 21, 1990.

PETROL-İŞ 97-99 Yıllığı, Petrol-İş Yayınları, No: 58, 2000.

ROSS, Arthur M.; Paul T. Hartman, **Changing Patterns of Industrial Conflict**, John Willey, New York, 1986.

SHORTER, Edward; Charles Tilly, **Strikes in France: 1830-1968**, Cambridge University Press, London, 1974.

SEZEN, Murat, **Türkiye’de Grevlerin Ekonomik Analizi (1963-1995)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir, 1998.

SİROT, Stephane, **La Grève En France, Une Histoire Sociale (XIXème-Xxème Siècle)**, Ed. Odile Jacob, Paris, 2002.

SUR, Melda, **Grev Kavramı-Türk Fransız Hukuku Açısından Karşılaştırmalı İnceleme**, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir, 1987.

SÜLKER, Kemal, **100 Soruda Türkiye’de İşçi Hareketleri**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1976.

SÜLKER, Kemal, **Türkiye’yi Sarsan İki Uzun Gün(15-16 Haziran)**, Yazko Yayınevi, İstanbul, 1980.

SÜLKER, Kemal, **Türkiye’de Grev Hakkı ve Grevler**, 3.Baskı, TÜSTAV Yayınları, 2004.

SÜLKER, Kemal, **Türkiye Sendikacılık Tarihi**, 3. Baskı, TÜSTAV Yayınları, 2004.

SÜRAL, Nurhan, **İş Hukukunda Barışçı Çözüm Yolları**, Türk-İş Yayınları, Ankara, 1982.

ŞEN, Sedat, **İşçi Sınıfı Eylemleri ve Devrimimiz**, Diyalektik Yayınları, İstanbul, 1993.

TALAS, Cahit, **İçtimai İktisat**, AÜSBF, Yayın No: 40, Ankara, 1961.

TALAS, Cahit, **Sosyal Politika**, 2. Baskı, Sevinç Matbaacılık, Ankara, 1976.

TANÖR, Bülent, **İki Anayasa**, Beta Basım, İstanbul, 1986.

TİMUR, Taner, **Türkiye Nasıl Küreselleşti?**, İmge Yayınevi, Ankara, 2004.

TİSK, **Kayıtdışı İstihdam**, TİSK Yayınları, Ankara, 2003.

TOBB, **Türkiye’de Ekonomik Yapı Değişimleri 1923-1988**, TOBB Yayınları, Ankara, 1989.

TOKOL, Aysen, **Endüstri İlişkileri ve Yeni Gelişmeler**, Uludağ Üniversitesi Güçlendirme Vakfı Yayınları, Bursa, 2001.

TOKOL, Aysen, **Türkiye’de Sendikal Hareket**, Ezgi Kitabevi, Burdur, 1994.

TUNA, Orhan, **Toplu İş Sözleşmesi Düzeninin İktisadi ve Sosyal Tesirleri Ön Araştırma Raporu**, T.C. Başbakanlık, DPT Yay., Ya. No. DPT: 745-SPD: 181, Ankara, 1969.

TUNCAY, A. Can, **Toplu İş Hukuku**, ALFA Basım Yayın, İstanbul, 1999.

TUNCER, Bulutay, **Employment, Unemployment and Wages in Turkey**, International Labour Office-State Institute of Statistics, Ankara, 1995.

TURAN, İlter, **Siyasal Sistem ve Siyasal Davranış**, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayını, İstanbul, 1977.

TÜRK-İŞ, **5. Genel Kurul İcra ve Yönetim Kurulları Çalışma Raporları**, Ankara, 1965.

TÜRK-İŞ, **10. Genel Kurul Çalışma Raporu**, Ankara, 1976.

TÜRK-İŞ, **11. Genel Kurul Çalışma Raporu**, Ankara, 1979.

TÜRK-İŞ, **15. Genel Kurul Çalışma Raporu**, Ankara, 1989,

TÜRK-İŞ, **17. Çalışma Raporu**, Ankara, 1995.

TÜRK-İŞ, **Grev, Niçin, Nasıl, Ne Zaman?**, Yayın No: 40, Ankara, 1980.

TÜRK-İŞ, **Belgelerle Türk-İş Tarihi (1980-1992)**, Türk-İş Yayınları, Cilt 3, Ankara, 2002.

TÜRK-İŞ, **Belgelerle Türk-İş Tarihi (1992-1999)**, Türk-İş Yayınları, Cilt 4, 2002.

TÜRKİYE SENDİKACILIK ANSİKLOPEDİSİ, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayını, Cilt I-II-III, İstanbul, 1998.

UMUT Yayıncılık, **Genel Grev Nedir? Ne Değildir?**, İstanbul, 1994.

UYGUR, Çetin, **Dinazorların Krizi Değişim ve Sendikalar**, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1993.

YARAŞIR, Volkan, **İşgal, Direniş, Grev**, Mebhisto Yayıncılık, İstanbul, 2006.

ZİNCİRKIRAN, Yavuz, **Avrupa Birliği Ülkeleri ile Türkiye’de Grev Hakkı ve Grev Süreçleri**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1995.

MAKALELER

AKKAYA, Yüksel, “Türkiye’de İşçi Sınıfı ve Sendikacılık 1”, **Praksis Dergisi**, Sayı 5, 2002, ss. 138, 150.

AKKAYA, Yüksel, “Türkiye’de 1980 Sonrası Bölüşüm Mücadelesinde Grevlerin Yeri”, **Toplum ve Bilim**, Sayı: 86, 2000, s. 212.

ATAMAN, Üzeyir, “DGM Direnişi”, **Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi**, Cilt II, İstanbul, 1998, ss. 305, 308.

AYDEMİR, Murteza, “Grev Hakkının Niteliği ve Uluslararası Belgelerdeki Yeri”, **İş Hukuku ve İktisat Dergisi 2**, Ankara, 1997, ss. 269, 298.

BORATAV, Korkut, “İktisat Tarihi (1981-1994)”, **Türkiye Tarihi**, Cilt 5, Cem Yayınevi, 1997, ss. 155,162.

COHEN, S. and A. Eaton, “Historical Limits on Neo Classical Strikes Thepries: Evidences From French Coal, Mining, 1890-1935”, **Industrial and Labor Relations Review**, Cilt 42, No:4, 1989, ss. 649, 662.

GÜZEL, Şehmus, “Cumhuriyet Türkiye’sinde İşçi Hareketleri”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, İletişim Yayınları, 1983, s.1864.

IŞIKLI, Alparslan, “Cumhuriyet Döneminde Türk Sendikacılığı”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, İletişim Yayınları, 1983, ss. 1835, 1840.

KARAKIŞLA, Yavuz Selim, “Osmanlı Sanayi İşçisi Sınıfının Doğuşu, 1839-1923”, **Osmanlı’dan Cumhuriyet Türkiye’sine İşçiler 1839-1950**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998, s. 170.

KESKİNOĞLU, İvrem, “Türkiye’de Grevler”, **Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi**, Cilt I, İstanbul, 1998, ss. 488, 507.

KOÇ, Yıldırım, “3 Ocak Genel Eylemi ve Zonguldak Grevi”, **İşçi Sınıfı ve Sendikacılık Hareketinin Güncel Sorunları**, Ataol Yayınları, İstanbul, 1991, ss. 164, 173.

KOÇ, Yıldırım, “Türkiye’de Sendika Üyeliği ve Sendikalı İşçiler”, **Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi**, Cilt III, İstanbul, 1998, s. 50, 56.

KÖSE, Ahmet Haşim; Ahmet Öncü, “1980 Sonrası Dönemde Türkiye İmalat Sanayii”, **Toplum ve Bilim**, 2000, Sayı:86, s. 81.

KUTAL, Gülten, **Teşkilatlanma Sorunları ve Başlıca Faaliyetleri Açısından Türkiye’de İşçi Sendikacılığı**, İstanbul Üniversitesi Yayınları, No: 2314, İstanbul, 1997, s.53.

KUTAL, Metin, “Türkiye’de Toplu Pazarlık Düzeninin Otuz Yılı”, **Çağdaş Gelişmeler Işığında Türkiye’de Toplu Pazarlığın 30 Yılı**, Kamu-İş Yayını, 1994, ss. 81, 89.

KUTAL, Metin, “Geçiş Döneminde Toplu İş Sözleşmelerini Düzenleyen Önemli Bir Yasa”, **İktisat ve Maliye Dergisi**, Cilt 27, S.11, 1981, ss. 429, 431.

LORDOĞLU, Kuvvet, “Bunalımın İşçi Sınıfı Üzerine Etkileri”, **1993-1994 Petrol-İş Yıllığı**, Petrol-İş Yayınları, 1995, İstanbul, s. 793.

MAKAL, Ahmet, “Türkiye’de 1946-1963 Dönemindeki Grev Tartışmaları ile Grevler Üzerine Bir Çözümleme Denemesi”, **AÜSBF GETA, Tartışma Metinleri**, No.65, 2004.

“12 Mart Sonrası İşçi Hareketleri”, **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeler Ansiklopedisi**, Cilt 7, İstanbul, 1995, s. 2292.

“12 Eylül Rejimi”, **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**, C. 7, İstanbul, 1995, s. 2394.

TUNA, Orhan, “Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu’nun Teşekkülü”, **İktisat Fakültesi Mecmuası**, Cilt 12, No: 3-4, İstanbul, 1952, s.106.

YÜKSELEN, İ. Hakkı, “Kozlu Olayları”, **Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi**, Cilt II, İstanbul, 1998, s. 291.

YÜKSELEN, İ. Hakkı, “Alpagut Linyit İşletmesi’nde Yönetime El Koyma Eylemi”, **Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi**, Cilt I, İstanbul, 1998, s. 35.

